

Azərbaycan Respublikasının
Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi

SERİYA - MƏNƏVİYYAT

İSLAM ƏHLAQI

- Bakı, 2010 -

Kitab
Hidayət ORUCOVUN
ön sözü və ümumi redaktəsi ilə nəşr olunmuşdur.

* * *

Tərtib edənlər:	Gündüz İSMAYILOV i.e.n. Abbas QURBANOV i.e.n. Elsevər SƏMƏDOV Eldəniz SALMANOV
Rəssam:	Arif HÜSEYNOV
Dizayner:	Oqtay ORUCOV Sərxan İSGƏNDƏROV
Korrektor:	Rəsmiyyə QASIMOVA

İpəkyolu Nəşriyyatı 35, Seriya Mənəviyyat,
İSLAM ƏXLAQI. Bakı 2010, 208 səh.

Allah, vətən, dövlət, bayraq, millət, valideyn, qardaş-bacı və övlad sevgisi xalqımızın və dinimizin böyük dəyər verdiyi yüksək əxlaqi keyfiyyətlərdir. Azərbaycan xalqında bu keyfiyyətlərin formallaşmasında İslam dininin əhəmiyyətli rolü olmuşdur. "İslam əxlaqi" kitabı məhz həmin əxlaqi keyfiyyətlərin insanlarımıza, xüsusilə gənc nəsilə çatdırılması məqsədilə hazırlanmışdır.

Geniş oxucu kütłəsi üçün nəzərdə tutulmuş kitabda milli-dini bayramlara, xalqımız üçün əhəmiyyətli sayılan əlamətdar günlərə də geniş yer ayrılmışdır.

Kitabın hazırlanmasında Azərbaycan Respublikası
Gəncliyə Yardım Fondu iştirak etmişdir.

ISBN: 978-9952-8136-1-6

ƏXLAQI DƏYƏRLƏRİMİZ - MƏNƏVİ ZƏNGİNLİYİMİZ

Əxlaq bəziləri üçün mənəvi miras, bəziləri üçün ümumbəşəri dəyər, bəziləri üçünsə etik normadır. Amma ki-min necə qəbul etməsindən asılı olmayaraq, əxlaqın cəmiyyətin təhlükəsizliyinin və sağlamlığının təminatçısı olması inkaredilməz həqiqətdir. Çünkü əslində, cəmiyyətin idarə olunduğu qanunların əsasında əxlaq dayanır və bütün hüquqi normalar etik normalardan qaynaqlanır. Bu baxımdan qanunun aliliyinin təmin edildiyi vətəndaş cəmiyyətinin qurulması həm də əxlaqi dəyərlərin cəmiyyətdə necə yayılmasından və qəbul olunmasından asılıdır.

Əxlaq meyarları itmiş və mənəvi aşınmaya məruz qalmış cəmiyyətlərdə qanunun aliliyindən, ümumiyyətlə, sağlam gələcəkdən danışmaq əbəsdir. Deməli, sağlam gələcək naminə əxlaq prinsiplərinin - mənəvi dəyərlərin bərqərar olması zəruridir.

Əxlaq həm də milyonlarla insanı birləşdirən ortaq dəyərdir. Bu dəyərləri paylaşmaq və onları qorumaq üçün bir araya gəlmək milyonlarla insanın həmrəyliyi deməkdir.

Zaman keçir, cəmiyyət inkişaf edir, insanlar dəyişir, amma əxlaq normalarının dəyişməsi asan olmur. Bizim milli və dini kimliyimiz də, əxlaqımız da dəyişməz qalır. Çünkü bizi başqalarından fərqləndirən əxlaqımız həm də milli və dini kimliyimizin təminatçısıdır.

Hər xalqın, hər dinin, hətta hər bir insanın əxlaq anlayışına öz yanaşma tərzi var.

Azərbaycan xalqı üçün əxlaq onun milli və dini mən-subiyyətindən qaynaqlanan yüksək mənəvi keyfiyyətlər toplusudur. Önəmli məqamlardan biri də odur ki, yüzillilik-lər boyu milli və dini dəyərlərimiz bir-biri ilə o qədər çuğla-şıb ki, bu gün onların sərhədlərini müəyyənləşdirmək qey-ri-mümkündür.

Digər dinlərlə müqayisədə İslamın bu məsələyə mü-nasibəti daha geniş və konkretdir. Əslində, İslamın mahiy-yətində və bünövrəsində əxlaq prinsipləri dayanır və bu di-nin əsas məqsədlərindən biri həmin prinsiplərin cəmiyyət-də bərqərar edilməsinə nail olmaqdır.

"Əxlaq" sözü ərəbcə olub, "hulk" kəlməsinin cəm şəkli-dir, "din", "təbiət", "xasiyyət" və "xarakter" mənaları daşıyır.

"Əxlaq" məfhumu həm də çox böyük məna tutumu olan fəlsəfi terminlərdən biri olaraq adamı dərhal ecazkar-casına öz ağuşuna çəkir, onu insan mənəviyyatının bütün parametrləri barədə ətraflı düşünməyə sövq edir. Əxlaq ic-timai şürur formalarından biri kimi, həyatın bütün sahələ-rində insanların davranışlarını tənzimləmək funksiyasını yerinə yetirən nəhəng sosial institutdur. Bəs o, kütləvi tən-zimlənmənin digər formalarından - hüquqdan, dövlət qanunlarından, dekretlərdən, inzibati qaydalardan, xalq ənə-nələrindən və s. nə ilə fərqlənir?..

Hər şeydən əvvəl, bir aksioma kimi qəbul edirik ki, əxlaq kortəbii formalaşmış və cəmiyyətdə ümumən qəbul edilmiş kütləvi nümunə, vərdiş, adət və ictimai rəyin gücü ilə möhkəmlənmiş göstəriş və qiymətlər şəklində meydana çıxmışdır. Məsələn, o, hüquqdan onunla fərqlənir ki, hər bir kəs tərəfindən əxlaqi tələblərin yerinə yetirilməsinə ha-mı tərəfindən nəzarət edilir, qiymət verilir və heç bir rəsmi vəkalətə bağlı olmur. Hüquqda isə, əksinə, bir çox hərəkət-lər hüquqi sanksiyalarla tənzimlənir və qiymətləndirilir.

Əxlaqın belə bölgüsünün, belə formalaşmasının tarixi insan cəmiyyətinin tarixi qədər qədimdir.

Əxlaq tarixi hadisədir. O, iqtisadi və digər ictimai münasibətlərin formallaşması, bəşəriyyətin maddi və mənəvi mədəniyyətinin tərəqqisi gedişində inkişaf etmiş, zaman-zaman dəyişmiş və müəyyən konkret çərçivələrə, ölçülərə sığınmışdır.

Əxlaqi qiymət - sosial gerçəkliyin müxtəlif hadisələrinin və insanların davranışlarının hansı əxlaqi məna daşımاسından asılı olaraq bəyənilməsi və ya pislənilməsidir.

Əxlaqi qiymətin əsasında davranışların sosial əhəmiyyətinin dərk edilməsi dayanır. Elə bu əsasda da əxlaqi qiymətin köməyi ilə insanların davranışlarını tənzimləmək mümkündür.

Zəmanəmizdə formalılmış bəlli əxlaq normaları eyni-tipli davranışlara şamil edilən ümumi göstərişlərin və qadağaların məcmusu, insanların davranışlarını tənzimləyən meyarlardır.

Əxlaqda ictimai şüurla yanaşı, fərdi şüur da az rol oynamır. Fərd cəmiyyətdə formalılmış əxlaqi təsəvvürlərə əsaslanmaqla, tərbiyə proseslərində onları mənimseməklə öz davranışlarını xeyli müstəqil tənzimləyə və ətrafında bütün baş verənlərin əxlaqi əhəmiyyəti haqqında fikir yürüdə bilər.

Əxlaqi şüurun bütün formaları məntiqi cəhətdən nizamlanmış və əxlaqi hərəkətləri nəinki qabaqcadan müəyyənləşdirməyə, eyni zamanda, müəyyən qaydada əsaslandırımağa və qiymətləndirməyə imkan verən bir sistemdə birləşmişdir.

Vaxtilə **Platon** sofistlərin əksinə olaraq, əxlaqın qabaqcadan bəlli bir fikirlər məcmusu olmadığı qənaətində olub və onu insani dəyərlər elmi kimi qiymətləndirib.

Əxlaqın ilk sistemli təlimini Aristotel elmə gətirib. Filosofun fikrincə, hamı "yaxşıya" çatmaq istəyi ilə yaşayır və bu yolda bütün məqbul hərəkətləri icra etmək məcburiyyətindədir.

Dekarta görə, əxlaqda ən **birinci şərt** ölkənin qanunlarına və adətlərinə sədaqətlə, sözsüz itaət etməkdir. **İkinci şərt** ağlın istiqamətləndirdiyi fikirləri əsas götürüb, onlara

uyğun hərəkət etməkdir. Üçüncü şərt artıq oturuşmuş qaydalara, ənənələrə əməl etməkdir.

Dekart yazırıdı: "Taleyi və dünyani dəyişməkdənsə, öz nəfsinə qalib gəlmək və öz istəklərini dəyişməyə çalışmaq daha yaxşıdır".

Azərbaycan xalqının əxlaq anlayışını isə daha çox onun şifahi və yazılı ədəbiyyatı özündə əks etdirir. Yaşı min illərlə ölçülən folklorumuz, əslində, əxlaqi dəyərlər əsasında formalaşmış və həmin dəyərlərlə ucalmış möhtəşəm ədəbi abidədir. Bu baxımdan xüsusilə Azərbaycan xalq nağılları və dastanları bəşəriyyətin əxlaqi dəyərlərə söykənən mədəni və ədəbi irsinin əvəzolunmaz inciləridir. Çünkü nağıl və dastanlarımızın süjet xəttini təşkil edən xeyir və şər qüvvələrin mübarizəsində haqqı və ədaləti təmsil edən müsbət qəhrəmanlar xalqımızın dəyər verdiyi yüksək əxlaqi keyfiyyətləri özündə cəmləşdirmiş ideal insan obrazıdır.

Bu qəhrəmanların xarakterik xüsusiyyətləri təkcə onların igidliyi, qoçaqlığı, qeyri-adi gücə malik olmaları deyil, həm də haqqı, ədaləti müdafiə etmələri, dosta, vətənə sədaqətləri, zəif və kimsəsizləri qorunması, valideynlərinə, ailəsinə, yaşlılara və uşaqlara, eləcə də yurdaşlarına hörmət və qayğı göstərməlidir. Əslində, folklorumuzdakı bədii obrazlarda cəmləşmiş Azərbaycan xalqının əxlaqi xüsusiyyətləri milli olduğu qədər də bəşəridir.

Təbii ki, xalqımızın əxlaqi keyfiyyətlərinin nümayiş etdirilməsi və təbliği baxımdan hər bir nağılın və dastanın öz yeri var. Amma bu sıradə "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunu xüsusi qeyd etməliyik. Çünkü bu eposda bəşəri əxlaqi dəyərlərlə yanaşı, xalqımızın milli xüsusiyyətləri, daha doğrusu, milli əxlaqi keyfiyyətləri xirdalıqlarına qədər - vətənin və ananın müqəddəsliyi, namus və ismətin toxunulmazlığı, el ağsaqqalına, qopuza-saza yüksək ehtiram, ailəyə və dosta sədaqət öz əksini tapıb.

Azərbaycan xalqının əxlaqi keyfiyyətlərinin tərənnümü

baxımından yazılı ədəbiyyatımızı folklorumuzun davamı hesab etmək olar. Yaratdığı "Xəmsə" ilə dünya ədəbiyyatının böyük zirvələrindən birini fəth etmiş Nizami Gəncəvinin əxlaq anlayışı bəşəridir. Böyük şairimizi əxlaqlı vətəndaş və əxlaqlı, ədalətli hökmədar obrazının ən yaxşı müəllifi də saymaq olar.

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında bəşəri dəyərlər - əxlaqi keyfiyyətlər hər şeydən öndə gəlir. Ona görə də, şairin görmək istədiyi və "İskəndərnəmə"də təsvir etdiyi cəmiyyət qanunlardan daha çox əxlaq meyarları əsasında idarə edilir.

Nizami Gəncəvidən öncə və sonra yazış-yaratmış ədəbi simalarımızın, demək olar ki, hamısının yaradıcılığında əxlaqi keyfiyyətlər qırmızı xəttlə keçir. Xüsusilə Füzuli yaradıcılığında əxlaq meyarları cəmiyyətin idarə olunduğu qanunların fövqündə dayanır.

Böyük mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundov isə əxlaqa məişət zəminindən daha çox, ictimai müstəvidə yanaşır. Onun yaradıcılığını həm də buna görə xalqımızın ictimai-fikir tarixində yeni mərhələ hesab etmək olar.

Əxlaq mövzusundan danışarkən dünya şöhrətli mütəfəkkir, ensiklopedik biliyə malik olan, dahi Nəsirəddin Tusinin "Əxlaqi-Nasiri" kitabını xatırlamamaq mümkün deyil. Bu gün böyük fəxrlə qeyd etmək lazımdır ki, dünyada həndəsə elminin atası sayılan Nəsirəddin Tusinin bu kitabı əsr-lər boyu Orta və Yaxın Şərqdə mənəviyyat qaynağı və mü-kəmməl bir əxlaq dərsliyi kimi dünyəvi və dini məktəblərdə tədris olunmuşdur.

Neçə yüz illərdir ki, fəlsəfədən, mənəviyyatdan, mədəniyyətdən, əxlaqdan danışan və yazan ən görkəmli alimlər bu fundamental əsərdən bəhrələnmiş, ən mötəbər mənbə kimi ona söykənərək, sanballı elmi əsərlər araya-ərsəyə gətirmişlər. Ancaq bununla belə, bu da tarixi bir həqiqətdir ki, bu elm dahiləri Nəsirəddin Tusinin insan, ailə, cəmiyyət, əxlaq, din, ictimai münasibətlər, təhsil, elm, vətən sevgisi mövzularından bəhs edərkən onun cazibə qüvvəsindən çox da uzağa gedə bilməmişlər.

Fərəhləndirici faktdır ki, Heydər Əliyev Fondu bu il qiymətli mənəvi sərvətimiz olan "Əxlaqi-Nasiri" kitabını nəfis tərtibatla, yüksək poliqrafik icrada böyük tirajla çap etdirərək oxuculara ərməğan etmişdir.

Böyük filosof Kantın "əxlaq" məfhumu insanların mütləq əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilmiş ortaq xüsusiyyətlərin olması düşüncəsinə əsaslanır.

Ümumiyyətlə, əxlaqi dəyərləri öz mahiyyətinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- ümumbəşəri əxlaqi dəyərlər;
- regional əxlaqi dəyərlər;
- milli əxlaqi dəyərlər;
- dini əxlaqi dəyərlər;

Sadaladığımız bu dörd qrupu ümumiləşdirsek, onları "İnsani əxlaqi dəyərlər" adı altında ifadə etmək mümkündür. Əslində onların hər birində bir universallıq məziyyəti var ki, onlar konkret zamanlarda bu və ya digər qrupa daxil olaraq "vətəndaşlıq" statusu qazana bilir.

Sizə təqdim olunmuş "Əxlaq kitabı"nda bunlardan biri - dini əxlaqi dəyərlərdən, daha dəqiq, İslam əxlaqi dəyərlərindən maraqlı söhbət açılır.

Ayrı-ayrı məqalələrdə İslamın özünün formalasdırıldığı və daha çox da tarixən mövcud olmuş əxlaqi dəyərlərə Qurani-Kərimin, Peygəmbərimizin (s), görkəmli din xadimlərinin rakursundan baxışları şərh edilmişdir.

"İslam əxlaqı" termini islamiyyətin cəmiyyətə gətirmiş olduğu həyat tərzini anlatmaq üçün istifadə edilir. İlahi qaynaqlı digər dinlərdə olduğu kimi, İslamiyyət də din olaraq insanlığa özəl bir həyat tərzi gətirib. İnsanlara necə yasaşmaq lazımlı olduğunu, onların hansı həyat tərzində xoşbəxt olacaqlarını öyrədir.

Kitabda verilmiş yazılıarda İslam əxlaqının Quranda və hədislərdə formalasmış beş əsas sütun - vəzifə üzərində qurulduğunu aydınca görürük:

1. İnsanın Allah qarşısındaki vəzifələri
2. İnsanın özü qarşısındaki vəzifələri
3. İnsanın ailəsi qarşısındaki vəzifələri
4. İnsanın ölkəsi və xalqı qarşısındaki vəzifələri
5. İnsanın bütün insanlıq - bəşəriyyət qarşısındaki vəzifələri.

Bu vəzifələr Qurani-Kərimin Bəqərə, Ənam, Yunus, Hud, İbrahim, Kəhf, Nəhl, İsra, Taha, Ənbiya, Rum, Səcdə, Fatir, Furqan, Ənfal və s. surələrində öz əksini tapıb.

Həzrət Məhəmməd (s) özündən əvvəlki, səmavi kitablardan və qədim filosoflardan fərqli olaraq, doğruluq, yaxşılıq, səbr, qonaqsevərlik, savad-elm, vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq, Allah, axırət və qiyamət qorxusu, ibadət, insanlıq, məsuliyyət, vicdan, xeyir və şər, müştəbehlik, səxavət, borc, abır-həya, təmizlik, çalışqanlıq və s. bu kimi vacib əxlaqi dəyərlərə zərgər dəqiqliyi ilə qiymət verərək, onların icrasının bütün müsəlmanlar üçün nə qədər vacib olduğunu söyləmişdir.

Onun əxlaq təlimi daha çox bəşəri mahiyyət daşıyaraq, millətindən, dinindən, irqindən, məkanından, sosial durumdan asılı olmayaraq bütün insanları bu mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərə əməl etməyə çağırır. Bütün müsəlmanların dilində Məhəmməd Peyğəmbərin (s) bir kəlamı əxlaqın ən dürüst düsturu kimi məşhurdur:

"Möminlərin ən kamil imanlısı gözəl əxlaqa sahib olurlarıdır".

Heç də təsadüfi deyil ki, Peyğəmbərimizi (s) gözəl tanıyan zövcəsi Aişədən Onun əxlaqı haqqında soruşduqda belə demişdir: "Rəbbimiz Peyğəmbəri (s) tərifləyərək buyurmuşdur: Şübhəsiz ki, sən böyük bir əxlaq üzərindəsən".

Topluda çoxsaylı əxlaqi xüsusiyyətlər doğru olaraq dörd bölmədə qruplaşdırılmışdır:

"İnsan və onun daxili aləmi", "Davranışlarımız", "Vəzifələrimiz", "Qan yaddaşımız". Sonuncu - "Qan yaddaşımız" bölməsinin buraya ayrıca olaraq daxil edilməsini heç də tə-

sadüfi saymaq olmaz.

Müstəqil ölkəmizin rəsmi dövlət bayramlarının və mərasimlərinin, o cümlədən, 28 May Respublika gününün, Konstitusiya gününün, Novruz, Qurban, Ramazan bayramlarının, 20 Yanvar Şəhidlər gününün, Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik gününün, Milli Qurtuluş gününün, Azərbaycan Silahlı Qüvvələri gününün və s. tarixi, mahiyəti və ənənələri barədə məqalələrin oxuculara təqdim edilməsi bu yeni əxlaqi dəyərlərin mənəviyyatımızda, qan yadداşımızda daimi yer tutmasına, milli qürur hissərimizin zənginləşməsinə kömək edəcəyi şübhəsizdir.

Əminik ki, bir növ ensiklopedik xarakter daşıyan bu kitab geniş oxucu kütlələrinin stolüstü kitabına çevriləcək, onların əxlaqına güzgü tutacaqdır.

Hidayət ORUCOV,
*Azərbaycan Respublikası
 Dini Qurumlarla İş üzrə
 Dövlət Komitəsinin sədri.*

Sentyabr, 2009.

A

I Bölüm

iNSAN VƏ ONUN DAXİLİ ALƏMİ

ı

ƏXLAQ VƏ MAHİYYƏTİ

Əxlaqın lügəvi mənası

Əxlaq sözü yaratmaq və yaradılış mənasını verən xilqət-xalq kökündən törəmişdir. Bu kökdən xalq və xuluq şəklin-də eyni xüsusiyyətdə iki gövdə ayrılır. Hərf fərqi olmayan yalnız hərəkə fərqi olan bu iki söz insanın iki fərqli istiqamətini ifadə edir.

Xalq insanın gözlə görünən, əllə tutulan maddi varlığının yaradılışını, xuluq isə onun xasiyyət, xarakter, təbiət, səciyyə, adət və davranış kimi mənəvi yaradılışını izah edir. Məhz bu ikinci mənanın cəmi əxlaq deməkdir.

Əxlaqın termin mənası

İnsanda doğusdan mövcud olan, məcbur edilmədən, istəyərək və davamlı etdiyi müsbət və gözəl davranışlara əxlaq deyilir. Məsələn, dürüstlük, comərdlik və s. keyfiyyətlər insanın daxilində doğusdan var olan xasiyyətlərdir. Hər insan sevinmək, kədərlənmək hissi kimi, eynilə də əxlaq hissi ilə doğulur.

İmam Qəzali (vəfati 505/1111), Seyid Şərif Cürcani (v.816/1413), Katib Çələbi (v. 1069/1658) və Xinalızadə Əli Əfəndi (v.980/1572) kimi üləmanın məniməsədiyi "əxlaq"ın tərifi bu şəkildədir: "Əxlaq nəfsdə tam şəkildə yerləşən bir vərdişdir ki, hərəkət və davranışlar fikri bir şeyə məcbur etməyə ehtiyac duymadan bu vərdiş sayəsində asanlıqla ortaya çıxır!"

Quran əxlaqa dair bir çox nəzəri prinsiplər və əməli qaydalar gətirmiştir. İnsanı ən gözəl xilqətdə yaradaraq, ona öz ruhundan üfürən Uca Yaradan gözəl əxlaqı tamamlamaq üçün

bir peyğəmbər göndərmişdir. O da Qurani-Kərimi əxlaqının əsası etmiş və müəyyən mənada "ümmətin ən xeyirlisi, əxlaqı ən gözəl olandır", - xəbərini vermişdir". Zaman və məkan prinsipi olmadan insanın bütün həyatını əhatə edən islam əxlaqı insanın ətrafindakı hər şeyi əhatəsinə alır.

İnsan ruh və bədəndən ibarətdir. Bədənə aid bəzi hal və xüsusiyyətləri aclıq, susuzluq, xəstəlik, toxluq və s. şəkil-lərdə ifadə etdiyimiz halda, ruha aid xüsusiyyətləri gözəl və pis əxlaq şəklində ifadə edə bilərik.

Bəşər tarixi birmənalı olaraq peyğəmbərlər tarixi hesab edilir. Tarix boyunca peyğəmbərlərin göndəriliş səbəbləri araşdırıldıqca qarşımıza bir sıra səbəblər çıxır; Tövhid inancından azmaq və əxlaqsızlıq... Bunların xaricində hər hansı bir səbəbə görə; siyasi nizamın, hüquq sisteminin və iqtisadi quruluşun pozulması kimi səbəblərin heç biri həmin cəmiyyətə yeni bir peyğəmbərin göndərilməsinə səbəb olmamışdır. Yalnız əxlaqsızlıq və pozğunluğun cəmiyyətdə həyat tərzi halına gəldiyi anlarda yeni peyğəmbərin göndərilməsinə ehtiyac duyulmuşdur.

Həzrət Məhəmmədin (s) bəşəriyyətə göndərilməsinin səbəbi öz ifadəsi ilə "gözəl əxlaqı tamamlamaq", yəni insanların daxili aləmini islah etməkdir.¹ Əziz Peyğəmbərimiz "Mən lampanın içdən his bağlayıb xaricdən tozlanan şüşəsini silmək və parlatmaq, fitilinin yanmış qismini kəsmək, azalan yağını yeniləmək və onun ilk yandırıldığı zamankı işığını verəcək hala gəlməsini təmin etmək üçün göndərildim" -demək istəmişdir. Bunun xaricində qalan bütün işlər peyğəmbərlik müəssisəsinin ikinci dərəcəli fəaliyyətləridir. Rəsulullah (s) dövlət qurmuş, müsəlman ordusuna başçılıq etmiş, ticarətlə məşğul olmuş, bir sözlə insanı maraqlandıran nə varsa, onların hamısı ilə maraqlanmışdır. Lakin Onun hərəkət və davranışlarının başlıca prinsipi həmişə "əxlaqın kamilləşdirilməsi" olmuşdur.²

1. Muvatta, Hüsnul-Xuluq, 8

2. Peyğəmbərimizin Şəmaili, Ali Yardım, Erkam nəşriyyatı, səh. 392-394

ƏXLAQ HAQQINDA HİKMƏTLİ SÖZLƏR:

- * Qiyamət günü əməl tərəzisinə qoyulub çəkiləcək əməllər arasında əxlaq gözəlliyyindən daha ağır gələn bir şey yoxdur." *(Hədisi-Şərif)*³
- * Əxlaq qanunlarını tapdalamaq olmaz, dərhal qisaslarını alarlar. *(Tolstoy)*
- * Əxlaq olmayan yerdə qanun bir şey edə bilməz. *(Napoleon)*
- * Əxlaqın çoxaldığı yerdə dövlətin xərci azalar. *(Corci Zeydan)*
- * Ölkələr pulsuzluqdan deyil, əxlaqsızlıqdan çökərlər. *(Çiçero)*
- * Bir millətin əxlaqı dişləri kimidir. Çürüdüyü qədər ağrısını hiss edər. *(Bernardo Šou)*

Əxlaq elminin mövzusu

Əxlaq elminin mövzusu insanın hərəkət və davranışlarıdır. Çünkü insan varlıqların ən şərəflisi olaraq yaradılmış, ağıl və iradə qabiliyyəti ilə bütün canlıların ən mükəmməli və üstünü olmaq xüsusiyyətini qazanmışdır. Heyvanlar da insanların etdiyi bir çox hərəkətləri edirlər, lakin onlarda ağıl və iradə olmadığından əxlaqları yoxdur. Bir aslan və ya fil insanların gücünün çata bilməyəcəyi qədər bir çox işi gördüyü halda, yaxşılıq və ya pislikdən xəbərsizdir.

Etdiyi işlərin məqsədini bilən, yaxşını və pisi ayırd edən, hansı hərəkətlərin bəyəniləcəyini və hansılarının cəzalandırılacağını seçə bilən yeganə canlı varlıq insandır. Buna görə də, İslam alimləri əxlaqı dinin ayrılmaz hissəsi saymışlar. Bəziləri dini bir ağac, əxlaqı isə onun meyvələri adlandırmışlar.

Əxlaq elminin mövzusunu yaxşı anlamaq üçün üç məsələ üzərində dayanmaq lazımdır. Əvvəlcə insanı, yəni yaxşı və pis hərəkətlər etməyə qadir olan adamı göz önünə gətirmək lazımdır. Bir insanın hərəkətlərinə yaxşı və ya pis deyə bilmək üçün həmin şəxsin mütləq ağıllı və sərbəst iradəyə sahib olması zəruridir. İkincisi, yaxşılıq və pisliyi, yəni bir işin yaxşı və ya pis olmasını tələb edən məsələ araşdırılmalıdır. Yaxşı hərəkətlər təqdirə və mükafata layiq olan və dünya ni-

zamına uyğun gələn davranışlardır. Pisliklər isə cəmiyyətin və dünyanın nizamına zidd olan, günah sayılan, bəşəriyyətin nizamına zərərli olan şeylərdir. Üçüncüsü isə, yaxşı və pis hərəkətlərin mükafat və cəzasını, vicdani və ya qanuni məsuliyyətləri araşdırmaq lazımdır ki, bunlara da əxlaqın kodeksləri deyə bilərik. Başqa ifadə ilə desək yaxşılıq edənlər savab qazanar, dünya və axırətdə mükafata layiq görürlərlər; pislik edənlər isə günah etmiş olar, dünya və axırətdə cəzalarını alırlar.

Əxlaq elmi kitaba, sünnetə və ağıla əsaslanaraq insanı ən yüksək kamilliyə çatdırmaq üçün lazımi qaydaları və principləri ruhun xəstəliklərdən qorunması və müalicəsi yollarını göstərir, vicdan, vəzifə, məsuliyyət, xeyir və şər, fəzilət kimi əsas anlayışlar haqqında vacib olan məlumatları verir.

Bununla yanaşı, cəmiyyətlərin inkişafı ilə mütənasib olaraq bəzi adət və ənənələrin də zamanla dəyişdiyini görmək olar. İlk öncə onların dəyərlərini və səbəblərini araşdırmaq lazımdır. Bunlar edilmədiyi halda insan fikirlər dənizində tərəddüd edərək yolunu aza bilər. Əxlaq bu məsələlərdə insanları və cəmiyyəti nurlandıraraq onlara yol göstərir.

Əxlaq insanların taleyi və səadətləri ilə yaxından əlaqəlidir. Bir sözlə, əxlaq insanın xarakteri və əsası haqqında elmdir.

Əxlaq elminin məqsədi

Əxlaq elminin məqsədi İslam əxlaqcılarının böyük əksəriyyətinin həmfikir olduqları formada, "İnsanın iki dünya səadətini (xoşbəxtliyi) əldə etmək" şəklində ifadə edilmişdir.

Əxlaqın məqsədinin insana hər iki dünyada xoşbəxtlik gətirməsi anlayışını Sokrat, Platon, Aristotel kimi qədim filosof və əxlaq alimlərinin əsərlərində müşahidə etmək olar.

Əxlaq elminin məqsədi insanlara yaxşı və yüksək xüsusiyyətləri qazandırmaqdır.

Həzrət Məhəmməd (s) "Mən gözəl əxlaqi tamamlamaq üçün göndərildim", buyurmuşdur.

Əxlaq elmi bizə xeyir və şər haqqında məlumat verərək ta-

be olmaq məcburiyyətində olduğumuz qaydaları öyrədir və kamil insan kimi formalaşmağımızı təmin edir.

Qurani-Kərim və hədisi-şəriflərdə insana idrakinin, inanc və düşüncə sisteminin sağlam qala bilməsi üçün kainatın və kainatdakı bütün varlıqların diqqətlə araşdırılaraq üzərində düşünülməsi tövsiyə edilmiş, Allah-Təalanın bəşəriyyətə lütf etdiyi nemətlər sadalanaraq Allahın qüdrət və iradəsi qarşısında baş əyməyin məcburiliyi göstərilmişdir.

İnsan ruhunda mənəvi kamilliyin meydana gəlməsi üçün mötədil və nizamlı ibadət həyatı tövsiyə edilmişdir. Allahı xatırlayıb dua etməyin zəruriliyi izah edilmiş və mənəvi tibb elmi olan İslam əxlaqının öyrənilib tətbiq olunması istənilmişdir.

Məhz insan bunu bacardığı təqdirdə Allahın rızasını qazanaraq, dünyada dinclik və xoşbəxtlik içində yaşayaraq, sonsuz axırət səadətini əldə etmiş olar. İslam əxlaqının məhiyyəti də bundan ibarətdir.

Peyğəmbərimizin əxlaqı

Peyğəmbərimizin əxlaqının ən mühüm xüsusiyyəti Allaha aid olmasıdır. O, bütün gözəl xüsusiyyətləri çalışaraq və zəhmət çəkərək əldə etməmişdir. Belə ki, bu əxlaq gözəlliyi ona Allah tərəfindən lütf edilmişdir. Uca Allah onu insanların nümunə götürəcəyi qüsursuz və nöqsansız şəkildə yaratmışdır. "Məni Rəbbim tərbiyə etdi, tərbiyəmi də nə gözəl etdi"⁴ sözündə bu məna vardır. Onun gözəl xüsusiyyətləri fitrətin-dən qaynaqlanırdı.

Peyğəmbərimizin əxlaqının nəzərə çarpan xüsusiyyətlərindən biri də insan fitrətində mövcud olan və bir-birinə ziddiyət təşkil edən xüsusiyyətləri ən mükəmməl şəkildə uyğunlaşdırıb bütün duyğuların ideal nöqtəsini tapması və heç vaxt ifrata varmadan mötədil yolla həqiqətə çatmasıdır.

Elə anlar olmuşdur ki, ən cəsur fədai kimi düşmənin qat-qat üstünlüyünü nəzərə almadan, minlərlə düşmənə təkbəsına meydan oxumuşdur. Amma yenə də müləyimliyini,

mərhəmətini əsirgəməmişdir.

Məsələn, Allah Rəsulu bir savaşdan sonra düşmən tərəfin qətlə yetirilmiş uşaqlarına o qədər acı olmuş ki, düşmən də olsa, uşaqların öldürülməməsinin qadağan edildiyini bildirərək, onların günahsız və cənnətlik olduğunu bəyan etmişdi.

Peyğəmbərimiz əqidə yoldaşlarını göz bəbəyi kimi qorumuş, onlara ata-analarının belə göstərmədikləri şəfqət və yaxınlığı göstərmiş, özünə edilən pisliyi bağışlamış, intiqam almağı düşünməmişdir. Onu öldürmək üçün tələ quranları tutduğunda sərbəst buraxmış, amma ictimai həyata zərər verənləri əsla bağışlamamışdır.

Günəş necə işıq saçır, çiçəklər necə rəngi və ətiri ilə ətrafi gülüstana çevirib müşk kimi qoxular verir, ağaclar necə müxtəlif meyvələr xilqətində mövcud olanları meydana çıxarırsa, Allah Rəsulunun (s) əxlaqi həyatı da eyni şəkildə qeyri-iradi halda cərəyan edirdi.

Onu görən hər bir kəs Peyğəmbərimizin yüksək bir fəzilətlə yaradıldığı qənaətinə gəlirdi. Heç kim onda olan fəzilətə xələl gətirərək hansısa məqamın ola biləcəyinə inanmazdı. O həmişə möhtaclara kömək edər, zəifləri qoruyar, müləyim və təbəssümlü görünər, izzət və təmkinini mühafizə edər, təvazökarlığını və insanpərvərliyini heç kimdən əsirgəməzdidi. Qurani-Kərimdə Peyğəmbərimizin əxlaqi cəhətlərindən bəhs edilərkən "**Şübhəsiz ki, sən böyük bir əxlaq üzərindəsən!**"⁵ deyilir.

Həzrət Peyğəmbərin vəfatından sonrakı illərdə Onu görmək şərəfinə nail ola bilməyən ikinci nəsil müsəlmanlarından bir çoxunun Həzrət Aişə anamıza sorduqları bir sual vardi: "Həzrət Peyğəmbərin əxlaqi necə idi?" Həzrət Aişənin bu cür suallara verdiyi cavab çox qısa və konkret idi. "Siz Quran oxumursunuz? Onun əxlaqi tamamilə Quran (əxlaqi) idi!"⁶

5. Əl-Qələm, 68/4

6. Müslim, Müşəfirin, 136

Demək olar ki, Quran nəyi əmr edirsə Onun (s) həyatında var; nəyi qadağan edir və bəyənmirsə, Onun həyat tərzində mövcud deyildi.

Peyğəmbərimizin əxlaqı haqqında danışarkən başqa bir məqamın xüsusilə vurğulanması lazımdır ki, əgər comərdlik yaxşı bir xüsusiyyətdirsə, bu xüsusiyyətin ən gözəl nümunəsi Allah Rəsulu idi. Əhdə vəfa yaxşı bir xüsusiyyətdirsə, Peyğəmbərimizdən daha çox əhdə vəfa göstərən bir şəxsiyyəti analar doğmamış və doğmayacaq. Ədalətli və etibarlı olmaq ən çox axtarılan bir üstünlükdürsə, Peyğəmbərimizdən daha ədalətli və səxavətlisini bu dünya görməmişdir. Şücaət və qəhrəmanlıq insan üçün böyük bir fəzilətdirsə, tarixin şahid olduğu qəhrəmanlar Peyğəmbərimizin yanında kölgədə qalırlar. Buna görə Peyğəmbərimizi "...qədər", "...dərəcədə", "...ölçüdə", "...kimi" müqayisə və miqdar bildirən ifadələrlə izah edə bilmək mümkünüsüzdür. Çünkü yaxşı olanı etməkdə və pis olandan çəkinməkdə Onun ikinci nümunəsi yoxdur. Uca Allah Rəsulunu "üsveyi-həsənə", yəni "ən gözəl nümunə" olaraq səciyyələndirərək bizim Onun əxlaqından bəhrələnməyimizi istəmişdir.

"Həqiqətən, Allahın Rəsulu Allaha, qiyamət gününə ümid bəsləyənlər (Allahdan, qiyamət gündündən qorxanlar) və Allahı çox zikr edənlər üçün gözəl örnəkdir!"⁷

Yuxarıdakı ayədən başa düşülür ki, Peyğəmbərin əxlaqi xüsusiyyətlərindən bir zərrə daşıma insanı qiymətli etmək üçün kifayətdir.

İnsan haqları və ona riayət

"Haqq" anlayışı hüquq elminin başlıca prinsiplərindən biridir. Haqq ədalətə və doğruluğa hörməti əsas götürən əxlaq qanunudur. Onu "İnsana hüquq nizamı tərəfindən verilmiş səlahiyyət, azadlıq, imkan" şəklində də ifadə etmək olar.

Böyük islam alimi Məhəmməd Həmidullahın islamda insan haqları haqqındakı təəssüratları bu şəkildədir:

Bəşər cəmiyyəti ən müxtəlif xarakterlərə malik insanlar-dan formalaşıb. İnsanları üç qrupa ayıra bilərik: 1) Yaxşı olanlar, məcbur edilmədiyi halda pis hərəkətlərə və davranışlara qarşı çıxanlar. 2) Pis olanlar, ən güclü nəzarət altında olsa belə qaçıb qurtarmağın müxtəlif yollarını axtaranlar. 3) Qisas qorxusu altında olduqları zaman uyğun, normal şəkildə davrananlar, yalnız pislik vərdişinin gücləndiyi, fürsət düşdürü, cəza mexanizmlərinin icra edilməsinin mümkün olmadığı təqdirdə pislik etməkdən çəkinməyənlər. Təəssüf ki, birinci qrupa daxil olanların sayı son dərəcə məhduddur. Bu qrupa daxil olan insanların qanunu pozmasının qarşısını almaq üçün yol göstərənlərə və icra mexanizmlərinə ehtiyacları yoxdur. Digər iki qrupa daxil olanlar üçün isə cəmiyyətin xeyirinə olaraq cəza mexanizmləri lazımdır. İnsanın başqalarına pislik etmək istəyi xəstəlik, yırtıcı heyvani hisslərin qalığı, pis vərdişin və ya başqa şeyin nəticəsi ola bilər. Sayları o qədər də çox olmayan ikinci qrupdakı insanların vura biləcəkləri mümkün zərərin qarşısını almağa və ya əvvəlcədən onları zərərsiz hala gətirməyə çalışmaq lazımdır. Yerdə qalan insanların böyük əksəriyyətini orta qrup təşkil edir. Bu qrupa daxil olan insanlar üçün cəza mexanizmi lazımdır.

Gizli və ya açıq şəkildə bir günah edən və buna görə də vicdanı narahat olan (vicdan əzabı çəkən) bir idarəçinin ona bənzər günah edən şəxsləri qınamağa özündə cəsarət tap-mayacağını deməyə belə ehtiyac yoxdur. Ona görə də, islam hansısa ölkənin lideri seçilməsindən, hətta peyğəmbər belə olmasından asılı olmayaraq, heç kimin qanundan yaxasını qurtara bilməyəcəyini elan etməklə, bu cür pisliklərin məhz kökündən, qaynağından qarşısını almaq yolunu seçmişdir. İslamin başlıca prinsipləri və həmçinin bu prinsiplərin Həz-rət Məhəmməd tərəfindən həyata keçirilməsi və onun xəli-fələrinin də bunu davam etdirməsi bu həqiqəti açıq-aydın ortaya çıxarıb: dövlət başçısı ən kiçik istisna belə olmadan

və toxunulmazlığından söhbət getmədən öz ölkəsinin məhkəmələrində mühakimə oluna bilər. İslamın ənənəsində hakimlərin lazımlığındakı öz rəhbərlərinin əleyhinə qərar qəbul etməkdə tərəddüd etmədikləri məlum bir həqiqətdir.⁸

İslama görə haqları əsasən təyin edən və məhdudlaşdırılan Allahdır. Çünkü Allah hikmət sahibidir. İslam hüququna görə haqq anlayışı üç yerə ayrıılır:

1. Allah haqqı (Hüququllah): onunla Allaha yaxınlaşmaq, onu ucaltmağı nəzərdə tutan haqlardır. Namaz, oruc, qurban kəsərkən "bismillah" demək kimi... İman və ibadətlə yanaşı, gözəl əxlaqa sahib olub, pis əxlaqdan arınmaq da Allahın bəndələri üzərindəki haqlarındandır.

2. İnsan haqqı (Huququl-ibad): qısaca "insan haqları" da deyilir. Hər şeydən öncə fərdə aid mənfeətlərin qorunması nəzərdə tutulur. İnsanların malları, canları, dirləri, namusları və ağılları müqəddəsdir və toxunulmazdır.⁹

Hədislərdə "Allah haqqı, peygəmbər haqqı, islam haqqı, kasıb haqqı, dilənçi haqqı, dostluq haqqı, qohumluq haqqı, müsəlmanın müsəlman üzərindəki haqqı, qonşuluq haqqı, ana və ata haqqı, heyvanların haqqı, adamın öz bədəninin haqqı, ər-arvad haqqı, dövlət haqqı, vətən haqqı kimi haqları əhatə edən ifadələr də vardır. "Hər haqq sahibinə haqqını ver",¹⁰ şəklindəki Rəsulullahın əmri hər kəsə haqlara riayət etmək öhdəliyini göstərmişdir.

3. Həm qul, həm də Allah haqqı olan haqlar: müəyyən mənada həm qul haqqı, həm də Allah haqqı ilə əlaqədardır. Məsələn, insanın bədən və ruh sağlamlığını qoruması, malını israf etməməsi kimi.

"Haqq" sözünün təsəvvüf elmindəki qarşılığı "hüzuz"dur (həzzlər). Nəfs və bədəndən gələn istəklər hüzuzdur. Ruhdan gələn istəklər hüquqdur. Hüquq insandan Allahın, hüzuz isə nəfsin və şeytanın istədikləridir ki, hər ikisi bir-birinə ziddiyət təşkil edir.¹¹

8. M. Həmidullah. İslama Giriş, səh. 162-163

9. Şamil İslam Ensiklopediyası, III, 116

10. Buxari, Oruc, 51

11. TDV İslam Ensiklopediyası, XV, səh. 137-151

"Kimin üzərində din qardaşının isməti, namusu və maliyla əlaqədar bir zülm (ədalətsizlik) varsa, qızıl və gümüşün olmayacağı qiyamət günü gəlmədən əvvəl həmin kim-səylə halallaşın. Yoxsa özünün saleh əməlləri varsa, etdiyi zülm miqdarında savablarından alınar və haqq sahibinə verilər. Əgər yaxşılıqları yoxdursa zülm etdiyi qardaşının günahlarından alınaraq, onun üzərinə yüklənilər."¹²

Peyğəmbərimizə Xeybər döyüşündən qayıdarkən "filankəs şəhiddir, filankəs də şəhid oldu" deyə məlumat verilərkən, bir adam üçün də "şəhid oldu" dedilər. Allah Rəsulu (s) də "Xeyr, mən onu qənimətdən (dövlətə aid maldan) oğurladığı bir əba ilə cəhənnəmdə gördüm"¹³ demişdir. Peyğəmbərimiz bu sözüylə xalqın malına xəyanətin və qul haqqının əfv edilməyəcəyini ümmətinə xəbər vermişdir.

Peyğəmbərimiz səhabələrinə "müflis kimdir?" deyə soruşdu. Səhabəyi-kiram: maddi mənada hər şeyini itirən kimsədir, - dedilər. Allah Rəsulu mənəvi anlamda hər şeyini itirən mənası verərək, belə buyurdu: "Xeyr, müflis qiyamət günü namaz, oruc, həcc və zəkat kimi savabları ilə gələn, ancaq bu əməllərin yanında söyüş, zina, böhtan, onun-bunun malını yeyən, qanını tökənlər hesab olunur. Onun həsənatından (savabından) alınaraq haqq sahibi olanlara verilər. Əgər üzərindəki borc ödənilmədən əvvəl yaxşılıq və savabı tükənsə, borc sahiblərinin günahından alınıb onun üzərinə yüklənilər. Sonra cəhənnəmə atılar."¹⁴

Vida xütbəsindən sonra Peyğəmbərimizin səhabələri ilə halallaşması; "Kimin məndə borcu varsa gəlib alsın, kimi haqsız olaraq vurmuşamsa gəlib vursun" deməsi onun qul haqqı barəsində həssaslığını göstərir. Belə bir ibrətli məsəl vardır: "Haqq yeyilər, amma həzm edilə bilməz."

İslam heç kəsə Quran qanunlarını zorla qəbul etdirmir, üstəlik xristian, musəvi, məcusi və digər camaatın öz məh-

12. Riyazü-s-Salihin, VI, 1315 nömrəli hədis

13. Müslim, İman, 182

14. Tirmizi, 302/1

kəməsinin olması, bu məhkəmələrə öz aralarından müəyyənləşdirilmiş hakimlərin rəhbərlik etməsi, hüquqi məsələlərdə olduğu kimi cəza ilə bağlı bütün sahələrdə də onlara öz qanunlarının tətbiqi prinsipini qəbul edir. Əgər iddiaçı tərəflər fərqli, müxtəlif camaatlardandırsa, deməli, qanunlar və tərəflər arasındaki ziddiyətləri, problemləri bir növ xüsusi beynəlxalq hüquq həll etməlidir.

Müsəlmanlar arasında ədalətin təmin olunmasına gəlincə, bu sistemin sadəliyindən və sürətli işləməsindən başqa ona aid olan "şahidlərin təmizliyi" prinsipi də önəmlidir. Hər bir yaşayış məntəqəsindəki məhkəmələr lazım gəldikdə bir şahidin etibar edilən şəxs olub-olmadığını bilmək məqsədilə orada yaşayan bütün əhalinin davranışın və vərdişləri haqqında arxivlər formalasdırır. Bir şahidliliyin mötəbərliyini sübut etmək səyi, vəzifəsi yalnız qarşı tərəfin öhdəsinə buraxılmır. Quran (ən-Nur, 24/4) buyurur ki, əgər kim bir qadının namusuna iftira atarsa və bunun üçün lazımı dəlilləri məhkəməyə təqdim etmirse, o yalnız cəza almayıacaq, həmçinin gələcək məhkəmə proseslərində həmin adamın şahidliliyi belə qəbul edilməyəcəkdir.¹⁵

Hədisi-Şərifdə "Allah-Təala sizin zahiri görkəminizə və üzünüüzə deyil, qəlblərinizə baxar" ¹⁶ deyilir. Uca Allah insanın qəlbini baxır və qəlbdəki niyyətə görə əməllərə dəyər verir. Zahirdə nə qədər böyük görünən əməllər vardır ki, niyyət səbəbilə kiçilərək yox olur. Və nə qədər kiçik görünən əməllər də niyyətə görə çox böyük savab halına gəlir. Allah rızasını qazanmaq üçün verilən və ağırlığı heç 10 qram olmayan yarı� xurma dənəsi belə niyyətin səmimi olması şərtilə insanı bir qalxan kimi cəhənnəmdən qoruyar.

Səhabələrdən biri Ümmü Qeys adlı bir qadınla evlənmək istəyir. Ümmi Qeys ona: "Mədinəyə hicrət etsən, orada səninlə evlənərəm" deyir. Həmin səhabə Məkkədəki rahat yaşayışını tərk etmək istəmir və Məkkədə qalmaq niyyəti oldu-

15. M. Həmidullah, İslama Giriş, səh. 169

16. Riyazüs Salihin, I, 8 nömrəli hədis

ğu halda, Ümmü Qeyslə evlənmək üçün Mədinəyə hicrət edir. Məsələdən xəbər tutanlar Ümmü Qeyşə görə hicrət edən bu səhabənin hicrət savabını qazanıb-qazana bilməyəcəyini müzakirə etməyə başlayır. Bu hadisəyə görə Peyğəmbərimiz: "Əməllər niyyətlərə görədir. Hər kəs etdiyi işin qarşılığını niyyətinə görə alacaq. Kimin niyyəti Allaha və Rəsuluna çatmaq, onlar üçün hicrət etməkdirsə, əlinə keçəcək savab da Allaha və Rəsuluna hicrət savabıdır. Kim də əldə edəcəyi dünya malına və ya evlənəcəyi bir qadına qovuşmaq üçün yola çıxmaqdırsa, onun hicrəti də hicrət etdiyi şeyə görə qiymətləndirilir",¹⁷ - buyurmuşdur.

Əhməd bin Hənbəl, Əbu Davud, Tirmizi, Darəqutni kimi böyük alimlər bu hədislə İslamin üçdə birini dərk etməyin mümkün olduğunu demişlər. İmam Şafi həzrətləri bu hədisi-şərifin 70 mövzu ilə əlaqəsi olduğu üçün onun din elminin yarısı kimi qəbul edilməsinin lüzumluğunu söyləmişdir. İmam Buxari isə kitab yazanlara nəsihətində əsərlərinə bu hədisi-şəriflə başlamalarını istəmişdir.¹⁸

İslam dinində niyyətin xalis olmasına ixlas deyilir. İxlas yalnız Allah üçün, Allahın razılığı üçün əməl etmək deməkdir. Allah rizasından başqa məqsədlərlə əməl etmək niyyətin pozulduğunu dəlilidir. Niyyət edilən əməl zahirən nə qədər gözəl görünürsə də, Allah dərgahında mənasız hala gəlir.

İslam alimləri "hər hansı bir işdə, sözdə, əməldə, ibadətdə niyyəti düzəltməyin (ixlasın) həmin ibadəti və əməli etməkdən daha çətin olduğunu" demişlər. Namazı riya və göstərişdən təmizləmək namazı qılmaqdan daha çətindir. Sədəqə verib xeyirxahlıq edərkən özünü bəyənməkdən, təkəbbürdən və göstərişdən uzaq olaraq niyyəti saf halda saxlamaq sədəqə verib həmin xeyirli işləri görməkdən daha çətindir.

Peyğəmbərimiz Təbuk səfərinə gedərkən "Mədinədə elə

17. Riyazüs Salihin, I, 1 nömrəli hədis

18. Riyazüs Salihin, I, səh. 93

kəslər vardır ki, bizim qazandığımız savab qədər savab qazanırlar", buyurdu. "Bu necə ola bilər biz yollardayıq, onlar evlərində" deyə soruşan səhabeyi-kirama Peyğəmbərimiz: "*Onlar üzürlü səbəbdən orduya qosula bilməyən, amma könül-ləri daim bizimlə birlikdə olanlardır*" - şəklində cavab vermişdir. Deməli, təmiz niyyət sayəsində bir insan cihadə gedə bilməsə də, gedənlər qədər savab qazanar.¹⁹

İbadətlər də bəzən niyyət səbəbiylə üsyana çevrilə bilər. Məsələn, namazın riya ilə qılınması (əl-Maun, 5), sədəqə və zəkatın riya ilə başa qaxılaraq və incidilərək verilməsi və s.

Bir nəfər Həzrət Peyğəmbərin yanına gələrək: "Pul və şöhrət üçün döyüşən bir adam savab qazanarmı?" - deyə soruşduqda, aldığı cavab "*Heç bir şey qazana bilməz*" - olmuşdu. Adam bu sualı üç dəfə soruşmuş və hər dəfə də eşitdiyi cavab eyni olmuşdur. Axırda kainatın fəxri Peyğəmbərimiz sözlərini belə bitirmişdir:

"Allah yalnız onun rızası üçün edilən əməlləri qəbul edər (başqasını deyil)." ²⁰

Niyyətin əhəmiyyətini və niyyətlərdəki fərqlilikləri bu təşbehlə daha yaxşı başa düşmək olar: "Zəmanəmizdə insanların bir hadisə baş verdiyi zaman əməllərinin, hərəkətlərinin eyni olmasına baxmayaraq niyyətlərinin müxtəlif olduğunu görürük.

Məsələn, bir yanğın baş verərsə ətrafda olan hər kəs həyəcanla yanğın olan tərəfə qaçar. Qaçanlardan kimisi niyyətində səmimi olduğuna görə məqsədi yanan əşyalardan bir qismini və ya yanmış insanları qurtarmaqdır. Hətta belə ki, atəşin içində atılmaqdan çəkinməz. Kimisi mərhəmətli olduğuna görə qaçar və kədərlənər. Nəyəsə faydalı olmaq istəyər, amma bacarıqsız olduğundan əlindən bir şey gəlməz. Kimisi hadisələri seyr etmək üçün qaçar və seyr etməkdən zövq alar, kədərlənməz, laqeydlik göstərər. Kimisi nə baş verdiyi ni belə anlamaz, ancaq insanlar qaçıdığı üçün o da qaçar. Ki-

19. Riyazus Salihin, I, səh. 89-140

20. Riyazüs Salihin, I, səh. 122

misi də pis niyyət sahibidir, bu həngamədə görəsən bir şey oğurlaya bilərəmmi deyə qaçar...

Yol qəzalarında, zəlzələ və buna bənzər fəlakətlərdə də vəziyyət həmişə belədir. Kənardan baxınca insanların qacmağı, davranışları həmişə eynidir, amma niyyətlər müxtəlifdir.

Xoş niyyətlə kömək etmək istəyən, istədiyi köməyi edə bilməsə belə həmin pak niyyətinin mükafatını qazanar.²¹

Hər dövrdə fanatik insanlara və müstəqil mütəfəkkirlərə rast gəlmək mümkündür. Bu, insani, normal bir haldır. Bəzi şəxslər məsələnin ruhunu keçmiş bir ustadın sözünə fəda etmək (yəni onun dediyi fikirləri şərtsiz qəbul edər), bəzi şəxslər də ənənələri bir kənara qoyaraq "macəraya" dalmaq istəyərlər (yəni ənənə ilə razılaşmazlar, yeniliyə can atarlar.) Belə hallarda mötədil olanlar həmişə öndə olurlar və çoxluq təşkil edirlər.

İslam hüququ bir dövlətin, hakim bir cəmiyyətin qanunu olaraq meydana çıxdığı və bu hüquq Atlantik okeanından Sakit okeana qədər hakim olaraq hökm sürdüyü dövr-də cəmiyyətin bütün hüquqi ehtiyaclarını ödədi. Bu hüququn mahiyyətində zaman və məkanın tələblərinə cavab verəcək inkişaf və uyğunlaşmaq qabiliyyəti vardır. Bu gün də islam hüququ bu dinamikliyini itirməyib və həqiqətən də, əvvəllər yadellilərin siyasi, həm də hüquqi hökmranlığı altında qalmış müsəlman ölkələrinin daha yaxşı istiqamətdə dəyişməsi, inkişafı üçün bu hüquq sisteminə qayğılış getgedə sürətlənir.²²

Zaman və ondan səmərəli istifadə

"Saat heç vaxt borc verməz, günü dəyərləndirin. Bir ilin qiymətini sinifdə qalmış bir şagirddən soruşun. Bir ayın qiymətini uşağını erkən dünyaya gətirən anadan öyrənin. Bir həftənin qiymətini həftəlik jurnalın redaktoru daha yaxşı bi-

21. Altınoluk söhbətləri, I, 94-95

22. M. Həmidullah, İslama Giriş, səh. 176-177

lir. Bir günün qiymətini uşaqları ac qalan fəhlədən soruşun.

Bir saatın qiymətini bilmək üçün qovuşma anını gözləyən iki aşiqdən soruşun. Bir dəqiqənin əhəmiyyətini qatara gecikən adamdan daha yaxşı kim bilər? Bir saniyənin qiymətini an fərqi ilə qəzadan xilas olandan soruşun. Saniyənin mində birinin dəyərini Olimpiya oyunlarından gümüş medalla qayıdan atletdən soruşun.

Sahib olduğunuz hər anı dəyərləndirin. Həmin anı ya sizin üçün özəl olan biri ilə paylaşın, ya da o zamanınızı paylaşacağınız qədər özəl biri ilə daha çox dəyərləndirin.

Heç vaxt yaddan çıxarmayın: zaman heç kimi gözləməz. Dünənki gün tarixə gömüldü. Sabah?... Məchul... Bu gün sizə ərməğan."

Zaman kəlməsinin tərsinə oxunuşunun "namaz" olması təsadüfdürmə bilmirəm, amma Qurani-Kərimdə Allahın and içdiyi ünsürlərdən birinin zaman məfhumu olması heç də təsadüf deyil. Qurani-Kərimin xülassəsi mahiyyətində olan və bu məsələdə bir çox alimin həmfikir olduğu surədə Allahın zamana and içməsi bu məfhumun nə qədər qiymətli və dəyərli olduğunu göstərir.

İsraf da eyni şəkildə Qurani-Kərimin bir çox ayəsində qadağan olunmuş və bəndələrin bundan çəkinməsinin vacibliyi qeyd edilmişdir. İnsanın ən çox düşdüyü xətalardan biri də zaman israfıdır.

Bəlkə də müasir insanın ideal qəbul etdiyi standartların vəhy mənşəli olmadığını nəticəsində israf məfhumu, zaman məfhumu, yaxud buna bənzər mücərrəd, lakin hamının ortaqlı istifadə etdiyi dəyərlər çox önəmsiz qəbul edilir. İnsan sadəcə dünyəvi həvəsləri naminə yaşayanda doymur. Səhhətin, boş vaxtin, zənginliyin, gəncliyin qiymətini ancaq bu dəyərləri itirdikdə anlayır.

İnsanın orta yaş həddi 60-70 il arasıdır. Bu zaman kəsiyi çox görünə də, dövrün gətirdiyi ehtiyaclara yetişmək baxımından o qədər də çox deyil. İnsanın borcu bu zamanı ən səmərəli şəkildə istifadə etməsidir. Məhz belə insanlar ölükdən son-

ra yad edilirlər. Zaman Allahın insana əmanətidir. Bir dəqiqə, bir saat, bir gün, bir həftə, bir ay, bir il... Hər biri bizə verilmiş əmanətlərdir və onları hədər etməyə haqqımız yoxdur.

Neyisə təxirə salmaq, yubatmaq insanın ən böyük düşmənidir. "Bu günün işini sabaha saxlamaq" ifadəsi illər boyu cəmiyyətin ortaq düşüncəsi ilə meydana çıxmış bir dəyərləndirmədir.

Texnologianın həyatımıza gəlməsindən, həyatımızı əsir almasından sonra zaman bizə kifayət etməməyə başladı və hətta vaxt azlığından şikayət edəcək hala gəldik. Bir şəhərdə yaşayan insanla kənddə yaşayan insanın zaman anlayışı, əlbəttə, fərqlidir. İnsanı məşğul edən hər şey onun zamanını alır. Bizə ayrılmış vaxtı necə və harada keçirəcəyimizin hesabını bir gün verəcəyimizi dərk etməliyik. Yaşadığımız zamanı gerçək mənada faydalı və yerində dəyərləndirmək məsuliyyəti özümüzə, ətraf mühitə olan insanlıq borcundan irəli gəlir.

Əslində bizi yaradan Allah verdiyi günü ilahi nizamla tənzimləmişdir. Babalarımız birisiylə görüş saatını namaz saatı, görüşmə yerini də hər hansı bir məscid olaraq müəyyən edərdilər.

Müsəlmanın günə başlaması da, bitirməsi də namazla olur.

Bu mənada zaman anlayışımıza istiqamət verən ünsürlərdən biri namazlarımızdır.

Zamanın axışını dərk etməyimizi təmin edən ən böyük ünsürlərdən biri namazdır. Hər vaxt Yaradanın qarşısına çıxdığımız namaz vaxtı ilə sonrakı namaz vaxtının arasını nə ilə və necə dolduracağımız da zamanı necə anladığımıza bağlıdır.

İstər görəcəyimiz işdə, istərsə də ibadətlərimizdə səhlənkarlıq və yubanmalarımız bizi keçməkdə olan zamandan və içindəkilərdən biganə hala gətirir.

"Müsəlman oyanıq olmalıdır", "müsəlman fərasət sahibi olmalıdır" ifadələrini zamanı yalnız öz xeyrinə istifadə etməyi bilmək kimi də anlaya bilərik.

"Hesaba çəkilmədən əvvəl nəfsinizi hesaba çəkin" hədisi

sanki zamanını boş və mənasız işlərə hədər edən insanlar üçün söylənmişdir.

Muminun surəsindəki "o möminlər ki, laqlağıdan uzaq durarlar" ayəsi müsəlmanın zaman məfhumunu nə cür dərk edəcəyini anladır.

Xülasə, bütün zamanlarımızı ibadət anlayışı içərisində keçirmək və namazın içində sığdırduğumuz gözəl anlarıımızı həyatımızın hər anına yaymaq yeganə qayəmiz olmalıdır.

Cünki zaman axışı durdurula bilinməyən yeganə məfhumdur.

Zaman dəyirmanı

Zaman Allahın yaratdıqları içində ən əziz dəyərlərdəndir. Zamanla əlaqəli olmayan, onun əhatə etmədiyi, hətta qalib gəlmədiyi bir şey varmı, görəsən? Zaman məfhumuna möhtac qalaraq izah etmək məcburiyyətində olduğumuz o qədər çox şey var ki... Məsələn, hər şeyin yaradıldığı ilk an, yəni "kun" əmrinin verildiyi dəm. Və yaxud kainatın ömrü. Başqa bir misal isə, ilk insanların Adəmin və onun övladlarından Nuh Peyğəmbərin min ilə yaxın ömür sürməsidir.

Ondan öncə və sonra deyə biləcəyimiz tarix isə miladi 571-ci il rəbiüləvvəlin on ikisi, axırzaman Peyğəmbərinin dünyası şərəfləndirdiyi gündür. Bəşər tarixinin mömin könüllərdə milad təşkil edəcək hadisəsi gerçəkləşdikdə, O, qırx yaşında idi və kainat Quranla artıq tanış olmuşdu. Bu mübarək zaman kəsiyi 22 il 2 ay 22 gün sürmüşdür. Onunla aramıza girən on dörd əsrlik zaman isə yalnız Ona olan həsrətimizi artırır.

Zamanın əhatə etmədiyi heç bir şey yoxdur. Sanki bir dəyirman kimi hər şeyi dayanmadan üyütməkdədir. Zamanla bağlı ən böyük peşmanlıq onun boşa xərclənməsidir. Axırət peşmanlığını yaşamamaq üçün vaxtimizi mənalı keçirməliyik. Bunu necə gerçəkləşdirəcəyimiz isə ayə və hədislərdə izah olunur.

Qurandakı bir surənin adı zaman məfhumu olan "Əsr"dir. Rəbbimiz bu surədə "Əsrə and olsun" deyir. Bu andın ardından da insanın ziyanda olduğunu bildirərək, ancaq "iman edib saleh əməllər edən və bir-birinə haqqı, səbiri tövsiyə edənlər"in müstəsna olduğunu bildirmişdir.

Bu surənin təfsirində Almalılı Həmdi Yazır belə deyir:

"...Zaman varlıqla yoxluq arasında yaxşı-pis, nemət-bəla, bolluq-qıtlıq, səhhət-xəstəlik, zənginlik-fəqirlik kimi ziddiyətləri bir araya gətirən, müxtəlif qəribəlikləri toplaması etibarilə əhəmiyyətli olduğu üçün ona and içilərək, içindəki insanın zərər və ya qazanc nöqteyi-nəzərindən halına diqqət yetirilmişdir".

İnsanın ən qiymətli sərmayəsi ömrüdür. Nə qazanırsa onunla qazanır. O ömür isə dəhərdən (zamandan) bir hissədir və onunla axıb gedir. İnsan üçün zaman ömründən, hətta ömrünün içində olduğu anından ibarət deyildir. Mənfəətsiz keçib gedən hər an o gözəl sərmayədən hədər edilən ziyan, xüsrandır. Bununla yanaşı, itirilən bir ömür insana içində olduğu son dəmdə əbədi cənnəti qazandıra-çaq gözəl bir iş görməyə müvəffəq olarsa, keçmiş günlərin itkisini bərpa edərək, o zərərdən qurtulmuş və həmin insan üçün ən şərəfli şey, bütün zaman və ləhzədən ibarət olmuş olar. Bu sayədə insan hər saniyəni fürsət bilərək, dəyərləndirmədiyi fürsətləri qəza etməyə müəyyən qədər imkan tapar. Necə ki, "(Allahın qüdrətini həmişə) yada salmaq və (nemətlərinə) şükür etmək istəyənlər üçün gecəni və gündüzü bir-birinin ardınca gətirən də Odur!" (Furqan, 62) buyurulmaqla, ona işarə edilmişdir. Zaman keçdikcə insanın ömrü tükənir və buna görə ondan bir parça getmiş olur. Necə də gözəl ifadə edilmişdir:

"Hər gün keçdikcə mənim ömrümdən bir az gedər və mənim üçün ömrümdən daha gözəl bir şey yoxdur." Buna baxmayaraq, qəribədir ki, insan gedən parçasının yerinə nə qazandığını düşünmür və gün keçdikcə böyüdüyüünü

zənn edir. Hətta vaxt keçirərək "əylənirəm" deyə sevinir. Ona görə deyilmişdir ki:

"Biz günləri keçiririk deyə əylənirik, halbuki hər keçən gün əcəldən, ömürdən bir əskiklikdir."

Bu mənada "Əsr"ə içilən andda bu məna gizlənir: "O əsrə, zamana yaxşı diqqət edin. Çünkü o keçdikcə insan böyüdüyüünü, artdığını və yaşıdığını zənn edərək sevinir. Halbuki o əsr durmadan insan ömrünü yeməkdə, keçən gecə və gündüz cismini gəmirməkdə və hər an insana zərər verməkdədir. Ancaq iman edib gözəl əməllər edənlər... müstəsnadır. Onlar keçən zamanda zərərə uğramaz, qazanc əldə edərlər."

Zaman israfi

İnsanın sahib olduğu bütün nemətlər Allahın lütfüdür. Nemətləri yoxdan var edən də, onları əldə etmək üçün bəndəyə güc-qüvvə verən də Allah-Təaladır. Məhz buna görə də, insan övladı sahib olduğu nemətlərin əslində Allahın bir lütfü olduğunu unutmamalıdır. Bütün bunların bir gün hesabı veriləcək əmanət olduğunu dərk etməlidir. Qurani-Kərimdə buyurulur: "Yoxsa sizi əbəs yerə yaratdığımızı və (qiymət günü dirilib haqq-hesab üçün) hüzurumuza qaytarılmayağınızı güman edirdiniz?" (əl-Muminun, 115)

Sahib olduğumuz maddi və mənəvi nemətlərdən istifadə edərkən sərbəst buraxılmadığımızı və bunlardan Allahın rizasına uyğun istifadə etmək məcburiyyətində olduğumuzu düşünməliyik.

Uca Rəbbimiz başqa bir ayədə də: "**Sonra da həmin gün (Allahın dünyada sizə əta etdiyi) nemətlər barəsində mütləq sorğu-sual olunacaqsınız!**" (ət-Təkasur, 8) buyuraraq hesab verəcəyimizi xatırladaraq məsuliyyətimizin böyüklüyünü diqqətimizə çatdırır.

Allah-Təala bəxş etdiyi nemətləri qazanmaqda olduğu kimi, onlardan istifadə edərkən də tabe olacağımız bəzi qanunlar qoymuşdur. Bunları da "halallar və haramlar" deyə bə-

yan etmişdir. İsraf da Allahın rəhmət və məhəbbətindən məhrum olmağa, ilahi qəzəbi cəlb etməyə səbəb olan haramlardan biridir. Ayədə belə buyurulur: "...israf etməyin. (Allah) israf edənləri sevməz!" (Əl-Ənam, 141)

İnsanın qafil olması səbəbilə ən çox etdiyi xətalardan biri də zaman israfıdır.

Həyat Allah-Təalanın bütün canlılara yalnız bir dəfə istifadə etmək üçün bəxş etdiyi və müəyyən zamanla məhdud qıldığı son dərəcə qiyamətli bir nemətdir. Zamanı ən laiyiq əməllərə sərf etmək şərtdir. Çünkü həyatda hər an edə biləcəyimiz birdən çox iş vardır. Fəqət bunların həmin an üçün ən əhəmiyyətli olanlarını ön planda tutmaq və digərlərini də əhəmiyyət dərəcələrinə görə sıralamaq zamanдан səmərəli şəkildə istifadə edə bilmək üçün diqqət ediləcək mühüm bir düsturdur.

Məsələn, ananın övladına süd əmizdirməsi mərhəmət və şəfqətin göstəricisi olan gözəl bir davranışdır. Ancaq evdə yanğın baş verərsə süd verməyə davam etməsi böyük səhlənkarlıq və məsuliyyətlidir. O əsnada bir qab su ilə də olsa yanğını söndürməyə çalışmalıdır. Çünkü bu vəzifə digəri ilə müqayisədə daha çox həyatı əhəmiyyət daşıyır. Əgər həmin anda səhlənkarlıq edərsə, qısa müddətdən sonra özü də, övladı da yanğında həlak olar.

Bunun kimi, günümüzdə də zamanın əhəmiyyətini nəzərə alaraq digər işlərdən daha çox Allahın diniñə vaxt ayırmaq bu xüsusdakı məsuliyyətimizdən irəli gəlir.

Vaxtı ən gözəl şəkildə qiymətləndirən əshabi-kiram üçün həyatın ən zövqlü anları insanlara tövhid həqiqətini çatdırıcıları zamanlar idi. Edam edilmək üzrə olan bir səhabə ona üç dəqiqlik vaxt verən zavalliya təşəkkür etmiş və:

" Deməli sənə haqqı təbliğ edə bilmək üçün üç dəqiqlik vaxtım var. Ümid edirəm ki, hidayətə gələrsən." -deməşdir.

Yaşadığımız günlərdə bir çox insanlar imansızlıq və əxlaqsızlıq girdabında boğularkən onlara xoş üzlə yaxınlaşır,

İslamın gözəlliklərini, zərifliyini və nəzakətini göstərmək hər bir möminin iman və vicdan borcudur.

Son dərəcə qiymətli sərmayə olan zamanı boş və əbəs şeylərlə israf etmək axırət həyatını təhlükəyə atmaqdır. Bu səbbəbdən, qəflət pərdələrini qaldırı bilənlər üçün zaman heç bir şeylə müqayisə edilməyəcək dərəcədə qiymətli nemətdir. Allah-Təala Əsr surəsində:

"And olsun zamana ki, insan ziyan içindədir. Yalnız iman gətirib yaxşı əməllər edən, bir-birinə haqqı tövsiyə edən və səbri tövsiyə edən kimsələrdən başqa!" (Əl-Əsr, 1-3) buyurmuşdur.

Zamana andla başlayan bu surədə iman, saleh əməl, haqqı və səbri tövsiyə ilə keçməyən vaxtin israf edildiyi və bunun ziyanaya səbəb olduğu bildirilir.

Allah-Təala bəndələrinə zaman məsələsində ziyandan qurtularaq ilahi lütfərə nail ola bilmələri üçün belə tövsiyə edir:

"(Ya Peyğəmbər!) Elə ki, (risaləti təbliğ etməkdən və ya dünya işlərindən) azad oldun, qalx (dua et)! (Axırət üçün çalış-vuruş!) Və ancaq Rəbbinə yalvar!" (Əl-İnşirah, 7-8)

Yəni, ibadət və xeyirli işlərin biri bitdikdə, tez digərinə tələsmək, zamanın ibadətsiz və xeyirdən uzaq keçməsinə fürsət verməmək lazımdır. Çünkü həyat neməti axırət səadətini qazanmaq üçün bizə verilmişdir. Ölüm isə bir borc müqaviləsinin ödəmə zamanını göstərən sənədə bənzəyir. Bir tacirin aldığı borcu ödəmək üçün alıcı ilə bağladığı müqavilədə olduğu kimi dünya həyatı da bizə axırəti qazanmaq və ilahi rizaya nail olmaq üçün verilən möhlətdir. Borcunu ödəyəcəyi vədəni ciddi qəbul etməyən, verilmiş möhlətdən istifadə edərək hazırlıq görməyən adamın hesab günü sıxıntıya düşdüyü kimi, Allahın verdiyi ömür möhlətindən lazımlıca istifadə etməyən insan da xüsranə uğramaqdan azad ola bilməz. Çünkü hər insan dünyaya göz açdığı andan etibarən ölüm hökmünə məhkumdur. Bu hökmün icra olunduğu vaxt isə insanın Əzrail (ə.s)-la karşılaşacağı andır. Digər tərəfdən in-

san, ömrünün mütləq nəhayəti məchul qılınmışdır ki, bu da hesab verməyə hər an hazır olmaq zərurətindən irəli gələn dəhsətli bir gerçəkdir.

Allah-Təala Qurani-Kərimdə qurtuluşa çatan möminlərin bir vəsfini də belə bəyan etmişdir:

"O kəslər ki, lağlağıdan (lüzumsuz şeylərdən, qadağan olunmuş əməllərdən) üz döndərərlər" (əl-Muminun, 3)

"... faydasız bir şeylə rastlaşıqları (lağlağı bir söhbət eşitdikləri) zaman onlardan üz çevirib vüqarla keçərlər" (əl-Furqan, 72)

Saleh bir mömin hər an öz daxili aləmindən xəbərdar olub istigfar, həmd, şükür və riza halının hansı səviyyədə olduğunu düşünməlidir. Hər bir üzvündə mövcud olan saysız nemətləri və onların şükrünü mühasibə edərək, qəflətdə keçirdiyi zamanlar üçün tövbə etməlidir. Qəflətdən qaçaraq lüzumsuz qorxularından azad olmalı və içində olduğu anların qiymətini bilməlidir. Başqa sözlə "İbnul-vəqt", yəni ömrünün, xüsusilə yaşıdagı vaxtin qiymətini bilən, ən gözəl şəkildə axırət tədarükü görən kamil bir mömin olmalıdır. Çünkü zamanın boş yerə itirilməsi ən böyük peşmanlıq səbəblərindəndir. Allah Rəsulu (s):

"Cənnət xalqı yalnız dünyada ikən Allahı zikr etmədən keçirdikləri anların həsrət və peşmançılığını çəkəcəklər." (Heysəmi, X, 73-74) buyuraraq zamanın əbədi həyat sərmayəsi olacaq əməllərlə dəyərləndirilməsinin vacibliyini xatırlatmışdır. Çünkü nemətlər əldən getdikdən sonra çəkilən peşmanlıq heç bir fayda verməz. O halda, fürsət varkən həyatımızı saleh əməllərlə dəyərləndirmək məcburiyyətindəyik. Hər bir üzvün şükrünü layiqincə əta etməyə çalışmalıyıq. Məsələn, dil nemətini qəlblərimizə şəfa olan zikr ilə qorумalı və yaşatmalıyıq. Həzrət Peygəmbər (s) möhtərəm xanımı Hafsa anamıza bu tövsiyəni etmişdir:

"Ey Hafsa, çox danışmaqdan cəkin! Allahın zikri xaric çox danışmaq qəlbi öldürür. Fəqət Allahı çox zikr et! Çünkü bu, qəlbi dirildir." (Əli əl-Müttəqi, I, 439/1896)

Allah-Təala iki xüsusa diqqət etməmiz üçün belə buyurur:

"Birinizin ölümü çatıb: "Ey Rəbbim! Mənə bir az möhlət versəydin, sədəqə verib salehlərdən olardım! - deməmişdən əvvəl sizə verdiyim ruzidən (Allah yolunda) xərcləyin." (Əl-Münafiqun, 10)

Ömrünü puç edənlərin fəryadlarını və üzrlərinin geri çevrilişini canlandıran bu ayə də çox ibrətlidir:

"Onlar orada fəryad edib deyəcəklər: "Ey Rəbbimiz! Bizi buradan çıxart ki, saleh əməllər edək. O əməlləri yox ki (dünyada) edirik!" (Onlara belə deyəcəyik:) "Məgər orada sizə öyünd-nəsihət qəbul edəcək kimsənin öyünd-nəsihət qəbul edə biləcəyi (düşünəcək kimsənin düşünəcəyi) qədər ömür vermədikmi?! Hələ sizə (siz kafirləri Allahın əzabı ilə) qorxudan peygəmbər də gəlmışdı. Dadın (cəhənnəm əzabını)! Zalimlərin imdadına çatan olmaz!" (Fatir, 37)

Həyatdakı bütün nemətlər məsələsində olduğu kimi zaman israfının da əsas səbəbi ölümü layiqincə dərk edə bilməmək və ya bu həqiqəti özümüzdən uzaq görmək qəflətidir. Halbuki, hədisdə, "Bütün ləzzətləri kökündən yox edən ölümü çox xatırlayın!" -buyurulur. (Tirmizi, Qiyamət, 26) Bu tənbehlərə baxmayaraq, davam edən səhlənkarlıqların bir gün acı əzabla nəticələnəcəyi danılmaz həqiqətdir.

Kainatdakı və öz üzərindəki ilahi nişanələri qəlb gözü ilə seyr edən bir insan dünya həyatını necə yaşayacağı barədə özünü düşünməyə məcbur hiss edər. İnsanı həyatda məşğul edəcək ən böyük gerçek ölüm hadisəsidir. O möhtəşəm vidası anı necə də böyük ibrət tablosudur. Ölümü dərk edən kəs fani ləzzətlərə, axırət yolcusu olduğunu dərk edəndə dünya sarayındakı oyuncayaqlara aldanmaz və vaxtını onlarla hədər etməz. Ayədə belə buyurulur:

"Biz göyləri, yeri və onların arasında olanları oyun-oyuncaq (əyləncə) yaratmadıq! Biz onları yalnız haqq olaraq yaratdıq, lakin onların (Məkkə müşriklərinin) əksəriyyəti (bunu) bilməz!" (Əd-Duxan, 38-39)

Bir adam dünyadakı bütün fani nemətlərə sahib olsa və

səadət içində min il yaşasa belə nə fayda?! Son olaraq gedəcəyi yer tapdaladığımız qara torpağın altı deyilmi?! Hər bir varlığın təravətinin zaman dəyirmanında durmadan üyüdüldüyüni insan dərk etmirmi? Axırətdən xəbərsiz yaşanan bir dünyada nəfsani həyatı bəsləyən iltifatları daimi, dünya oyuncaqlarını da həqiqi zənn etmək əbədi gələcək adına nə qorxunc aldanışdır!.. İmam Şafii həzrətlərinin dediyi kimi:

"Karvanların səfər əsnasında ev inşa etməsi nə qədər doğrudur?"

Qəflətlə yaşanan bir həyat uşaqlıqda oyun, gənclikdə şəhvət, ahıl yaşda qafillik, qocalıqda da əldən çıxanlara həsrət və peşmançılıqdan ibarətdir. Halbuki, ölüm hər an insanı pusquda gözləyir. Axırət düşüncəsindən məhrum vəziyyətdə dünya firavanlığına çalışan və bunun üçün dünyaya aldanaraq son günə qədər fani ləzzətlərlə yorulanların hali necə də böyük bir israfdır..! Heç ölməyəcəkmiş kimi zamanlarını hədər edənlər bir gün puç etdikləri vaxtlara görə çox böyük peşmançılıq çəkəcəklər...

Hər insan xəyal etdiyi və könül verdiyi dünyada yaşaməq istər. Dünyasını abad edərək axırətini viran qoyan bir kimsə viranəyə getmək istərmi heç? Bunun əksinə, axırəti abad edən bir mömin də ölümü kabus kimi görüb dəhsət və iztirab içində qıvranaرمى؟

Həzrət Mövlana dünya əsarətindən azad olub əbədi səadətə qovuşmağın yolunu belə göstərir:

"Var-dövlətə çox bağlanma ki, vaxtı gəldikdə onları rahat tərk edə biləsən! Həm asanlıqla verib gedəsən, həm də savab qazanasan! Sən səni möhkəm tutana bağlan! Çünkü Əvvəl də Odur, Axır da Odur."

V"İnsanların çoxu bədənlərinin ölümündən qorxar. Halbuki qorxulmalı olan qəlblərin ölümüdür."

Hər canlı üçün qoyulmuş bir sonluq vardır ki, bundan qaçmaq da, dünya həyatını uzatmaq da imkansızdır. Zaman Allahın qoyduğu qanuna uyğunluqla durmadan axıb

gedər. Dünya həyatında hər şeyi satın almaq və ya geri qaytarmaq az-çox mümkünasdır. Lakin keçib gedən zamanı geri qaytarmaq mümkününsüzdür. Kiçicik bir qızıl parçasının çölə atılmasına heç kəs razi deyil, lakin zamanın keçib-getməsi heç kimi kədərləndirmir.

Fəridəddin Əttar tövsiyələrində belə buyurur:

"Dörd şey vardır ki, əldən çıxdıqdan sonra geri qaytarmaq imkansızdır: Qəflətən ağızdan çıxan söz, yaydan çıxan ox, baş vermiş qəza və boş yerə xərclənən zaman."

Bir Allah dostu zamanın qiymətini dərk edərək qəflətə düşməmək və günlərimizi layiqli şəkildə dəyərləndirə bilmək üçün bu tövsiyələri verir:

"Tez-tez xəstəxanalara gedərək xəstələri ziyarət et! Oradakılar kimi xəstəliyə düşçər olmadığını və sağlıq nemətini düşünərək şükür et! Tez-tez həbsxanalara gedərək oradakı məhkumların min bir iztirabla dolu zindan həyatını təfəkkür et! Cinayətlərin bir anlıq qafillik və ya qəzəb nəticəsində edildiyini, digər yandan məzlum olaraq həbsə düşüb o əziyyətə qatlananların da olduğunu və onların yerində ola biləcəyini düşün! Səni bu hala düşməkdən qoruduğu üçün Allaha şükür et! Oradakılara da dua et! Sonra qəbiristanlığa get. Məzar daşlarından yüksələn səssiz fəryadları, ah-nalələri dinlə, ömür neməti əldən çıxdıqdan sonra peşmançılığın bir fayda verməyəcəyini düşünərək keçən vaxtin qiymətini bil! Məzarada yatanlar üçün "Fatihə" surəsini oxu və geri qalan günlərini həmd, şükür və zikrlə dəyərləndirməyə çalış!"

Mömin olan kəs heç bir zaman və məkanda Allahı unutmamalı və saleh özür sürməyə cəhd etməlidir. Allah-Təala belə buyurur:

"Allahı unutduqları üçün Allahın da onları özlərinə unutdurduğu kimsələrə bənzəməyin! Onlar (Allahın itaatindən çıxmış) fasiqlərdirdil!" (Əl-Həşr, 19)

Zamanın qiymətini bilib onu qəlbi oyanıqlıq içində dəyərləndirmənin məcburiyyətini bildirən hədislərdə belə buyurulur:

"Beş şey gəlmədən əvvəl beş neməti qənimət bil: Qocalıqdan əvvəl gəncliyin, xəstəlikdən əvvəl sağlamlığın, kasibliqdan əvvəl zənginliyin, məşğul zamanlardan əvvəl boş vaxtların və ölüm dən əvvəl həyatın!" (Hakim, əl-Müstədrək, IV, 341; Buxari, Riqaq, 3; Tirmizi, Zühd, 25)

"İki nemət vardır ki, insanların çoxu bu nemətlərdən istifadə etməkdə aldanırlar: Səhhət və boş vaxt." (Buxari, Riqaq, 1)

İmam Qəzali həzrətləri vaxt israfı ilə bağlı belə bir tövsiyə edir:

"Oğul, fərz et ki, bu gün öldün. Həyatında qəflətlə keçirdiyin anlara nə qədər peşman olacaqsan. "Ah, kaş ki..." deyəcəksən. Lakin olan olmuşdur."

Cüneyd Bağdadi həzrətləri də belə buyurur:

"Dünyanın bir günü axırətin min ilindən daha xeyirlidir. Çünkü qazanc yeri bu dünyadır. Axırətdə nə qazanc var, nə də itki."

Həyat axar su kimi axıb gedir. Məhdud olan fani ömrümüzün günləri qabı dolduran damcılara bənzəyir. Son nəfəsimizi verərkən acı dramımızı seyr etməmək üçün hər gün həyatımızın son nöqtəsinə doğru irəlilədiyimizi, dün-yadan bir gün daha uzaqlaşaraq qəbirə yaxınlaşdığınımı unutmamalıyıq. Əcəl anı məchul olduğu üçün hər an Əzrail (ə.s) ilə qarşılaşacağımızı yaddan çıxarmamalıyıq.

Allah-Təala bizə Qurani-Kərimdə buyurduğu kimi, "Yəqin (ölüm) gələnə qədər qulluq etməyi, israfdan uzaq bir ömür sürməyi və müsəlman olaraq can verə bilməyi nəsib etsin!"

Paklıq - onun məddi və mənəvi cəhətləri

Islam dini təmizliyə böyük əhəmiyyət vermiş, Uca Allahın (c.c) hüzuruna çıxməq üçün bədən, libas və namaz qılınacaq yerlə yanaşı, qəlbin təmizliyini də əmr etmişdir. Qurani-Kərimdə təmizliyə diqqət edənlər öyülmüş və Allahın sevgisinə layiq olduqları göstərilmişdir. Allah-Təala belə buyurur: "Şüb-

həsiz ki, Allah çox tövbə edənləri və pak olanları sevər!"²³ Təmizlikləri islam ümmətinə örnək göstərilən Kuba əhli haqqında Uca Allah belə buyurur: "**Orada təmizlənməyi sevən insanlar vardır. Şübhəsiz, Allah təmizlənənləri sevər.**"²⁴ Zahiri təmizliklə yanaşı qəlb və daxili təmizlik də olduqca mühümdür. Çünkü zahiri bəzənmiş, lakin daxili aləmi çirkinliklərlə dolu olan şəxs imanın həqiqətini dərk edə bilməz. Allah-Təala qurtuluşa çatanların ilk xüsusiyyətinin təmizlənmək olduğunu bu şəkildə ifadə edir: "**- (Günahlardan) təmizlənən kimsə isə nicat tapacaqdır. O kimsə ki, Rəbbinin adını zikr edib namaz qılar!**"²⁵ Qurani-Kərimdə geyim və ibadət yerinin təmizliyinə də diqqət yetirilmişdir.

Həzrət Peyğəmbərimiz (s) təmizliyin əhəmiyyətini bu şəkildə ifadə etmişdir: "**Təmizlik imanın yarısıdır.**"²⁶ "**Allah təmizdir, təmizliyi sevər.**"²⁷

Yuxarıdakı ayə və hədislərdən yalnız bol su tökərək sabun və şampunla bədənin xaricini təmizləməyi və bunun müqabilində bədənin daxili aləminin mənəvi kir və çirkinliklərlə dolu halda tərk edilə biləcəyini başa düşmək doğru deyildir. Bu mənada islam alımları təmizliyi dörd dərəcəyə ayıraq bu şəkildə təsnifləndirmişlər:

a) Bədənin, geyimin və namaz qılınacaq yerin çirkinlikdən təmizlənməsi, dəstəmaz alınması və bədənin dırnaq, qoltuq altı tüklərinin təmizlənməsi və sünnət olunması kimi təmizliklər bu qrupa daxildir.

b) Bədənin üzvlərinin qeybət, yalan, haram yemək, xəyanət etmək və buna bənzər günahlardan təmizlənməsidir. Bu, zahid və təqva sahibi insanların iman və pak olmaq şəklidir.

c) Qəlbin xaricinin; həsəd, təkəbbür, riya, hərislik, düşmənçilik və özünü göstərmək kimi mənfi xəstəliklərdən təmizlənməsidir. Bu çirkin xislətlər yox olduqdan sonra onla-

23. Əl-Bəqərə, 2/222

24. Ət-Tövbə, 9/108

25. Əl-Əla, 87/14-15

26. Müslim, Təharət, 1; İbn Hənbəl, IV, 260, V, 342-344

27. Tirmizi, Ədəb, 41

rın yerinə təvazökarlıq, qənaət, tövbə, səbir, qorxu, ümid, sevgi və buna bənzər müsbət keyfiyyətlər meydana çıxır. Bu da təqva sahiblərinin iman dərəcəsidir.

d) Qəlbin özünün Allah-Təaladan başqa hər şeydən təmizlənməsidir. Allah-Təala belə buyurur: "Sən: "Allah!" deyib çağır, sonra da onları burax ki, düşdükleri bataqlıqda oynaya-oynaya qalsınlar. (Özlərinin dedi-qodularında, pis işlərində və yaramaz əqidələrində davam etsinlər)."²⁸ Bu ayənin mənası; əgər qəlb Allah-Təaladan başqa hər şeydən azad edilərsə, yalnız Allah ilə məşğul olar. Bu da qəlbin "La ilahə illəllah" tövhid kəlməsi ilə müvazinətini qorumasıdır. Allah ilə Onun xaricindəki şeylərin eyni anda bir qəlbdə olması mümkün deyildir. Çünkü Allah-Təala bir insanın sinəsində iki qəlb birdən yaratmamışdır. Bu axırıncı xüsusiyyət peygəmbərlərin və siddiqlərin iman dərəcəsidir. Allah-Təaladan başqa hər şeydən azad olmaq imanın yarısıdır. Məhz belə bir maddi və mənəvi təmizlənmə ilə Allahın hüzuruna çıxan möminin namazı onun meracı olar, onu hər cür əxlaqsızlıqdan, haram və məkruh şeylərdən uzaqlaşdırar, insanın ətrafında mənəvi bir qalxan meydana gətirər və imanını nəfs və toplumdan gələ biləcək zərərlərdən qoruyar.

Təmizliyin növləri

İslam dini təmizliyi imanın şərtlərindən biri saymışdır. İbadətlərin qəbul edilməsinin ilk şərti maddi və mənəvi təmizlik olduğu kimi, imanda kamilliyin şərti də təmizlikdir. Həzrət Peygəmbərimiz (s) bir hədisində "*Təmizlik imanın yarısıdır*"²⁹ deyə buyurur. Burada əhəmiyyəti ifadə olunan təmizlik mütləqdir. Yəni, həm maddi, həm də mənəvi təmizliklər bura daxildir.³⁰ Həzrət Peygəmbərin (s) Allahdan aldığı ilk ayələrdən bir qisimi də belədir: "*Ey (libasına) bürünen sarınan (Peygəmbər)! Qalx (qövmünü Allahın əzabı ilə) qor-*

28. Əl-Ənam, 6/91

29. Müslim, Təharət, 1

30. İbrahim Canan, İslama Ətraf Mühitin Sağlamlığı, İstanbul 1986, səh. 66

xut! Öz Rəbbini uca tut! Libasını təmizlə! (Nəfsini günahlardan pak et!) pis şeylərdən uzaqlaş! (əl-Müddəssir, 1-5).

Burada paltarın təmiz tutulmasının tələb edilməsiylə maddi təmizliyin əhəmiyyəti vurgulanarkən, pis şeyləri tərk etməyin istənilməsiylə də mənəvi təmizliyin əhəmiyyətinə diqqət yetirilmişdir. İslam dini təmizliyi iki yerə ayırmışdır:

1. Cismani təmizlik

2. Qəlb təmizliyi

Cismani təmizlik bədən, geyim və ibadət ediləcək yerin çirkinliklərdən təmizlənməsidir ki, buna nəcasətdən təharət deyilir.

Qəlb təmizliyi qəlbin təkəbbür, riyə, yalan, kin, həsəd, qışqanlıq kimi mənəvi çirkinliklərdən təmizlənməsi, iman, ixlas, təqva və gözəl əxlaqla bəzədilməsidir. Bəqərə surəsinin 10-cu ayəsində "**Onların ürəyində mərəz (nifaq və həsəd mərəzi) var.**" - deyilərkən bu mənəvi çirkinliklərə işarə edilmişdir.

Müəyyən ibadətləri edə bilmək üçün bədənin, geyimlərin və ibadət yerinin çirkinliklərdən təmizlənməsi fərzdir. Allah-Təala belə buyurur: "İbrahimə və İsmailə də: "Evimi (Kəbəni) təvaf edənlər, orada qalıb həmişə ibadətdə olanlar, rüku və səcdə ilə namaz qılanlar üçün (bütlərdən) təmizləyin! - deyə tövsiyə etdik."³¹ Geyimlərin və yerin təmizlənməsinin mühüm olması ilə yanaşı, bədən təmizliyi daha mühümdür.

Dəstəmaz İslamda bəzi ibadətlərin yerinə yetirilməsi üçün edilən və özü də ibadət olan təmizlənmək formasıdır. Müəyyən üzvləri qaydasına görə yumaqdan və ya məsh etməkdən ibarətdir. Abdəstə (dəstəmaz) gözəlliyyinə və təmizliyə olan xidmətinə görə ərəb dilində "vudu" adı verilmişdir. Abdəst kəlməsi farsca ab (su) və dəst (əl) kəlmələrindən meydana gəlib və "əl suyu" mənasındadır.

Abdəst hər şeydən önce bədənin ən çox kirlənə bilən və mikroblar bulasılan üzvlərinin müəyyən aralıqlarla yuyulması məqsədini güdən islamın əmr etdiyi mühüm bir ibadətdir.

31. əl-Bəqərə, 2/125

Həzrət Peygəmbərimizin (s) dəstəmaz almadan heç bir iş görmədiyi nəql edilir. Lakin abdəst hər əməl və ibadət üçün deyil, başda namaz olmaqla, bəzi ibadətlər üçün fərz buyurmuşdur. Dəstəməzsiz heç kim namaz qıla, Kəbəni təvaf edə, Qurani-Kərimi ayrı bir qovluq olmadan əlinə ala, Quranın ayələrinə əl sürtə bilməz. Bunlar haramdır.

Abdəst almaqla dünyəvi və üxrəvi bir çox fəzilət və gözəlliklər əldə edilir. Allah Rəsulu - səllallahu əleyhi və səlləm belə buyurmuşdur: "Kim əmr olunduğu kimi abdəst alıb, əmr olunduğu şəkildə namaz qılarsa, keçmiş günahları bağışlanar." "Bir adam abdəst alarkən üzünü yuduqda üzündəki əzalarının etdiyi bütün günahları, əl və ayaqlarını yuduqda bunlarla etdiyi günahları su damcıları ilə birlikdə axıb gedər və tər-təmiz olar." ³²

Bütün mədəni insanlar hər cəhətdən təmizliyə əhəmiyyət verir, gözəl və sağlam bir həyat üçün təmizliyin zəruri olduğunu bilirlər. İslamın da başlıca prinsipi təmizlikdir. "Təmizlik imanın yarısıdır" cümləsi ilə təmizliyin nə qədər mühüm olduğu bəşəriyyətə çatdırılmışdır. "Təharət" kəlməsi xüsusi bir mənanı ifadə edir ki, bu da abdəst alacaq insanın xüsusi təmizlik olaraq abdəst alması və qüsl abdəsti alacaq insanın bütün bədənini tərtəmiz yuması, palтарını və namaz qılacağı yeri və imkan daxilində ətrafinı təmiz hala gətirməsidir. İnsanın namazdan başqa digər ibadətlər üçün Allah-Təalanın hüzurunda durub yalvaranda da bu xüsusi təmizliyə riayət etməsi savabdır.

Təmizliyə riayət ruzinin artmasına da səbəb olar. Allähin Rəsulu kasıbılıqdan şikayət edən edən bir səhabəyə: "Təmizliyə riayət et ki, ruzin bərəkətli olsun,"-deyə tövsiyə etmişdir. Maddi təmizlik ruziyə bərəkət gətirdiyi kimi, təmizlik də mərifət və ilham kimi mənəvi qidanın artmasına səbəb olar. Məhz onda qəlb rahatlıq tapar və nəfsin mənfi

32. Müslim, Təharət, 32, 33; Tirmizi, Təharət, 2

təmayülləri yox olar. Bu da yalnız həqiqi mənada cihadla əldə edilər. Buna görə də, qəlbin günahlardan təmizlənməsi və nəfsin tərbiyə edilməsi lazımdır. Ənəs ibn Malik (r.a.)-dan rəvayət edildiyinə görə Həzrət Peyğəmbərimiz (s) belə buyurmuşdur: "Ömrün boyu həmişə dəstəmazlı olmağa çalış! Gecə-gündüz gücün çatdığı qədər namaz qıl! Mühafizə mələkləri səni sevər. Duha namazını qıl! Çünkü Duha namazı əvvabinin (tam mənası ilə Allaha yönələnlərin) namazıdır. Evinə girdikdə evdəkilərə salam ver! Evinin xeyir və bərəkəti artar. Böyüklərə hörmət, kiçiklərə şəfqət et! Cənnətdə mənə yoldaş olarsan."

Həmişə dəstəmazlı olmaq Allah dostlarının nəzdində də ülvi ibadət sayılır. Ağıl sahibi olan hər kəs digər ibadətlər kimi dəstəmazlı olmanın fəzilətini dərk edib, daim dəstəmazlı olmağa çalışmalıdır. Dəstəmazlı olmaq ruha rahatlıq, vücuda təravət və canlılıq verər, mənəvi oyanıqlığa, zikrə davam etməyə və namazın qəlb rahatlığı ilə qılınmasına vəsilə olar.

İman və həyatda onun yeri

İman sözünün hərfi mənası "amanda olmaq", "təhlükəsiz olmaq" mənasındaki ərəb dilində "əmn" (aman) söz kökündən əmələ gələn, bir şeyə qəlbən inanıb təsdiq etmək, bir adamın dediyini qəbul etmək anlamında işlədir. Etiqadla iman eyni mənaya gəlib təslim olmaq və baş əymək mənasını da ifadə edir. Dini termin kimi "iman" Allah-Təalanın varlığına, birliyinə, nöqsan sıfətlərdən uzaq olduğuna qəlbən və qəti şəkildə inanmaq, yəni Allah Rəsulunun bildirdiyi şeyləri dil ilə iqrar etmək və bunlar haqqında şəhadət gətirməkdir. İmanını qəlbində gizləyən şəxs Allah-Təalanın nəzərində mömin sayılır, amma hər hansı bir şəxs imanını söz, davranış və əməlləriylə aşkara çıxarmazsa, vəziyyəti digər insanlar tərəfindən bilinməz və onun müsəlman olduğuna hökm verilməz.

Qurani-Kərimdə "iman" kəlməsi 800-dən çox yerdə işlənilir. İman etməyi və inananları fərqləndirmək üçün "doğru danış-

maq" mənasındaki "sidq" kəlməsindən, həmçinin qəlbin iman sayəsində səadətə çatmasını ifadə etmək üçün "şüb-hədən uzaq dura bilmək" mənasında "yəqin" kəlməsindən istifadə edilmişdir. İbn Qeyyim əl-Cövzi "qəlb ilə təsdiq, dil ilə iqrar və orqanlarla əməl"-şəklində izah etdiyi imanın Quran-da beş mənada istifadə olunduğunu qeyd edir: təsdiq, yalnız dilin iqrarı, tövhid, peygəmbəri təsdiq etmək və namaz.

Quranda Allaha, "**peygəmbərlərinə və axırət günüñə inanınların, saleh əməllər edənlərin qurtuluşa çatacağı**" (əl-Bəqərə 2/2-5) və "**insanların bu barədə iradə hürriyyətinə sahib olunduqları**" (əl-Kəhf, 18/29) bildirilir. "**İman qəlbə aid edilən bir xüsusiyyət olmaqla yanaşı**" (əl-Hucurat 49/14, əl-Mücadilə 58/22) "**cənnət əhlini imanlı və saleh əməl sahibi insanların təşkil edəcəyi qeyd edilərək**" (əl-Bəqərə, 2/82), imanla ilahi əmrlərə tabe olmaq arasında sıx əlaqənin varlığına diqqət yetirilir. Yenə Quranda möminlərin "**Allahdan başqa bir tanrıya sitayış etməmək, Onun haram buyurduğu cana qəsd etməmək və zina etməmək kimi qadağalara tabe olduqları**" (əl-Furqan 25/68), "**oruc tutmaq, namaz qılmaq, yaxşılığı əmr etmək və pisliyin qarsısını almaq kimi əmrləri yerinə yetirdikləri**" (ət-Tövbə 9/112) qeyd edilir. Beləliklə, iradəyə əsaslanan imanın ilahi rizaya uyğun əməllərlə tamamlanmasının vacibliyinə işarə edilir. "**Həqiqi möminlər Allahın adı zikr edildiyində qəlbləri titrəyən, ayələri oxunduğu zaman imanları artan və yalnız rəbblərinə arxalanan, namazlarını qılan və sərvətlərindən Allah yolunda xərcleyən insanlar kimi səciyyələndirilir**" (əl-Ənfal, 8/2-4).

İman mövzusuna hədis qaynaqlarında da çox geniş yer verilmişdir. Hədis qaynaqlarında müxtəlif başlıqlar altında qeyd edilən bir çox rəvayət də iman mövzusu ilə əlaqədarıdır. Bu hədislər imanın əsasları, əlamətləri, əməl ilə münasibəti və möminin xüsusiyyətlərini bəyan edir.

İman kəlam elmində üzərində ən çox dayanılan və ətraf-

lı araşdırılan mövzulardan biridir. Bunun səbəbi dinin əsasında imanın olması və dini həyatın bütün cəhətlərinin bu əsasa görə mənə və dəyər qazanmasıdır. İlahi xəbərdarlığın başlıca məqsədi insanları "həqiqi möminlər" səviyyəsinə çatdırmaqdır. Lakin islam alimləri imanın kamilliyinin mahiyəti haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürmüslər. Onların arasında dini həyatın bütünlüyü baxımından imanla əməl arasında sıx əlaqənin olması barədə ixtilaf yoxdur.

Bir insanın mömin olması kəlimeyi-şəhadətin ehtiva etdiyi mənalara inanması ilə mümkündür. Kəlimeyi-şəhadəti qəbul edən şəxs Həzrət Peyğəmbərin təbliğ etdiyi iman əsaslanını da qəbul etmiş sayılır.

İnsanların inancları çox müxtəlifdir; nisbi bir qavram olmaqla bərabər həqiqətlər, batıl etiqadlar, bəzən də səhvler bu inancların daxilində yer tutur. İnanç həm təsirlər nəticəsində, həm də yaş və təcrübə ilə dəyişə bilər. Cəmiyyətələrin də ortaq paylaşıqları inanclar vardır. Bu məsələdə ən mühüm məqam insanın özü haqqında düşündüyü fikirlərdir: Hardan gəlib haraya gedir? Onu kim yaratdı? Yaradılmasında məqsəd nədir? və s. Metafizika bu cansızıcı suallara cavab verməyə çalışır. Əslində, bu mövzular din sahəsinə daxildir. Hərçənd inanclar şəxsidir, amma bununla yanaşı bəşəriyyət tarixi bu inanclar ucbatından xeyli insan qanının tökülməsinə və dəhşətlər yaşandığına şahid olmuşdur. Bu məsələdə İslamın başlıca prinsipi Quranın bu ayəsidir: "**Dində məcburiyyət yoxdur. Artıq doğruluq (iman) azgınlıqdan (küfrdən) ayırd edildi. Hər kəs tağutu inkar edib Allaha iman gətirsə, o, artıq ən möhkəm ipdən yapışmış olar. Allah (hər şeyi olduğu kimi) eşidəndir, biləndir.**" (əl-Bəqərə, 2/256) Hansısa insanı təzyiq göstərmədən bir şeyə inandırmaq, digər insanlara yol göstərmək və başqalarını məlumatlaşdırmaq, maarifləndirmək üçün mübarizə aparmaq xeyirxahlıq, hətta fədakarlıqdır.

İslam insanın həm bədən, həm ruh olmaqla iki ünsür-

dən əmələ gəlməsi və insanın onlardan sırf birinin xeyirinə digərini arxa plana keçirməməsinin zəruriliyi üzərində son dərəcə israrla dayanır. Özünü yalnız ruhi ehtiyaclarının ödənməsinə həsr etmək, mələklərə bənzəmək, onlar kimi olmağı arzulamaq mənasına gəlir. (Halbuki, buna ehtiyac yoxdur, çünki Allah onsuz da belə varlıqları, yəni mələkləri yaradıb). Özünü maddi ehtiyaclarının ödənməsinə həsr etmək isə şeytanın olmasa da heyvanın, bitkinin dərəcəsinə düşmək deməkdir. İnsan həm bədənin, həm də ruhun ehtiyaclarının ödənilməsi arasında ahəngli bir tarazlıq qurmasa, insanın maddi və mənəvi olmaqla iki xüsusiyyəti ilə birgə yaradılışının məqsədi gerçəkləşməmiş olacaq.

Müsəlmanlar dini imanlarına görə Allahın elçisi Həzərət Məhəmmədə borcludurlar. Bir gün Həzərət Peyğəmbərimiz "iman nədir" sualına məhz özü cavab vermiş və belə demişdir: "Allahın tək olduğuna, mələklərinə, vəhy edilmiş kitablarına, peyğəmbərlərinə, axırət gününə, (dirilişə və hesaba çəkilməyə) xeyrin və şərin Allahdan olduğuna inanmaqdır." Həzərət Məhəmməd bu məqamda Allaha necə baş əyməyi və ən yaxşı itaətin necə olduğunu da bildirmiştir.

Müsəlmanların nə Allahı tanımayanlarla (ateistlərlə), çoxallahlılarla, nə də Allaha şərik qoşanlarla ortaq cəhətləri vardır. Tək Tanrıya ərəbcə verilən ad "Allah"-dır və bu sözün nə müənnəsi (qadın cinsi), nə də cəm forması mövcuddur. Ən sadə, hətta, ən ibtidai və cahil adam da bilir ki, insan özü-özünün yaradıcısı deyil, hamımızın, bütün kainatın bir yaradıcısının olması zəruridir. Ateizm (Tanrı tanımamazlıq) bu məntiqi iddiaya cavab verə bilmir.

Çoxallahlılığı inam fərqli allahlar arasında daxili savaşa, mübarizəyə səbəb olmasa belə, onlar arasında səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi zərurətini ortaya çıxardır. Asanlıqla görmək olar ki, kainatda hər şey bir-birinə qarşılıqlı şə-

kildə bağlıdır. Bu baxımdan ilahi səlahiyyətlərin uyğun şəkildə bölüşdürülməsi mümkün deyildir. (Yəni kainatda bütün varlıqlar bir-biri ilə sıx bağlıdır. O zaman onları allahlar arasında necə bölmək olar?).

Bəzi mütəfəkkirlər Allaha pisliyi, şər xüsusiyyətləri yaradırmamaq məsələsində tərifəlayiq qayğı ilə yaxşılığın, digəri pisliyin olmaqla iki tanrıya (yəni xeyir və şər allahlar) sahib olmaq istədilər. Ancaq məsələ burasındadır ki, belə olan təqdirdə "Bu iki Allah ortaq, qarşılıqlı razılaşma yolu ilə hərəkət edir, yoxsa onlar bir-biri ilə mübarizə aparır", sualı ilə qarşılaşıraq. Əgər ortaq, qarşılıqlı razılaşma şəraitində hərəkət edirlərsə, onda iki Allaha ehtiyac yoxdur. Çünkü yaxşılıq (xeyir) Allahı hansısa pisliyə razılıq verirərsə, deməli, pislik (şər) Allahı ilə birgə günah edir. Bu isə iki tanrılığın qarşısına qoyduğu məqsədə ziddir. İkinci halda, yəni iki Allah arasında mübarizə gedirsə, onda gərək pislik (şər) Allahının əksər vaxtlarda zəfər çaldığını, o biri yaxşılıq (xeyir) Allahına qalib gəldiyini qəbul edək. Yalnız saf və heç nəyin təsirinə məruz qalmamış təkallahlılıq insan ağlına uyğun gəlir. Allah birdir. Hər şeyə qadirdir, sıfətlərinin çoxluğu elə buna görədir. Allah yalnız yaradıcı deyil, həm də hər kəsin və hər şeyin sahibidir, yerə də, göylərə də hökm edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Allahın hər şəyi əvvəlcədən bilməsi və insanın şəxsən cavabdehlik daşımına səbəb olan "ilahi cəza və mükafatlar"dan ibarət iki-li inanc müsəlmanı həm səylə çalışmağa yönəldir, həm də ona fəlakət qarşısında dayanmaq gücү verir. Bu inanc insanda hərəkətsizlik, süstlükdür, əksinə, dinamiklik yaradır. Bunu sübut etmək üçün ilk müsəlmanların əldə etdiyi böyük uğurlara nəzər salmaq kifayətdir. Çünkü ilk müsəlmanlar bu məsələdə Həzrət Məhəmmədin təlimini hər kəs dən daha yaxşı bilir və ona əməl edirdilər.

Hər müsəlmanın inanmağa borclu olduğu bütün məqamların, demək olar ki, tam xülasəsi məhz bundan ibarətdir.

İmanın ifadə formulu, yəni kəlimeyi-şəhadət iman əsaslarının mükəmməl xülasəsini özündə cəmləşdirib:

"Allahdan başqa ilah yoxdur və Məhəmməd onun qulu və elçisidir."

İslamın yalnız inanc olmadığını, həm dini, həm də dün-yəvi bir yaşayış forması olduğunu unutmamağa kömək edir. Doğurdan da, İslam insanın həyatını nizama salmağı qəşisəna məqsəd qoyan bənzərsiz qaydalar toplusudur.

A

 II Bölüm

DAVRANISLARIMIZ

ı

İnsanlardakı fiziki və mənəvi xəstəliklər

İnsan maddi və mənəvi varlıqdır. Onun maddi tərəfini bədən, mənəvi tərəfini isə ruh təmsil edir. Bədənin ehtiyacları olduğu kimi, ruhun da ehtiyacları vardır. İnsan həmişə bədənin sağlamlığı barəsində düşünür. Qidalanmaqla, təmiz hava almaqla və s. bədəni ayaqda tutmağa çalışır. Amma çox vaxt ruhun ehtiyaclarını unudur və arxa plana keçirir. Bu, bir çox fəsadlar ortaya çıxarır. İnsan bütündür. Bədənsiz ruh, ruhsuz bədən insan ola bilməz. Ancaq insanın digər varlıqlardan fərqli edən onun ruhu deyil. Ruh digər varlıqlarda da mövcuddur. Digər varlıqlarda olan ruh insanda olan ruhdan fərqlidir. Aris-totel və onun davamçıları ruhu üç yerə ayıırlar: nəbatı, heyvani, insani. İnsanı ruhu digər ruhlardan ayıran səbəb şüura, ağrıa, nəfsə və iradəyə sahib olmasıdır. Məhz buna görə insan bütün məxluqatın ən şərəflisi və üstündür.

İnsan bədəninin və ruhunun sağlamlığına əhəmiyyət vermədiyi halda xəstəliyə düşcar ola bilər. İnsan vaxtlı-vaxtında yemək-içmək, yatmaq və idman məşğulliyətini yerinə yetirməzsə, bədənində müxtəlif xəstəliklər ortaya çıxar, bədən üzvləri funksiyasını itirər. Bədəndə olan bu nasazlıq ruha da təsir göstərər. "Sağlam bədəndə sağlam ruh olar" -deyərlər. Xəstə bədənin daşıdığı ruh sağlam ola bilməz.

Bədənin hər hansı bir əzası xəstəliyə tutulanda həmin şəxs həkimə müraciət edir, müxtəlif dərmanlarla müalicə olunur. Ruhi xəstəliyə tutulduğu zaman müalicə etmək o qədər də asan olmur. Ruhunun sağlamlığını itirən insanlara xalq arasında "dəli" deyirlər. Deməli, mənəvi varlığımızı düşünməsək, qorumaşaq maddi (fiziki) varlıq kimi həyatımızı davam etdirsək də, insani və mənəvi keyfiyyətlərmizdən məhrum ola bilərik. Bu isə bizi insan olmaqdan çıxarar.

İnsan istər fiziki, istərsə mənəvi xəstəliklərdən özünü qorumağa qadirdir. O, sağlamlığını qorumaq üçün bədənin ehtiyaclarını vaxtlı-vaxtında yerinə yetirməli, sağlamlıq üçün təhlükəli mühitdən uzaq olmalıdır. Qurani-Kərimdə belə buyurulur: "**Göz görə-görə özünüzü təhlükəyə atma-yın.**" (Bəqərə, 195)

Peyğəmbərimizin sağlamlığı qorumaq naminə buyurduğu bu hədis cansağlığının önəmini daha da artırır. "Cüzam xəstəliyi olan adamdan aslandan qaçan kimi qaçın." (Təcrid, c.XII, s. 84, H.No-1927)

Can sağlığını qorumaq üçün ətraf mühitin önəmli olduğunu qeyd etmişdik. Bu, mənəvi xəstəliklərdən qorunmaq üçün də önəmli faktordur. İnsan fitrətinə uyğun dünyaya gəlir. Mühit isə ona xarakter və xüsussiyyətlər qazandırır. Sağlam mühit çox vaxt sağlam insan, cirkablı, pozulmuş və azğın mühit isə mənəviyyatı xəstə insanlar yetişdirir.

Ruh mənəvi olduğu üçün onun ehtiyacları maddi deyil, mənəvi vasitələrlə ödənilir. Ruhu sağlam saxlayan şüurdur. Şüuru yerində olan insanlar özünə və ərtaf mühitə zərər yetirməz. Sağlam şüurlu insanlar kin, həsəd, yalan kimi mənəvi xəstəliklərdən uzaq olarlar. İnsana dəyər qazandıran, insanı insan, hətta bütün aləmlərə sultan edən dəyər onun mənəviyyatı, mənəvi keyfiyyətləridir. Ədalətli olmaq, doğruluq, cəsurluq, yardımsevərlik, səmimilik, gülərzülük kimi mənəvi keyfiyyətlər sağlam ruhun əlamətləridir.

Xəstə ruhlu insan yalan danışar, utanmaz, ogruluğu qəhrəmanlıq, pis vərdişləri isə cəsarət hesab edərlər. Qürüür, yalan, qeybət, iftira, ikiüzlülük, yaltaqlıq kimi pis vərdişlər ruhun xəstəliyinin məhsullarıdır. Bu xüssusiyətlərə sahib insanlara əxlaqsız insanlar deyilir.

Xəstə ruhların müalicəsi mümkündür. Bu müalicə maddi deyil, mənəvi yollarla həyata keçirilir. Xəstə ruhları tərbiyə mənəvi keyfiyyətləri düşünməklə və onlara əməl etməklə mümkündür. İnsan öz daxilinə nəzər salmalı, ru-

hunu təmizləməli və onu pis, yoluxucu xəstəliklərdən qorunmalıdır.

İnsanın mənəvi sağlamlığının qaynağı ilk öncə Qurani-Kərimdə və Allahın Rəsulu Məhəmməd Peyğəmbərin həyatında əks olunmuşdur. Ona görə də, mənəviyyatımızı qorumaq namənə bu iki müqəddəs qaynağa möhkəm sarılmalıdır.

İnsanlararası dialoq - səmimiyyət

İnsan ictimai varlıqdır, yalnızlığı sevməz, daima ünsiyyət arxasında qaçar. İslam dini insanın həm özü, həm də ətrafındakı insanlarla uyğunluq içində yaşamasını istəyir. İnsanlararası münasibətlərdə bu uyğunluğu qorumaq üçün bir çox dəyərlər ortaya qoyur. Bu dəyərlər əxlaqi fəzilətlərdən ibarətdir. Əxlaqi fəzilətlərə dəyər verən insanlar yaxınları ilə ahəngli olurlar. Bəşəri münasibətlərdə gözlənilməsi lazımlı olan bir çox dəyərlər mövcuddur. Bu dəyərləri ədalət, doğruluq, həya (utanma), uyğunluluq (ölçülülük), gülərzəzlilik, müləyimlilik, etibarlı, qənaət və təvəkkül sahibi olmaq, səxavətlilik, səbr və səmimiyyət kimi ifadə edə bilərik. Bir-biri ilə yaxından əlaqəli olan bu sözlər əxlaqi fəzilətlər konseptindən dəyərləndirildikdə biri-birinin həm səbəbi, həm də nəticəsidir. Bizi maraqlandıran mövzu səmimiyyət olduğundan bu ifadənin üzərində geniş dayanacağıq.

Səmimiyyət nədir? Səmimiyyət Mövlana Cəlaləddin Ruminin təbiri ilə desək, "Olduğun kimi görünmək, göründüyün kimi olmaqdır". Olduğun kimi görünmək, göründüyün kimi olmaq nə deməkdir? İnsan daxilən necədir, daxildə özünü necə hiss edir və düşünür, görünüşdə də elə olmalıdır. Yəni, daxildə hiss etdiyini əməlində də nümayiş etdirməlidir. Bunun əksini edərsə ikiüzlü, dini təbirlə desək, münafiq olmuş olur. İkiüzlilik, münafiqlılık mənəvi xəstəlik olduğu kimi, eyni zamanda böyük günahdır.

Səmimiyyətsizlik özü ilə bərabər yalani, kini, həsədi, ifti-ranı da gətirir. Bu mənəvi xəstəliklər isə insani münasibət-

lərin pozulmasına gətirib çıxarır.

Səmimiyyət isə bəşəri münasibətlərin formalaşmasında ən önəmli faktorlardan biri, hətta ən önəmlisidir. Yəni, səmimi insanlar yalan danışmaz, qeybət və iftira etməz, doğruluğu, ədaləti hər şeydən üstün tutarlar. Səmimi insanlar səhv etdikdə etiraf edər və üzr istəməyi də bacaralar. Səhv edib etiraf edən və üzr istəyən insan böyükdür.

Gördüyüümüz kimi, səmimiyyət dinimizin tövsiyə etdiyi ən gözəl əxlaqi keyfiyyətlərdən biridir. İstər Qurani-Kərimdə, istərsə də Peyğəmbərimizin (s) hədislərində ikiüzlülük, nifaq əlaməti kimi qiymətləndirilmiş və müsəlmanlara qadağan edilmiş, əks halda böyük günaha sahib olacaqları bildirilmişdir.

İnsani dəyərlər baxımından da səmiyyətsizlilik ən pis əxlaqi keyfiyyət kimi qiymətləndirilir.

Hər bir insan ətrafindakı insanlarla, istər ailə, istər qonşu, istərsə digər münasibətlərdə səmimi davranışmalı, onlara hörmətlə yanaşmalıdır. Qeyri-səmimi münasibət bəslədiyin halda qarşındakının haqqını tapdalılmış və heysiyyəti ilə oynamış olursan. Səmimiyyəti ən böyük humanistlik kimi də qiymətləndirmək olar. Çünkü, belə olan halda qarşındakı insana layiq olduğu kimi davranışüb, yalandan, ki-nayədən uzaq bir şəkildə münasibət bəsləyirsən.

Özünütənqid və dəyərləndirmə

Yarandığı gündən insanların davranış və hərəkətlərinə nəzarət edilmişdir və bu nəzarət müxtəlif vasitələrlə həyata keçirilmişdir. Əxlaq, din və hüquq kimi intizam qaydaları insan azadlığının hüdudlarını təyin etmiş, müəyyən çərçivədə davranışlığı tövsiyə etmişdir. "Ayıbdır", "günahdır" və "olmaz" anlayışları insana cəmiyyətdə düzgün yaşamağı öyrətmişdir. Bu mənada əxlaq din və hüququn nizamları sayəsində insanın bir yerdə dinclik, əmin-amanlıq içində yaşaması mümkün olur.

İnsanın şüura, vicdana, nəfsə və iradəyə sahib olması onun digər canlılardan fərqlənməsinə səbəb olmuş, ona üstünlük qazandırmışdır. Bu isə öz növbəsində insanda məsuliyyət hissi yaratmışdır.

İnsanda iradənin olması ona tamamilə başqa keyfiyyət qazandırır. İradə insana seçmək imkanı verir. İnsanda iradə güclü olduqda yaxşı əməl, iradə zəif olduqda isə pis əməl görər. Qəzali şəhvəti və heyvani əməlləri nəfsə, saleh və yaxşı əməlləri isə iradəyə bağlayır. İnsan iradəsindən lazıminca istifadə edərsə, nəfsin istəklərinə qarşı iradəsi ilə mübarizə apararsa yüksək əxlaqi keyfiyyət qazana bilər.

Özünütənqid və dəyərləndirmə yalnız yüksək iradəyə sahib insanlarda müşahidə edilir. İradələri güclü olanlar davranış və hərəkətlərinə diqqət edir və ya səhvlərini anlamağa çalışırlar. İnsanlar evdən çıxanda güzgündə üst-başlarına baxaraq təmiz və səliqəli olub-olmadıqlarını təyin edirlər. İradə sahibi insanlar fiziki təmizlikləri ilə bərabər, daxili aləminə də nəzər salıb hərəkət və davranışlarını dəyərləndirməyə çalışırlar.

Beləliklə, insan daim özünə və başqalarına baxır, nöqsanlarını aşkara çıxarıır və onları təhlil edir, səhvlərini düzəldir, aradan qaldırır. Deməli, özünəbaxış və özünütəhlil yalnız insanlara məxsus bir keyfiyyətdir.

Özünəbaxış və özünütəhlil hər insanda da mövcud deyil. Çünkü, insanların çox vaxt tənqid olunmaqdan xoşları gəlmir. Müsbət və faydalı tənqid insanın özü-özünü tənqid etməsidir.

İnsanlar, ümumiyyətlə, özlərini həmişə haqlı görürler. Özləri barələrində şəxsi maraqlarına, başqaları haqqında isə davranışlarına görə hökm verirlər.

Özünü tənqid edən, hərəkət və davranışlarını dəyərləndirən insanların pis əməl sahibi olmaları mümkün süzdür. Çünkü belə insanların vicdanları onları heç vaxt rahat buraxmaz.

Xoşbəxtliyin başlanğıcı - sevgi

Sevginin başlanğıcı istəkdir. İstək həm fiziki, həm də mənəvi olur. Fiziki istəklər yemək-içmək, təmiz hava almaq kimi bədənimizin istəkləridir. Ruhun da istəkləri vardır. Sevinmək, şənlənmək, kədərlənmək və s. kimi istəklərimiz ruhun istəkləridir. İstər fiziki, istərsə də mənəvi istəklərimiz ifrat dərəcədə olmamalıdır. Fiziki istəklərimiz bədənin, mənəvi istəklərimiz isə ruhun sağlamlığına xidmət etməlidir.

İnsan nə istədiyini, nə üçün istədiyini, nə qədər istədiyini və ən əsası, kimin üçün istədiyini yaxşı bilməlidir. Bunnları anlamazsa səhv yola düşər və insani dəyərləri məhv olar. Çünkü istəyin son mərhələsi sevgidir. Sevgidə isə yanılmaq olmaz. Çünkü sevgi bir lütfdür və insan daxilinə qoyulmuş bir cövhərdir. Hər istək də sevgiyə çevrilə bilmir.

Həqiqi sevgi iman və gözəl davranışlarla qazanılan ilahi bir lütfür. Peyğəmbərimiz (s) bu barədə belə buyurur: "Nə qədər ki, özünüz üçün istədiyinizi, sevdiyinizi mömin qardaşınız üçün istəmirsiniz, sevmirsinizsə həqiqi iman etmiş olmazsınız". Sevgidə vəhdət ən önəmlı ünsürdür. İslam tövhid əsasına dayanan dindir. Uca Allah heç bir mövzuda, heç bir şeyi özünə ortaq və şərik qəbul etməz. Bu vəhdət prinsipi sevgidə də önemlidir. Ən üstün və ortaq qəbul etməyən sevgiyə layiqancaq Allahdır. Allah rızasını qazanmaq üçün Onun yaratdıqlarını sevmək vəhdətin gərəyidir. Yunus Əmrənin "Yaradılanları sevirik, Yaradandan ötrü" ifadəsi hədisin başqa cür təzahürüdür. Sevgi-iman əlaqəsinə açıqlayan bir ayədə isə belə buyurulur: "**Əlbəttə ki, iman edən və əməli-saleh olanların qəlblərində Rəhman sevgi yaradacaqdır.**" (Məryəm, 19/96)

Sevgi Allahın xoşuna gələn hissdir. Çünkü O, yaratdıqlarını sevir və sevməyi tövsiyə edir. Sevgi insanı dəyişdirir və onu şəxsiyyət kimi formalaşdırır, şəfqətli və mərhəmətli edir. Ürəyində sevgi olan insan sevdiyi uğruna hər şeyə hazır olur. Sevgi vətənə, valideynə, övlada, qohum-əqrəba-

ya, dosta, hətta heyvan və bitkiyə qarşı da olur. Ancaq ən böyük və ülvi sevgi Allaha olan sevgidir.

İnsanda sevginin mərkəzi qəlbdır. Uca Allah qəlbini yaratmış və onu da özünə məxsus qılmışdır. Ancaq qəlb sevginin bu mərtəbəsinə bir anda yüksəlməmişdir. O mərtəbəyə yüksəlmək üçün sevilən digər varlıqların hər biri nərdivan pilləkənləri kimidir.

Sevgi ilə dostluq, qardaşlıq bağları güclənir, sevgi ilə qəlb-lər birləşir, könüllər qovuşur. Tolstoy: "Sevgi insan həyatının daxili qanunu və insanın arzu etdiyi xoşbəxtliyə çatmasının yeganə vasitəsidir" demişdir. Xoşbəxtlik isə sevdiyinə qovuşmaqla mümkündür. Aşiqin məşuquna, bülbülün gülünə qovuşması kimi.

Dostluq, qardaşlıq və insanlara kömək

İnsan ictimai varlıq kimi cəmiyyətdə əmin-amalıq və hüzur içində yaşamağı bacarmalıdır. Doğru qurulmuş münasibətlər insanlar arasında dostluq və qardaşlıq bağlarını daha da qüvvətləndirməli, ortaya çıxacaq problemlər qarşısında bu bağların qopmaması naminə hər iki tərəf əlindən gələni etməlidir. İslam əxlaqında dostluq və qardaşlıq münasibətləri tamam başqa müstəvidə qurulmuş və inkişaf etmişdir. Dostluq, qardaşlıq münasibətləri hörmətin sevgi ilə qaynaşması, birləşməsi nəticəsində ortaya çıxmışdır. Əgər Uca Allah insanların qəlbinə sevgi, mehr, ülfət hissələri qoymasayıdı, o zaman tənhalıq, yalnızlıq höküm sürərdi. Yalnız qalmadan və tənhalıqdan qorxar, tənhalığa tərk edilməmək üçün əlindən gələni edərlər.

Qardaşlıq və dostluq münasibətlərinin qurulması və inkişaf etdirilməsində ən önəmli yeri ülfət, yəni gözəl ünsiyyət tutur. Qəzali ülfəti gözəl əxlaqın nəticəsi, parçalanmanın və ayrılmayı isə pis davranışın səmərəsi kimi qiymətləndirir. Bu barədə Allah Rəsulu belə buyurur: "Mömin ülfət edər və özü ilə ülfət edilər. Ülfət etməyən və onunla edilməyəndə heç

bir xeyir yoxdur". Digər hədisdə yenə Rəsulullah: "*Onlar Allah yolunda bir-birini sevənlər, Allah üçün bir arada olanlar və Allah üçün ziyarət edənlərdir*" - buyurmuşdur. Bununla da dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin hansı müstəvidə inkişaf etdirilməsi göstərilmişdir. Allah-Təala Qurani-Kərimdə "**bütün möminlər qardaşdırılar, elə isə qardaşlarınızın arasını islah edin**", - buyuraraq, hər kəsə dostluq, qardaşlıq, birlik və bərabərliyin bərqərar olmasında insanlıq brcunu yerinə yetirməyi tövsiyə etmişdir.

Bu missiya ilə insanlar bir-birlərinə kömək etməli, əldən gələni dostu, qardaşı, qonşusu və. s. üçün əsirgəməməlidir. Ancaq dost seçimində doğru addım atmalıdır. Axmaq dostdan xeyir gəlməz deyirlər. Yüngül xasiyyətli, əxlaqsız, insanları xəta və qüsurlara sürükləyən, tamahı üstün olan insanlarla dostluq etmək səhv olardı. Çünkü belə insanlar bu xəstəliklərlə başqalarını da xəstələndirə bilərlər. Atalar "dostunu göstər, sənin kim olduğunu deyim" məsəlini çox gözəl demişlər.

İslamın birlik və bərabərlik ruhu Azərbaycanda hər zaman özünü göstərmişdir. Kiçik bir ölkə olmasına baxmayaq bir çox millətlərin qardaşcasına bir yerdə yaşamaları yenə də İslamın gücü hesabınadır. Çünkü İslam dillərin və irqlərin fərqliliyini bir zənginlik olaraq dəyərləndirir. İslamda bütün müsəlmanlar "ümmət" şüuru içərisində birləşməkdədir. "Ümmət" şüuru isə birliyi, bərabərliyi və bütünlüyü meydana gətirir. Bir hədisi-şərifdə Peyğəmbər (s) belə buyurmuşdur: "Möminlər qarşılıqlı sevgi, mərhəmət və döyümlülük baxımından, orqanlarından biri ağrıdıqda digər orqanlarının da yuxusuz qalıb bu dərdli orqanın ağrısını paylaşan canlı bir orqana bənzəyirlər." (Buxari, Ədəb 27; Müslim, Birr 66). Bu hədisi-şərifdən də gördüyüümüz kimi, İslam din qardaşlığını hər zaman üstün tutmuş, ümmət arasında birlik, qardaşlıq və dostluq bağlarını daha da möhkəm etmişdir.

Bununla yanaşı, cəmiyyətmizdə daha çox siyasi, ideoloji mənə daşıyan məzhəb ayrı-seçkiliyi də vardır. Məzhəb ayrılığı dinin sosial, mədəni və digər səbəblərə görə fərqli şəkildə başa düşülməsi nəticəsində müxtəlif dini qruplar və anlayış formasında ortaya çıxmışdır. Bu dini anlayış və qrupların başında məzhəblər gəlməkdədir. Müsəlmanların sünni və şıə kimi dini anlayış fərqliliyi bu gün siyasi məqsədlərdə istifadə edilməkdədir. Azərbaycanın sosial həqiqəti olan məzhəb fərqliliyi tarixi mərhələnin əsəridir. Ancaq İslamın ilk dövrlərində ölçü kimi qəbul edilən müsəlmanlıq kimliyi sonralar yerini məzhəb kimliyinə vermişdir. Dinin əsas qaynaqlarının yerini məzhəb görüşləri və düşüncələri almışdır. Bu dəyişmədə siyasi mübarizələrin mühüm təsirləri olmuşdur. Tarixdə bu düşüncəni sübut edəcək bir çox nümunələr mövcuddur. Tarixən mövcud olan bu siyasi yolu bəzi dövlətlər bu gün də davam etdirərək məzhəbciliyi siyasi-ideoloji məqsədlərdə istifadə etməkdədirler. İslamın prinsiplərini üstələyən məzhəbcilik düşüncəsi müsəlman şəxsiyyətində birləşməlidir. Arada olan məzhəb fərqliliyi birlik və bərabərliyimizə əngəl olmamalıdır. Ölkəmizdə məzhəb fərqliliyinin ayrılığa səbəb olmaması üçün dinin bütünləşdirici yönündən istifadə etməliyik. Müsəlman şəxsiyyəti və Azərbaycançılıq ideologiyası bu məzhəb ayrı-seçkiliyini kölgədə qoymalıdır. Bu birlik və bərabərlik, dostluq və qardaşlıq şüurunu isə insanlara aşılmalıdır.

Sadəlik və təvazökarlıq

Təvazökarlıq - başqalarına xoş baxmaq, xor baxmamaq, gözəl rəftar etmək, heç kəsə həqarət etməmək, özünü göstərməkdən qaçmaq deməkdir. Təvazökarlıq özünü çəkməyin, iddialılığın, mənəm-mənəmliyin əksi olub, şərəf və ucalığın bir növ pilləkənidir. Belələri haqqında, adətən, "sadə adamdır" deyirlər.

Uca Rəbbimiz bir ayədə insanlara xitab edərək, belə deyir:

"Lovğalanıb insanlardan üz çevirmə, yer üzündə təkəbbür-lə yerimə, çünki Allah qürurlanıb öyünənləri sevməz".

Peyğəmbərimiz (s) bir hədisində "*İbadətin ən üstünü təvazökarlıqdır*" - deyə buyurmuşdur. Digər bir hədisdə onun "*kim Allah üçün alçaq könüllü olarsa, Allah onu yüksəldər, kim də yekəxanalıq və qürur göstərərsə Allah da onu alçaldar, zəlil edər*", - buyurduğu rəvayət edilir.

Uca Yaradanımızın göndərdiyi ayədə və insanlığın şərəfi olan Peyğəmbərimizin (s) bu sözlərində təvazökarlığın nə olduğu açıq-aşkar göstərilir.

İnsan mövqeyinə, malı, pulu, vəzifəsinə görə, yaradılışı və qulluq etmək vəzifəsi etibarı ilə başqalarından heç nə ilə fərqlənmədiyini unutmamalıdır. Onda olan fərqli şeyə və ya başqalarında olmayan şeyə görə qürur və iftixar hissi keçirmək kimi ruhi xəstəliklərə tutulmamalıdır. Bu keyfiyyətlərin və ya əşyaların onun özünə aid deyil, Allahın lütfü olduğunu və buna görə vəzifəsinin yalnız şükr etmək olduğunu bilməlidir.

Həzrət Əlinin (r.a) təvazökarlıq haqqında söylədikləri də bu baxımdan çox ibrətamızdır: "Özüm də insan olduğum üçün heç kəsi özümdən kiçik görmək istəmirəm."

Başqa bir İslam alimi olan əl-Müzəni təvazökarlıq haqqında belə demişdir: "Özündən böyük birisini gördükdə saygı göstər, özündən kiçiklə rastlaşanda da hörmətlə davran. Bir nəfər sənə bir şey veribsə, "bu mənim haqqımdır" demə, "Allahın lütfüdür", - deyə düşün. Birinin xəyanətinə düşər olduqda da, "bu mənim səhv və xətalarımın nəticəsidir, öz günahımdır", - de.

Doğrudan da, öz həddini bilib, təvazö qanadlarını yerlərə qədər endirən birisi gözəl əxlaqla əxlaqlanmış insandır.

Təvazökarlıq sadəlik, özünü çəkməmək, özünü başqalarından üstün görməmək olduğundan, bu yüksək keyfiyyətlər kimdə olursa-olsun, gözəldə, çirkində, varlıda, yoxsulda da olsa ona dəyər qazandırılar və onu ucaldar.

Sadə və təvazökar insan davranışlarını ölçüb-biçməyi bacaran, özünü dost, yoldaşları və başqalarından böyük hesab etməyən insandır. Təvazökar insan heç vaxt özündən bəhs etməz, özünü öyməz, əksinə, əsl dəyərinin onun hünərində və mərifətində olduğunu anlayar.

Təvazökarlıq qiymətli ləl kimidir. Özlərindən deyənlər, onlarda olmayan keyfiyyətlərdən bəhs edənlər namuslu alverçilərə deyil, xarab malı tərifləyib satmağa çalışan miskin və saxtakar alverçilərə bənzəyirlər.

Təvazökar insanlar özlərini başqalarına zorla qəbul etdirməzlər. Onlar elmi, zəkası, ağlı, mədəniyyətləri və əxlaqları ilə seçilənlərdir. Təvazökar insanlar barlı ağaca bənzəyərlər. Ağac bar gətirdikcə başını aşağı dikdiyi kimi, təvazökar insanlar da başı aşağı olarlar.

Təvazökar insanın işi-güçü öz nöqsanlarını düzəltməklə keçər. Onlar başqalarının qüsür və eyiblərini axtarmağa vaxt tapmazlar. Peyğəmbərimiz (s) "Elə bir şəxs yoxdur ki, təvazökar olsun, Allah da onu ucaltmasın", -demişdir.

Böyük filosoflar Nəsirəddin Tusi və İmam Qəzali belə bir rəvayəti tez-tez xatırladıdılar:

Bir nəfər özündən razı, qürurlu olana belə deyirmiş:

- Əgər mindiyin ata görə qürurlanırsansa, bu keyfiyyətlər sənə deyil, ata aiddir. Əgər geyindiyin paltarlara görə qürurlanırsansa, o da onu tikən dərzinin məharətini göstərir, sənin yox. Əgər belindəki qılınca görə qürurlanırsansa, yenə də bunda sənin bir əməyin yoxdur. Sənə qalan bir tək canındır ki, o da sənin deyildir. Heç bu barədə düşünürsənmi?

Cahillərə görə təvazö axmaqlıq əlamətidir, insanı əhəmiyyətsizləşdirir. Aqillərə görə təvazökarlıq ilahi əxlaqa yaxınlaşmadır. Deməli, Allahın (c.c.) razılığını qazanmağa müvəffəq olmaq deməkdir. Buna görə də, cahillər yeri gəldi-gəlmədi özlərini tərifləyər, başqalarının da onu tərifləməsindən həzz alarlar.

Təvazökar insanlar isə başqası üçün gördükлəri işin gözə çarpmasından qorxarlar, çünki belələri bunu başqaları qar-

şisində lovğalanmaq üçün deyil, məhz Allah (c.c.) belə istədiyi üçün edirlər. Kiməsə əl uzadıb kömək edirlərsə, bunu başqları görsün, onun bu hərəkətini təqdir etsin deyə etmir, əksinə, qarşısındakının şəxsiyyətini alçaltmamaq üçün bacardıqca öz əməllərini gözə soxmamağa, onu hiss etdirməməyə çalışırlar.

Əxlaqımız insanlarda qüsür axtarmağı, onların nöqsanlarını görüb müsbət keyfiyyətlərinə göz yummağı, başqları haqqında xoş olmayan sözlər danışmağı, qeyri-təvazökarlığı ruhun xəstəliyi hesab edir. Sağlam ruha malik, təvazökar olan insanlar həmişə başqlarına qarşı mehriban olmağa, onların könlünü almağa, yardım etməyə çalışırlar.

İnsanlar arasında münasibətlərin yaxşılaşmasına əngəl olan ruhi xəstəliklərin əlaclarından biri mehribanlıqdır. Mehribanlıq insanın əxlaqlılığını bürüzə verən müsbət və yüksək keyfiyyətlərdən biri olmaqla insanın digər insanlara, bütün canlılara və onu əhatə edən hər şeyə qarşı hörmət bəslədiyini, sevgi və dəyər verdiyini göstərir.

Mehribanlıqla təvazökarlıq bir-biri ilə sıx əlaqədardır. Qəlbində mehribanlıq olmayan, başqlarını sevməyən, onlara şəfqət hissi duymayan insanın təvazökar olması mümkün deyildir. Eyni zamanda, təvazökarlıqdan da mehribanlıq doğar, başqları qarşısında özünü üstün bilənlər digər insanlara, canlılara, Allahın (c.c.) yaratdıqlarına qarşı necə mehriban ola bilərlər?

Mehribanlıq insanın təkcə başqa insana münasibəti ilə məhdudlaşdırır. Bu yüksək əxlaqi keyfiyyəti qazana bilmış insanlar heyvanlara, quşlara belə mehribanlıq göstərir, gül-ciçəyə, ağaclara da eyni hisslərlə yanaşırlar. Əlbəttə, qəlbində başqlarına qarşı kin, nifrət bəsləyən, özündən başqa kimsəni saymayan xəstə ruhlu insanlar süni məhəbbət göstərə bilsələr də, tezliklə onların saxtakarlığı aşkarla çıxar, gülünc vəziyyətdə qalarlar.

Mehribanlıq elə bir insani keyfiyyət və elə bir xasiyyətdir

ki, insanı ucaldır, onu başqa insanlara sevdirir, ona hörmət qazandırır. Lakin o, bundan heç də qürurlanmaz, əksinə, "Bar gətirən ağaç başını aşağı əyər" zərbi-məsəlində olduğu kimi, daha da təvazökar olar, insanlara, ətraf mühitə qarşı mehribanlığı artar və əxlaq pillələri ilə daha yüksəklərə qalxa bilər.

Doğruluq və dürüstlük

Doğruluq - insanın düşüncə və davranışlarında dürüst olması deməkdir. Doğruluğun əksi yalan və iftiradır.

Doğruluq Peyğəmbər əxlaqidır. Allah (c.c.) müqəddəs Kitabüümüz Qurani - Kərimdə insanlara doğru olmağı belə ifadə edir: "Allah doğru olanları sevər", "Siz doğrularla bərabər olun!". Bir başqa ayətdə uca Rəbbimiz: "...doğrulara qorxu yoxdur. Onlar peşman olmayıacaqlar. Bax, belələri Cənnətlikdirlər".

Sevgili Peyğəmbərimiz: "Doğruluq yaxşılığa, yaxşılıq da Cənnətə aparır" - buyurmuşdur. Atalarımız "Yalan ayaq tutar, amma yeriməz", "Doğru polad kimidir; sınar, lakin əyilməz" - deyiblər. Biz də əcdadlarımızın əxlaqında mühüm olan doğruluğu həyat düsturu kimi qəbul etməli, hətta ən böyük zərərə düşsək belə, yalan danışmamalıyıq.

Doğruluq əxlaqlı olmanın təməl şərtidir. Dinimiz doğruluğa çox əhəmiyyət verir. Bir çox başqa ayələr və Peyğəmbərimiz (s) də müsləmənlərə doğru olmayı tövsiyə etmişdir.

Doğru düşüncə nitqdə özünü bürüzə verir. Doğru düşüncənən insanlar həqiqəti danışar, yalan söyləməzlər. Bəlkə də, yalan söyləməklə insan bir müddət rahat olar, lakin çox keçməz ki, yalan üzə çıxar. Nəticədə yalan söyləyən başqasının nəzərində etibarını itirər, daha heç kəs ona inanmaz.

Düzungün olmaq üçün dini - əxlaqi əmr və qadağalara qəti şəkildə əməl etmək lazımdır. Allaha inanan, onun əmrlərini yerinə yetirən adam doğru adamdır. Bu mənada insan inanc, düşüncə və qərarlarında, söz və hərəkətlərində doğru olmalıdır.

Özümüz düzgün olduğumuz qədər dost və yoldaşlarımızın

da düzgün olmasına diqqət etməliyik. Çünkü düzgün insanları hər kəs sevər, bunlar yalan söyləməzlər, kimsəyə qarşı haqsızlıq etməzlər, insanlarla davranışlarında dürüst hərəkət edərlər.

Doğruluq insanların ictimai həyatında firavan olmasına kömək edər. Fərdləri doğru olan cəmiyyətdə etibar, güvən hissi artar, şübhəyə yer qalmaz, cəmiyyətdə birlik və bərabərlik bərqərar olar.

Düşüncədə yaranan doğruluq davranışda özünü göstərir ki, buna da "dürüstlük" deyilir. Dürüst insanların sözü ilə əməli bir olar, biri digərini təsdiq edər. Allah (c.c.) doğru insanların sevər, bütün işlərində dürüst hərəkət edən və doğruluqdan ayrılmayanları Cənnətlə müjdələyər.

Dürüst insan ilk növbədə özü rahat olar, kiminsə onu yalançılıqda, saxtakarlıqda ittiham edəcəyindən qorxmaz, başqalarının gözündə uca görünər. Hamı ona inanar, etibar edər. Dürüst olmayan insanlar hər zaman həyəcan və stres içində yaşayarlar.

Doğru və dürüst adamların çox olduğu dövlətlər güclü olar, ona başqa dövlətlər etimad göstərər, onunla hesablaşarlar.

Doğru bildiyinin eksini söyləməyə, yaxud bilmədiyini bilmiş kimi təqdim etməyə yalan deyilir. Yalan ruhun xəstəliyi olub pisliklərə yol açar, insanları bir-birinə düşmən edər. Yalan əxlaqımıza yad, ona zidd düşüncə və davranışdır. Heç şübhəsiz ki, yalanın da başlangıcı düşüncədir. Doğruluq düşüncədən başlığı kimi, səhv hərəkət, yanlış söz də yanlış düşüncədən başlayır, insanı yanlış yola çəkir.

VYalanın böyüyü, kiçiyi olmaz. Yalan bir, yaxud min sözdən ibarət olsa da, fərqi yoxdur, yenə yalandır. İnsanı yalançılıq qədər alçaldan başqa bir xəstəlik tapmaq çətindir, çünkü yalançılıqan daha təhlükəli xəstəliklər - saxtakarlıq, hiyləgərlik, böhtan, şərbazlıq, iftira törəyir. Bu xəstəliklər insanı məhv edir, onu başqalarının gözündən salır, hamı ondan uzaq dur-

mağa çalışır, doğru söyləsə belə heç kəs ona inanmır.

Yuxarıda deyildiyi kimi, yalançı özünü təmizə çıxartmaq, yalanını gizlətmək üçün daha pis xəstəliyə yoluxur. Bu xəstəliklərdən biri hiyləgərlikdir. Hiyləgərlik təkcə yalan danışmaq, başqasına iftira atmaq deyil, həm də başqasını aldadıb ona zərər vurmaqdır. Bu zərər maddi də ola bilər, mənəvi də. Nə olur olsun, başqasına zərər verən insan ən sonda ifşa olunar, qurduğu tələyə özü düşər.

"Saxtakarlıq" - yalanın əməldə təzahür edən başqa bir xəstəliyidir. İnsan öz yalanı açılmasın deyə doğru olanı saxtalaşdırar, doğru olanı gizlədib yerinə saxta olanı qoyar.

Ticarətdə, alış-verişdə yalan və saxtakarlıq çəkidə, ölçüdə, qiymətdə aldatmaqdır. İnsan yalan düşündüyündən yalan, saxta iş görür və bunun üçün qarşısındakını aldadır. Alverdə doğru davranışmaq, düz ölçmək, düz çəkmək olduqca əhəmiyyətlidir. Əksik ölçmək, yanlış çəkmək, alicini aldatmaq, aliciya xarab mal satmaq doğru insanların görəcəyi iş deyildir. Çünkü bir Ayəti - Kərimdə Uca Allah bu barədə belə buyurur: "Bir şeyi ölçüyüünüz zaman ölçünü tam tutun, düzgün tərəzi ilə çəkin."

Peyğəmbərimiz (s) də bu barədə demişdir: "*Bizi aldadan bidden deyildir*". "Satıcı doğru söylərsə və satdığı şeyin qüsurunu açıq-aydın bildirərsə, alveri bərəkətli olar. Yalan söylərsə, satıldığı malın qüsurunu gizlədərsə, alverin bərəkəti də yox olar."

Bu ilahi kəlamlar və onlardan törəyən yüzlərcə hikmətli sözlər əxlaqımızın yalana, yalançılığa verdiyi qiyməti ifadə edir.

Yalanın ən qorxulu virusu iftiradır. İftira-başqası haqqında olmayanı söyləməkdir. Uca Rəbbimiz iftira haqqında belə buyurur: "Kim bir xəta və günah işlədərsə, sonra da onu bir günahsızın boynuna atarsa, şübhəsiz ki, o, iftira etmişdir, açıq-aydın bir günah altında qalmışdır."

Nə üçün iftiradan söz düşəndə mənəviyyatımız bu qədər ehtiyatlı olmayı, ondan uzaq durmayı əmr edir? İftira insanların şərəf və ləyaqəti ilə oynamamaqdır. İftira edilən şəxs ləkələ-

nər və cəmiyyət içərisində haqsız yerə pis adla tanınar, ətrafindakılar qarşısında hörmətdən düşər. Buna görə də, iftira böyük bir haqsızlıq və zülm sayılır. İftira insanlar arasında yayıldığda artıq onun doğru olub-olmadığını anlamaq çətinləşər. Beləliklə, namuslu və dürüst insanlar haqqında başqalarında şübhə oyanar.

Iftira etmək, başqalarını pisləmək insana heç nə qazanmaz. Əslində bu cür adamlar özlərinə pislik etmiş olurlar. Onlar başqalarının gözündə etibarını itirir, etibarsız adam kimi tanınırlar. Hələ dünyada başqalarını pisləməklə, iftira atmaqla yüksələn bir kəsə rast gəlinməmişdir. Buna görə də hər zaman dilimizi iftiradan qorunmalı, bu cür pisxasiyyət adamlardan uzaq olmalıyıq.

Cəsarət və qorxaqlıq

İnsanın dəyərini artırın və azaldan keyfiyyətlərin bəziləri

İstər fərdi, istər ailə həyatında, istərsə də cəmiyyətdə insana dəyər qazandıran əxlaqi keyfiyyətlərdən biri də cəsarətdir. İnsanın cəsarətli olması yaxınları, dost-tanışları arasında ona hörmət, dəyər qazandırır. Cəsarətli insandan bir qayda olaraq həm ətrafindakı insanlar, həm aid olduğu cəmiyyət, həm də vətəndaşı olduğu dövlət xeyir görür. Bu baxımdan deyə bilərik ki, hər hansı bir dövlətin öz varlığını, müstəqilliyini qoruyub saxlaya bilməsi üçün cəsarətli insanlara böyük ehtiyacı vardır.

Bunun əksinə olaraq insanı hörmətdən salan qorxaqlıqdır. Qorxaq adamların hər bir hərəkəti başqalarının gülüşünə, rişxəndinə, tənqidinə səbəb olar, bəzən dostdan, yoldaşdan məhrum olarlar. Qorxaq insan təkcə özünə zərər vurmaz, ondan hər kəs zərər görər. Bu cür adam kiçik bir təhlükə qarşısında hər şeyi qurban verməyə hazır olar, satqınlıq, xəyanət yoluna düşər.

O zaman belə bir qərara gəlmək olar ki, cəsarət - insanın Allaha, özünə inamı, inandığını həyata keçirmək üçün

əzm göstərə bilməsi, mətanəti və şücaətindən doğan əxlaqi keyfiyyəti, davranışıdır.

Cəsarət başqa yüksək əxlaqi keyfiyyətlərin, məsələn, şü-
caətin, qəhrəmanlığın da təməlidir. Cəsurların həyatda daha
rahat yaşamları, ən çətin vəziyyətdə belə ondan çıxış yolu
tapa bilmələri məhz bu qüvvətin hesabınaadır.

Cəsarət insanın daxili aləmi, mənəviyyatı ilə bağlı bir key-
fiyyətdir. İnsan daxilən cəsurluq üçün hazır olmasa, əməldə
cəsur ola bilməz. İnsan içərisindəki qorxunu boğmağı bacar-
sa, heç vaxt məğlub olmaz. Buna görə də, cəsarətdən söz dü-
şəndə, ilk növbədə mənəvi cəsurluqdan danışmaq lazımdır.
İnsanı cəsarətli olmağa vadən bir hiss vardır. Bu hissə
inanc və ya iman deyirlər.

Mənəvi cəsarətin təməlində Allaha iman durur. Əgər in-
san Allaha inanırsa, aşkar və gizli əməllərindən, hətta dü-
şüncələrindən, qəlbindən keçənlərdən belə Allahın dərhal
xəbərdar olduğunu bilirsə, o zaman qorxaq ola bilməz. Çün-
ki qorxaqlığın təməlində yalan, riyakarlıq, saxtakarlıq durur.
İnsan yaxşı əməlinə, saf niyyətinə, hətta bu cür yaxşı, saf
düşüncəsinə görə Allah tərəfindən mükafatlandırılacağına,
əksinə edərsə, cəzalandırılacağına inanır. Odur ki, o, həmi-
şə gizli də olsa, aşkar da olsa, yaxşı olmağa, haqqı müdafiə
etməyə çalışır. Bu hiss insanda özünə inam kimi müsbət əx-
laqi keyfiyyəti tərbiyə edir.

İnsan cəsarətli olmaq üçün əvvəlcə öz nəfsinə qalib gəlmə-
yi öyrənməli və bacarmalıdır. Nəfs - hər bir insanın gördüyü,
eşitdiyi, duyduğu şeylərə meyl etməsi və ya onu istəməsidir.
İnsan nəfsi çox şey istəyir, bəzən hətta insan ehtiyac duyma-
diği şeylərə də meyl edir. Məsələn, təsəvvür edək ki, şagirdin
öz qələmi var, lakin dostunun qələmi daha gözəl, daha cazibə-
dardır. Bu zaman onun nəfsi yoldaşının qələminə meyl edir.
Ürəyindən "kaş bu qələm mənim olaydı" fikri keçir. Yaxud, bi-
risinin dediyi sözü başqalarına da söyləmək, beləliklə, digərlə-
rindən daha məlumatlı olduğunu nümayiş etdirmək istəyir.

Bu zaman düşünmür ki, başqalarının sırrini yaymaq, söz gəzdirmək heç də insanın şərəf işi deyildir. Belə olan hallarda insan həm maddi, həm də fiziki imkanlarını aşan işləri görməyə başlayır ki, bu da onu ucuruma aparır.

İnsan nəfsinin istədiyi hər şeyin ardına düşərsə, özünü itirmiş olar. Buna görə də, insan nəfsinin diqtəsi ilə deyil, əxlaqın tələblərinə görə özünü tərbiyə etməyə çalışmalıdır. Elə ki, insan öz nəfsinə qalib gəlməyi bacardı, bu əsl bacarıq, əsl şücaətdir. Əxlaqımızda buna ən böyük cihad adı verilmişdir.

Cəsarətlilikdə bir başqa xüsusiyyət də vardır. İnsan hər bir çətinliyə sinə gərməyi bacarmalıdır. Məsələn, yoxsulluğu, hər hansı bir bəlanı, fəlakəti səbirlə, dözümlə qarşılamaq daha böyük cəsarət, daha böyük şücaətdir.

Cəsarət nə qədər mənəvi keyfiyyət olsa da, digər əxlaqi keyfiyyətlər kimi, müəyyən ölçü tələb edir. Belə ki, cəsurluq bir neçə xasiyyətdən irəli gələ bilir.

Məsələn: özünü həmişə haqlı bildiyinə görə, hiss və düşüncələrini, mənfəətini müdafiə məqsədilə göstərilən cəsarət; ədalətin bərqərar olması, ədaləti müdafiə məqsədilə göstərilən cəsarət;

ailəsinin, dövlətinin, millətinin, dininin şərəf və ləyaqətini qorumaq üçün göstərilən cəsarət;

qorxaqlıqdan irəli gələn cəsarət və s.

Bir anlığa təsəvvür edək ki, cəbhədə, döyüş əsnasında əsgərlərdən biri ölümlə üz-üzə qaldığını görür, cəsarət göstərib düşmən mövqeyinə tərəf irəliləyir, keşikçini öldürür, beləliklə, özünü xilas edərək qaçıb gedir. Bu da cəsarətdir, lakin o, cəsarət göstərkən yalnız özünü düşünmüş, başqalarının həyatını təhlükəyə salmışsa, ümumi mənafeyi ayaq altına salıb öz canını qurtarmaq üçün cəsarət göstərmış olur.

Öz şəxsi mənfəəti naminə göstərilən cəsarət şücaət olsa belə, xeyirdən çox, zərər vermiş olur. Çünkü bunda məqsəd yalnız və yalnız özünü müdafiə etməkdir. Belə halda

başqalarının haqq və hüquqları şəxsi hisslərə qurban verilmiş olur.

Cəsarətin ən dəhşətlisi, ən təhlükəlisi qorxaq adamın məcburiyyətdən doğan cəsarətidir. Deməli, cəsarət özünü deyil, başqalarını düşünərək edildikdə, daha çox qiymət qazanmış olur.

Qorxaqlıq -cəsarətin əksi olmaqla, insanın özünə və etrafındakılara qarşı inamsızlığından doğan ruhi xəstəlikdir.

Bu elə bir haldır ki, insan onun təsiri ilə həmişə özünə həradansa bir zərər toxunacağından ehtiyat edir, özünə inanmır, bu inamsızlıq və qorxu onu acizləşdirir. Qorxaqlıq insanın özünü və dünyani anlaya bilməməsindən, Allaha inancının ya az, ya da heç olmamasından qaynaqlanır. Qorxaqlığın ən təhlükəli xüsusiyyəti onun asanlıqla qəzəbə keçməsidir ki, bu da əxlaqın ən zərərli, ən naqis keyfiyyətidir.

Qorxu insanı yalançılığa, xəyanətə sövq edər. Həyatda qorxaqların nəinki ideallarına, hətta vətənə belə xəyanət etdikləri barədə çoxlu misallar vardır.

Bəs ruhun bu xəstəliyi necə müalicə oluna bilər? İnsan onu alçaldan bu hissədən necə xilas ola bilər? Qorxu xəstəliyinin əlacı ilk növbədə qorxunun səbəbini bilməkdən asılıdır. Gözəl əməl və davranışlara meyl etməklə ruhun tərbiyəsinə nail olmaq mümkündür. Pis əməllər barədə düşünmək, onlardan xilas olmanın yollarını axtarmaq da insan ruhunun tərbiyəsinin digər yoludur. Aqillər deyirlər ruhda özünə möhkəm yer tutmuş pis xasiyyəti aradan qaldırmaq üçün onun ziddi olan müsbət əməllərə üstünlük vermək lazımdır ki, pis əməllərə yer qalmasın.

Həkimlər bədənimizin bəzi xəstəliklərə yoluxmaması üçün bizə peyvənd vururlar. Bu peyvənd həmin xəstəliyin ölmüş mikroblarından ibarətdir. Deməli, ölmüş mikroblar həmin xəstəliyin aktiv mikroblarının inkişaf etməsinin qarşısını alır, bədənin həmin xəstəliyə qarşı müqavimətini artırır.

Buna görə də, ruhumuzun xəstəliyindən xilas olmaq üçün

bu ruhi xəstəliyin "mikroblarını" öldürməli, onu gözəl əxlaqla müalicə etməliyik.

Kin və düşmənçilik

Mənəviyyatımız dostluq, qardaşlıq, bərabərlik, səmimiyət, mehribanlıq, xoşrəftarlıq kimi gözəl əxlaqı öyrədərkən insanın mənəviyyatını pozan ruhi xəstəlikləri də nəzərdən qaçırırmır, onları da açıqlayır, üstəlik onların müalicəsi yollarını göstərir. Bu mənada əxlaqımıza zərər vuran ruhi xəstəliklərdən biri kimi, kin və düşmənçiliyin mahiyyəti və onun müalicəsi yollarından bəhs edəcəyik.

Birisinə qəlbində gizli nifrət və ədavət bəsləməyə kin, birisinin pisliyini arzu etməyə, ona nifrət edib hər hansı bir şəkildə zərər verməyə çalışmağa isə düşmənçilik (ədavət) deyilir.

Mənəviyyatımız başqasına kin və ədavət bəsləməyi qəti qadağan etmişdir. Çünkü kin və düşmənçilik Peyğəmbərimizin (s) təbiri ilə desək, əxlaqın korlandığını göstərir, insanlar arasında dostluq, birlik və bərabərliyə zərbə vurur.

Kin və düşmənçilik nəticəsində insanlar, onların mənsub olduqları ailələr, cəmiyyətlər, dövlətlər zərər çekir. Ruhları kin və düşmənçiliklə yoqrulmuş cəmiyyətlər, dövlətlər həm öz daxillərində, həm də bir-birlərinə qarşı ən qatı cinayətlərə - kütləvi insan qırğınlarına, soyqırımlara, vəhşi müharebələrə qədər sürüklenirlər. İnsanları bu ruhi xəstəlikdən uzaqlaşdırmaq üçün Allah-Təala Qurani-Kərimdə belə bulyurmuşdur: **"Hər kim içindəki kin və qəzəbini udarsa, Allah da ona rəhmət edər, əzab etməkdən vaz keçər".**

İnsanın qəlbində özünə yuva quran kin və düşmənçilik əxlaqı zədələyərək insanı kobudlaşdırır, rəhmsizləşdirir, bundan sonra onun başında yalnız fitnə-fəsad törətmək, düşmənçilik etmək fikri dolaşır. Kin və düşmənçiliyə alışmış insan artıq cinayət törətməkdən də çəkinmir. Ən təhlükəlisi də odur ki, kin və düşmənçilik xəstəliyinə

tutulan insan nəinki bu işdən əl çəkmək istəmir, hətta özünü haqlı sayır.

Kin və düşməncilik xəstəliyinə tutulan adam ürəyində kin, nifrət bəslədiyi insanlardan daha çox özü zərər çəkir. Bəlkə də, kin və düşməncilik hissi bəslədiyi adamın heç onun bu hisslərindən xəbəri yoxdur, amma bu hissləri qəlbində daşıyan adam öz-özünə əsəbləşir, başqaları ilə yaxşı rəftar edə bilmir, həm özü məyus olur, həm də ətrafindakıları məyus edir. Bu duyğular onu narahat etməklə qalmır, qəlbini söküb atır, ondakı sevgi, səmimiyyət, mərhəmət, şəf-qət kimi yüksək duyğuları öldürür.

Bundan başqa, ürəyində kiməsə kin və düşməncilik bəsləyən kəs bu hisslərini bürüzə verdiyi andan etibarən başqasının eyni duyğularına - kin və düşmənciliyinə hədəf olur. Atalar demişkən, "Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına." Beləliklə, kin və düşməncilik insana dost, qardaş əvəzinə, düşmən qazandırır, hətta dünən dost olduğu adam bu gün ona düşmən kəsilmiş olur.

Əxlaqımıza görə müsəlman mərhəmətli, gülərzələ, hamıya dostluq əli uzadan insandır. Bu baxımdan, sevgili Peyğəmbərimiz (s) də başqaları ilə yaxşı rəftar etməyi və xoşrətarlığı müsəlman adı daşıyan insanın başlıca xüsusiyyəti ki-mi dəyərləndirmişdir. Bir hədisdə belə buyurulur: "*Müsəlman o kəsdir ki, onun əlindən və dilindən hamı əmindir*". Bu o deməkdir ki, hər bir kəs müsəlmanla rastlaşarsa, onu heç tanımasa belə, bilməlidir ki, onun nə əlindən bir pislik görəcək, nə də dilindən pis söz, söyüş, qeybət, iftira, yalan eşidəcəkdir. Bunun üçün isə, əlbəttə ki, əvvəlcə bu əxlaqa iyə-lənmək lazımdır.

Müsəlmanlıqda əsas olan səmimiyyət, mehribanlıq, birlik-bərabərlik, qardaşlıq, dostluqdur. Qəlblərində bu duyğuları daşıyanlar bir-birlərinə kin və nifrət bəsləməzlər, düşmən olmazlar. Onlara qarşı bir nalayıq hərəkət edilərsə, bunu üzə vurmaz, dilə gətirməz, əksinə, bağışlayarlar.

Kin və düşmənçilik həsəddən başlayar. Əgər həsəd hissini qəlbimizdən çıxarmasaq, böyüüb qısqanlığa, sonra isə paxılılığa çevrilər.

Bir şagirdin: "Yoldaşım niyə məndən yaxşı qiymət aldı?" -deyə düşünməsi artıq onun ruhuna "həsəd virusu"nun düşməsindən xəbər verir. Qısqanlığın, həsədin tərifi müqəddəs kitabımızda belə verilmişdir: "**Başınıza bir yaxşı iş gəlsə, bu onları kədərləndirir; başınıza bir pis iş gəlsə, bu onları sevindirir.**"

Bu bələdan uzaq durmaq üçün sevimli Peyğəmbərimiz (s) bizlərə bu məsləhəti vermişdir: "*Başqalarına həsəd etməyin, qısqanmayın, çünki qısqanlıq və həsəd ürəyinizdəki yaxşılıqları atəşin odunu yandırıb yox etməsi kimi yox edər*".

Bəzən biz qibtə ilə həsədi qarışdırırıq. Qibtə başqalarında müşahidə edilən üstünlükleri, məsələn, müvəffəqiyyət, yaxud zənginliyi özümüz üçün də istəməyə deyilir. Bu baxımdan, qibtə insanda müsbət xasiyyət əmələ gəlməsinə xidmət edir. İnsan dostunda, yoldaşında müşahidə etdiyi yaxşı bir şeyi özü üçün də əldə etməyə çalışır, lakin ona kına həsəd etmir, paxılılığı tutmur. Əgər kiçik incikliklər böyüdülərsə, bir müddətdən sonra insanın qəlbində düşmənçilik duyğuları hakim olar. Buna görə də, Peyğəmbərimiz (s) başqaları ilə rəftar edən və özü ilə də yaxşı rəftar edilən insan olmayı əxlaqımızın əsas prinsipi hesab etmişdir.

İki adam arasında cücərən kin və düşmənçiliyin qarşısı alınmasa, müalicə olunmasa, daha da genişlənər, asanlıqla ailələr arasında kin və düşmənçiliyə çevrilər, daha sonra bütün cəmiyyətə təsir edər, dövlətdə əmin-amanlığı pozar.

İnsan ruhuna mənfi təsir göstərib, onu xəstələndirən və qəlbində yara açan kin, nifrət, qısqanlıq, yalançılıq, xəyanət kimi hiss və duyğuları düşündükcə, insan belə düşünməyə başlayır. Əgər, bu hissələr insana, ailələrə və cəmiyyətə də zərər verirsə, o zaman bütün bunların olmasının hikməti nədir? Uca Yaradan dünyani bunlarsız yarada bilməzdimi?

Məsələ burasındadır ki, bizim "mənfi" adlandırdığımız bu hiss və duygular heç də mənfi olaraq mövcud deyildirlər. Dünyada və kainatda - istər maddi, istərsə də mənəvi- aləmdə heç nə əhəmiyyətsiz deyildir. Var olan hər şeyin bir hikməti vardır. Cox zəhərli, öldürücü ilan və əqrəb, vəhsiliyi ilə tükləri ürpərdən şir, pələng kimi heyvanlar və həşəratlar zərərdən çox xeyir verirlər.

Bunlar kimi yuxarıda sadalanan hiss və duygular da istifadə edilmə məqsədlərinə görə faydalı və ya zərərli ola bilərlər. Məsələn, böyük İslam əxlaqşunaslarından biri kin və nifrət haqqında belə deyirdi: "Kin, nifrət insana verilməyib ki, o başqa insanlara kin və nifrət bəsləsin. Bəlkə ona görə verilmişdir ki, özündə olan kinə, nifrətə kin bəsləsin, nifrət etsin".

Doğrudan da, əgər insan bunu bacarsa, kininə qarşı kin bəsləsə, nifrət hissinə nifrət etsə, çox təmizlənər, əxlaqı gözəlləşər. İlahi əxlaq elə bu deyildirmi?

İnsan kin və düşmənçiliyin müalicəsi üçün qəlbində sevgi hissini gücləndirməlidir. Sevdiyini Allah üçün sevmək hər cür xəstəliyin dərmanıdır. İnsan Allah üçün, yəni Allahın razılığını qazanmaq üçün sevərsə, heç bir pislik, inciklik onun əxlaqını korlaya bilməz, tədricən xəstəlikdən azad olar, yavaş-yavaş kin, ədavət və düşmənçilik hissləri zəifləyər, onun yerini sevgi, hörmət, mehribanlıq tutar.

İnsanlarla əlaqəmiz həmişə yaxşı olmaya bilər. Bəzən istəmədən də bir-birimizi incitmiş ola bilərik və bu cür davranışlar incikliyə, küsüşməyə gətirib çıxarar. Əslində, bu halda görüləcək yeganə doğru iş qarşılıqlı olaraq üzr istəmək, yol verilmiş xətanı bağışlamaqdır.

İnsanlığın fəxri Peyğəmbərimiz (s) insanın əxlaqını Allahın bəyəndiyi səviyyəyə yüksəltməyin yolunu göstərərək buyurmuşdur: "*Bir-birinizə kin bəsləməyin. Ey Allahın quulları, bir-birinizlə qardaş olun! Bir müsəlmanın din qardaşı ilə üç gündən artıq küsülü qalması doğru deyildir.*"

Sevimli Peyğəmbərimiz (s) ruhun bu xəstəliyinin daha bir

təhlükəsini bizə xatırladaraq belə buyurur: "Bir kəsin düşmənçiliyi davam etdirməsi günah olaraq ona kifayət edər".

İnsan təkcə özünü islah etməklə kifayətlənməməlidir. O, ətrafindakı insanlar içərisində bu yanlış duyğuya sahib olanlara da kömək etməli, onların gözəl əxlaqlanmalarına çalışmalı, küsülüləri barışdırmağa, düşmənçiliyin hakim olduğu yerlərə sevgi, məhəbbət, şəfqət toxumları səpməlidir. Yalnız belə bir əxlaqın hakim olduğu qəlblər, ailələr, cəmiyyət və dövlət kin və düşmənçilik kimi ruhun xəstəliyindən xilas ola bilərlər. Gözəl şairimiz N.Gəncəvini yada salaq. O, bu barədə nə qədər gözəl demişdir:

*Eşqdir mehrabı uca göylərin,
Eşqsız ey dünya, nədir dəyərin?!*

Özündənrazılıq və qürur

Özündənrazılıq ruhun xəstəliyidir. Mənəviyyatımızda özündənrazılıq və qürur kibir, ücub kimi terminlərlə ifadə olunur. Kibir-təkəbbür, özünü böyük göstərmək mənasını ifadə edir. Ücub-özünü başqalarından üstün bilmək deməkdir.

Diqqətlə baxılsa, bunlar arasında incə bir fərq nəzərə çarpar. Kibir özünü başqası ilə münasibətində göstərir, yəni bir insan digəri ilə söhbətdə, yaxud davranışında özünün ondan üstün olduğunu bürüzə verməyə çalışır. Ücub isə, insanın hətta yalnız, təkbaşına qalandan belə, özündən razi qalması, özünü bəyənməsi, başqalarını özündən aşağı səviyyədə düşünməsi şəklində göstərir.

İstər kibir, istərsə də ücub halı ruhun xəstəliyindən xəbər verir. İnsanın qürur, özündənrazılıq duyğusu çox zaman başqaları ilə mübahisə etmək, başqalarını bəyənməmək, onları alçaltmaq şəklində özünü göstərir. Deməli, insanın kainat, yaradılış, Yaradan, Onun xüsusiyyətləri barədə ya heç bir məlumatı yoxdur, ya da çox az məlumatı vardır.

Özünü bəyənən adamlar danışqlarında, yerişlərində,

duruşlarında, oturub-qalxmalarında özlərini başqalarından fərqli göstərməyə çalışır, bunu nümayiş etdirirlər. Halbuki, insanlar bilik, əxlaq, mədəniyyət baxımından bir-birlərindən nə qədər fərqli olsalar da, bu fərq heç bir zaman nə kibirə, nə də üçuba səbəb olmamalıdır. Ən mükəmməl insanların belə, müəyyən əskik, zəif cəhətləri, ən bilikli insanların da bilmədikləri çox mövzular vardır.

İnsanın özünü bəyənməsi, başqalarından üstün sayması həqiqətləri olduğu kimi qəbul etməsinə əngəl ola bilir, davranışlarını normal səviyyədən uzaqlaşdırır. İnsan hər zaman təmkinli olmalı, öz həddini bilməlidir.

Hər şeyin bir həddi olduğu kimi, təmkinliliyin də həddi vardır. Həddən artıq təmkinlilik insanı özündənrazılığa gəti-rə bildiyi kimi, az təmkinli olmaq da insanı başqalarının gözündə gülünc vəziyyətə düşməyə gətirib çıxarar.

İnsan daim mənəviyyatımızın müəyyən etdiyi həddi gözləməlidir. Bu hədd pozulduqda, istər həddən çox, istərsə də həddən az olsun, insan əxlaqını zədələyə bilər. Müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimdə bu barədə belə deyilir: "Kibirlənib insanlardan üz çevirmə. Yer üzündə təkəbbürlə yerimə, çünki Allah özünü bəyənib öyünən heç kəsi sevməz".

İnsanı təkəbbürlü olmağa sövq edən, əsasən, mal, mülk, güc, qüvvət, vəzifə, bilik, və s. kimi maddi şeylər olur. Tarihin hansı dövrünə baxsaq, buna dair çoxlu misallar, ibrətamız hadisələr görərik.

Peyğəmbərimiz (s) mal, mülk, və sərvət sahibi olan bəzi insanları ilahi qanunlara tabe olmağa dəvət edərkən, onlar kasıb-kusub insanlarla bir yerdə oturub-dura bilməyəcəklərini bildirmişdilər. Çünkü mal, mülk, dövlət və sərvət onlar üçün bir üstünlük sayılırdı. Onların fikrincə, doğru yol, xoşbəxtlik və səadət yalnız mala, pula, var-dövlətə sahib olmaqdan ibarətdir. Onlar bir kasıbin, bir kölənin özlərindən daha yaxşı ola biləcəyini ağıllarına belə gətirmirdilər. Ona görə də, Peyğəmbərimizə (s) tabe olmağa, İslam dinini qəbul etməyə bu

şərtlə razı olmuşdular ki, Məhəmməd (s) yanındakı yoxsulları qovsun. "Yanındakı yoxsullar olmayacaqsa, səninlə görüşməyə razıyıq. Onlarla eyni məclisdə, eyni şərtlər altında oturmağa razı deyilik", - demişdilər.

Bu təklif birbaşa Cənabı Haqq tərəfindən rədd edildi və aşağıdakı ayə endirildi: "**Sabah-axşam Rəblərinin rızasını diləyərək dua və niyaz edənləri sırf yoxsul olmaları səbəbi ilə hüzurundan qovma..., Yoxsulları qovsan, zalimlardan olarsan.**"

Nə üçün belə olur? Bunun yeganə cavabı budur: əgər insanın qəlbində Allah inancı zəifdirse və ya yoxdursa, o əlində olan imkanlarını özünün əldə etdiyini düşünəcəkdir. Bu düşüncə isə insanı mütləq təkəbbürə, mənəm-mənəmliyə aparır.

Özündənrazılıq və qürur kimi ruhun xəstəliyi həm insanın özüñə, həm də cəmiyyətə zərərlidir. Belə ki, bu cür insan öz nöqsan və qüsurlarını ya görmür, ya da görmək istəmir. Beləliklə, onları görmədiyindən və ya görmək istəmədiyindən bu xəstəlikdən xilas ola bilmir, həmişə başqalarından təcrid olunur, dostu, yoldaşı az olur, olanlar da tezliklə ondan üz çevirirlər.

Digər tərəfdən, bu cür insanlardan cəmiyyət və insanlar da fayda əvəzinə həmişə zərər görürlər. Özündənrazi, qürrurlu insanların başqa insanlarla əlaqələri zəif olduğundan, üstəlik özlərini həmişə hamidan üstün gördüklərindən, cəmiyyətin irəliyə doğru inkişafına mane olur, digər insanların haqlarını tapdalayır, onların fikri ilə razlaşdırır, yalnız öz fikirlərinin, düşüncələrinin həyata keçməsini istəyirlər.

Vözünü bəyənənlər, təriflənməkdən xoşu gələnlər özlərini öyməkdən də həzz alırlar. Onlar yaxşı nə varsa, daim özlərinə aid edər, özlərini təmizə çıxararlar. Belə adamlar yalnız özlərinin dinlənilməsini istər, başqalarına qulaq asmağı sevməzlər. Hansı mövzuda söhbət gedirsə-getsin, mütləq bir söz demək istərlər. Onlar hamiya məsləhət ver-

məyi sevər, heç kəsin məsləhətinə ehtiyacları olmadığını düşünərlər. Halbuki, Qurani-Kərimdə insanın nəfsini təmizə çıxarmasının əbəs olduğu, kimin yaxşı olduğunun yalnız Al-laha məlum olduğu bildirilir.

Ruhi xəstəliklərin, əlbəttə, əlacı vardır. Bu əlac müqəddəs kitabımızdan, Peygəmbərimizin (s) həyatından, onun tərbiyəsini mənimşəyib, insanlığın ən yüksək mərtəbəsinə yüksələ bilənlərin həyat nümunələrindən ibarətdir. Bu əxlaqı mənimşəyən, yaşıyan ata-babalarımız xəstəliyin çarəsini də bizlərə əmanət qoyub getmişlər. Bu əmanətə sahib çıxsaq, həmin xəstəlikdən xilas olarıq. Gəlin, bu əmanəti yadda saxlayaq və həyatımızın əsasına çevirək. Hər bir insan:

- elm və mərifəti öyrənməli, öyrəndikərinə, bildiklərinə əməl etməlidir;
- yaxşılıq, gözəllik haqqında düşünüb, gəldiyi nəticələri əməllərində həyata keçirməlidir;
- mal, mülk, sərvətin onlara aid olmadığını anlamalı, bir gün necə gəlmışsə, başqa bir gün də gedəcəyini bilməlidir;
- əsli-nəslili ilə fərəhlənməyin əbəs olduğunu bilməlidir, çünki əslində-nəslində gözəl olan nə varsa, onlara aiddir, əgər əslində-nəslində olan keyfiyyətlər bunda yoxdursa, həmin keyfiyyətləri qazanmağa çalışmalıdır;
- bədəninin fiziki keyfiyyətləri ilə öyünməməlidir, anlamalıdır ki, bu da müvəqqətidir, bir gün yaşlanacaq, onları da itirəcəkdir; vəzifə, şöhrət, onun qulluğunda duranlar, başqa daha nələr varsa, onlar ona məxsus deyildir, verilmişdir. Verilmişdirse, bir gün geri alına, itirilə bilər.

Beləliklə, insan özündənrazılıq duyusundan xilas olmaq üçün bu duygunun pis, yaramaz, insanın özü üçün zərərli olduğunu düşünməli, özünü islah etməyə, tərifdən uzaq olmağa çalışmalı, nə başqasını yersiz tərifləməli, nə də özünün təriflənməsindən xoşlanmalıdır. Mənəviyyatımıza görə əxlaqlı insan özünü kiçik, başqalarını böyük görəndir. Bir əxlaqşunas alim söz düşəndə belə deyirdi: "Allaha çox şükür ki,

mən özümü bəyənmirəm, məni bəyənənləri də bəyənmirəm".

Bu barədə məşhur, mərhum şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin də çox qiymətli sözü vardır. O, özünün təriflənməsinə qarşı belə deyir: "Bir ondan raziyam ki, özümdən naraziyam".

Əgər insan Allahın xoşu gələn şəkildə yaşamağa, davranışına üstünlük verərsə, yaxşılıqların Allahdan gəldiyini bilərsə, Peyğəmbərimizin (s) həyatını örnek qəbul edərsə, bu xəstəlikdən azad olar. Bu zərərli xasiyyətdən uzaqlaşmaq istəyən insan əlbəttə ki, buna nail ola bilər və daha tez sağalar.

A

III Bölüm

VƏZİFƏLƏRİMİZ

ı

Dövlət və bayraq sevgisi

Bayraqları bayraq edən üstündəki qandır...

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra xalqımızın milli kimliyi özünə qaytarılmış, dövlət atributları bərpa olunmuşdur. Şübhəsiz ki, özümüzə qayıdışın fonunda mil-lət, dövlət, vətən və bayraq anlayışlarına münasibət də dəyişmişdir. Bu anlayışların hər biri bizim üçün xüsusi məna daşıyır və müqəddəsdir. Bir-birinə bağlı olan bu dörd mü-qəddəs dəyər hər bir vətənpərvər insanda kompleks təşkil edir. Bu kompleksin bütövlüyündən doğan vətənpərvərlik hissələri bizi bu dəyərlərə könüldən bağlı olmağa, onları qorumağa və lazım gəldiyi zaman onlar naminə mübarizə aparmağa sövq edir. Milləti, dövləti, vətəni qorumaq, bayraqı isə uca tutmaq vəzifələrin ən şərəflisidir. Bu amal uğrunda həlak olmaq isə şəhidlik zirvəsinin ən yüksək məqamıdır. Bizə müqəddəs dəyərlərimizə qənim kəsilənlərə qarşı döyüşmək, düşmənlərdən millətimizi, dövlətimizi, vətənimizi və bayraqımızı qorumaq üçün daim hazır olmağımız əmr edilmişdir. Allah-Təala Qurani-Kərimdə buyurmuşdur: "(Ey möminlər!) Allahın düşmənini və öz düşməninizi, onlardan başqa sizin bilmədiyiniz, lakin Allahın bildiyi düşmənləri (münafiqləri) qorxutmaq üçün kafirlərə qarşı bacardığınız qədər qüvvə və (cihad etmək üçün bəslənilən) döyükə atları tədarük edin. Allah yolunda nə xərcləsəniz, onun əvəzi artıqlaması ilə ödənilər və sizə heç bir haqsızlıq edilməz". (Əl-Ənfal, 60).

Millətin, dövlətin, vətənin bütövlüyünü qoruyub saxlamaq, bayraqımızı yüksək tutub zirvələrdə dalgalanmasını təmin etmək naminə millətimizin birliyi mütləqdir. Birliyi qoruyub saxlamaq naminə vacib şərtlərdən olan mərkəzdən

idarəolunma sisteminin təmin edilməsi isə ən əsas məsələdir. Hər millətin gələcək rifahı naminə vahid mərkəzə tabe olmaq prinsipi dinimizdə də öz əksini tapmışdır. Qurani-Kərimdə bu barədə buyurulur: "**Ey iman gətirənlər! Allaha, Peyğəmbərə və özünüzdən olan əmr sahiblərinə itaət edin!**" (Ən-Nisa, 59).

Allahın buyurduğu kimi, özümüzdən olan, yəni müsəlman olan, öz milləti, dövləti naminə bütün vasitələrdən istifadə edərək onun bütövlüyünü qoruyub saxlayan, düşməndən müdafiəsini təmin edən, vətəndaşların sosial rifikasi hını yaxşılaşdırmaq üçün əlindən gələni əsirgəməyən dövlət başçısına itaət etmək dinimizin buyruğudur.

Dövlətimizin atributları bizim üçün müqəddəsdir. Bayraqımızın rəngləri milli kimliyimizin, İslamın və müasirliyimizin simvoludur. Onun altında doğulub, kölgəsində oləcəyimiz uca dəyərimizdir. O olmadan nə azadlıqdan, nə müstəqillikdən, nə də dövlət və millət kimi mövcudluğumuzdan danışmaq mümkünündür.

Gerbimiz dövlətimizin, xalqımızın azadlığının, müstəqilliyimizin əzəmətli simvoludur. O, bayraqımız qədər qəlbimizdə qürur oyadır. Dövlət gerbimiz xalqımızın igidlik dastanı, şanlı əcdadlarımızın köksünü qabardan iman gücü və qüdrət əsəridir.

Dövlət himni gözlərimizi yaşırdıb, qəlbimizi kövrəldən analarımızın laylasıdır. Himnimiz xalqımızın güc və qüdrət nərəsidir. Buna görə də himn oxunarkən hörmət əlaməti olaraq ayaqda durulur, hamı bərabər oxuyur. Onun verdiyi güc ilə başımız dikəlir. Himnimizin hər misrası və hər kəlməsi qəhrəman ata-babalarımızın bizə misli bərabəri olmayan əmanətidir. Ona hörmət bəsləmək, onun ruhunu və idealını qəlbimizdə yaşatmaq ən müqəddəs vəzifəmizdir.

Müqəddəs dinimiz olan İslamda bayraqa xüsusi hörmət

bəsləndiyinə tarix kitablarında tez-tez rast gəlirik. Bayraq İslam Peyğəmbərinin (s) Mədinəyə hicrət etdiyi dövrdən sonra xüsusi əhəmiyyət kəsb etməyə başlayaraq, bütün döyüşlərdə ordu komandirlərinin şəxsən daşıdığı qürur, şöhrət, igidlik simvolu olmuşdur. Ərəb ənənəsinə görə, bayraq ən cəsur döyüşçüyə verilərdi ki, onu hər zaman uca tutsun və bir əlində bayraq, digər əlində də silah vuruşa bilsin.

İslamda ilk dəfə bayraq Bədr savaşında qaldırılmışdır. Peyğəmbər (s) ilk dəfə qırmızı bayraq qaldıraraq onu əmisi Həzrət Həmzəyə vermişdir. Əmirəlmöminin Əli İbn Əbu Talibin bayrağı sarı rəngdə olmuşdur. Həzrət Əli (r.a) Suffin döyüşündə bayraq haqqında belə buyurmuşdur: "Bayraqlarınızı əyməyin, atmayın, onları yalnız ən cəsarətli adama həvalə edin. Hifaz əhli (döyüşdə bayraqları qoruyanlar) həqiqətlər nazil olanda səbr edən və dağıntıya mane olandır. Bilin ki, Hifaz əhli öz bayraqlarını qoruyur, ondan ayrılmırlar. Onu itirmirlər, ondan geri qalmırlar, ona salam verirlər, ondan irəli getmirlər".

İslam tarixində bayraq sevgisinə aid ən bariz nümunə kimi Mutə döyüşünü göstərmək olar. Belə ki, Peyğəmbər (s) Məkkədən Mədinəyə hicrət etdikdən sonra bir sıra hökmdarlara məktub göndərib onları İslama dəvət etmişdi. Göndərilən elçilər bu hökmdarlar tərəfindən təhqirlərə məruz qalsalar da, "Elçiye zaval yoxdur" prinsipilə sağ-salamat Mədinəyə qayıdırdılar. Lakin Bəsər hakiminin yanına gedən Haris ibn Umeyrin aqibəti belə olmur. O, Mutəyə çatanda Qassani əmirlərindən olan Şurahbil İbn Amr tərəfindən xaincəsinə qətlə yetirilir. Peyğəmbər əleyhissalam bu hərəkəti müsəlmanlara qarşı bir saymamazlıq kimi dəyərləndirərək, Mədinə dövlətinin nüfuzdan düşməməsi üçün üç min nəfərdən ibarət ordu təşkil edir. Orduya komandan seçərkən Allahın peyğəmbəri (s) bayrağı ilk olaraq Zeyd ibn Harisə verir. Peyğəmbər (s) Zeydin şəhid olacağı təqdirdə bayrağı Cəfər ibn Əbi Talib, onun da şəhid olacağı zaman isə Abdullah ibn Rəvahın daşı-

yacağını əmr edərək: "Əgər ona da bir şey olarsa, bayrağı Allahın qılınclarından bir qılınc alsın" - deyə buyurur.

Mutədə müsəlmanların sayı üç min, Bizans ordusu isə yüz min nəfər idi. Müsəlmanlardan bəziləri tərəddüd keçirərək: "Biz bu qədər düşmən gözləmirdik, Mədinəyə geri dönək"- deyirlər. Ancaq Zeyd (r.a) buna qarşı çıxır. O, həyatı boyu geri addım atmamışdı, burada da geri dönməyəcəkdi. Bu onun xislətində təcəssüm etmiş itaət idi. Dünya və axırətin Sərvəri ona anası yaşında bir qadınla, Ümmü Eymənlə evlənməsini təklif edəndə o, tərəddüd etmədən qəbul etmişdi. Taifdə Allah Rəsuluna atılan daşlara sıpər olmuş və hər tərəfi al-qan içində qalmışdı. Bu gün isə o, ordu komandiri idi. İşin mahiyyəti dəyişsə də, özü dəyişməmişdi. O, həmişə itaət edirdi.

Zeyd (r.a) aslan kimi kükrədi. Təkbir gətirərək bayrağı əlinə aldı və döyüşə atıldı. Düşmənin sayı vacib deyildi, qətiyyən geri dönülməməli idi. Çünkü Allahın Rəsulu (s) onlara bunu əmr etmişdi. O, düşmənlə xeyli döyüşdükdən sonra mübarizə meydanında düşmən mızraqıyla şəhid edildi. Elə həmin an Peyğəmbərin (s) əmisi Əbu Talibin oğlu, Həzrəti Əlinin qardaşı Cəfər (r.a) bayrağı əlinə aldı. Aslan kimi meydana atılan Cəfər (r.a) hünəri, rəşadəti, döyüş əzmi, qəhrəmanlığı ilə düşmən cərgələrinə vəlvələ saldı. Bu zaman dəfələrlə yaralandı, lakin nərə çəkərək düşmən üzərinə atıldı. Qızığın döyüş zamanı sağ əli kəsilən Cəfər (r.a) bayrağı sol əlinə keçirərək, döyüşə davam etdi. Qeyri-bərabər keçən döyüslər zamanı Həzrət Cəfər (r.a) sol əlindən də yaralandı. Hər iki qolunun kəsilməsinə baxmayaraq o, yenə də bayrağı yerə düşməyə qoymur və kəsilən iki qolu ilə bayrağı qucaqlayaraq düşmən üzərinə şığıyırdı. Məhz bu şəkildə Cəfər İbn Əbu Talib (r.a) torpağa düşməyə qoymadığı bayrağı sinəsinə möhkəm sıxaraq şəhid edildi və Allaha qovuşdu. Hərb meydanında doxsan yer-

dən (özü də bütün yaralar cəsədinin ön tərəfində idi) yaranan, iki qolu kəsilən, lakin bayraqı yerə atmayan Cəfər (r.a) bir toplumun atributu, simvolu olan İslam bayrağını sinessini sıpər edərək qorudu. İmanın, qəhrəmanlığın, fədakarlığın bu dərəcəsinə tarixdə çox az təsadüf edilib.

Cəfərin şəhadətindən sonra bayraqı Rəvahanın oğlu Abdullah götürür. Lakin çox keçmədən o da şəhid olur. Bayraq yerə düşəcəyi anda bir nəfər onu götürüb sahibini axtarmağa başlayır. Xalid ibn Vəlidi (r.a) görünçə bayraqı ona uzadır. Lakin Xalid (r.a) "Sən məndən əvvəl müsəlman oldun, sən daha layiqsən" - deyərək, bayraqı almaq istəmir. Ancaq çox təkid etdikdən sonra qəbul edir...

Bu əsnada müharibə meydanında baş verən hər hadisəni Peygəmbər (s) Mədinədə bir-bir hıçqıra-hıçqıra ağlayaraq səhabələrinə danışındı. Cəfərin (r.a) şəhid olması Peygəmbərə (s) çox ağır təsir etmişdi. Məhəmməd (s) Mutə hərbində həlak olan bütün şəhidlərə çox üzülmüşdü və onlara hər zaman dua edirdi. Cəfər (r.a) haqqında isə: "Allah onun kəsilən qollarının yerinə iki qanad vermişdir. O, Cənnətdə istədiyi yerə uçub oturacaqdır" - deyə buyurmuşdur. Məhz buna görə ona Cəfəri Təyyar (r.a) deyilmişdir.

İslam bayraqdarları haqqında söhbət düşdürü zaman Cəfəri Təyyarın (r.a) qardaşı Həzrət Əlinin oğlu, Həzrət İmam Hüseynin qardaşı, Kərbəlada şəhid edilən Əbul-Fəzl ibn Əli ibn Əbu Talibin (Əbul-Fəzli Abbas) də adını çəkmək yerinə düşərdi. Çünkü bayraqdarlıq salnaməsi tarixində göstərdiyi rəşadətə görə o, heç də əmisindən geri qalmamışdır.

Kərbəla faciəsi zamanı Əbul-Fəzli Abbas (r.a) İmam Hüseynə ələmdarlıq (bayraqdar) etmişdir. Onun şəhadət zamanı göstərdiyi rəşadət də eynilə əmisi Cəfəri Təyyar (r.a) kimi olmuşdur. Rəvayətə görə, Əbul-Fəzl ibn Əlinin (r.a) şəhadəti də Kərbəla faciəsi kimi xaincəsinə olub. Belə ki, qəhrəmanlığından qorxub onunla üz-üzə döyüsməkdən çəkinənlər ələmdarı hiylə ilə öldürməyi qərara alır, bunun üçün isə

Zeyd ibn Rəqqad Cehni və Hökm ibn Hüseyn Səxmi seçilir. Günlərlə susuz qalan Əhli-beytə su gətirmək üçün Fərat çayına gedən Əbul-Fəzl ibn Əli (r.a) qayıdan zaman Zeyd ibn Rəqqad Cehni gizləndiyi xurma ağacının arxasından çıxıb onun sağ qolundan vurur. Şiddətli ağrılarə baxmayaraq, Həzrət Əbul-Fəzl (r.a) bayraqı kəsilmiş əlindən götürüb sol əli ilə qaldırır və nərə çəkərək ucadan deyir: "Allaha and olsun ki, sol tərəfimi doğrasanız da, mən da-im Allaha olan imanımı və təmiz, etibarlı, Peygəmbərin övladı, sadiq imamı qoruyacağam".

Bu zaman Hökm ibn Hüseyn Səxmi başqa xurma ağacının arxasından çıxaraq onun sol qolunu da kəsir. Bayraqı kəsilən qolları ilə sinəsinə sıxan Əbü'l-Fəzl (r.a) onu yerə düşməyə qoymayaraq dik tutur. Lakin düşmən zəifləməsindən istifadə edərək, onu ox atəşinə tutur. Çoxlu qan itkisindən sonra gücdən düşən Əbü'l-Fəzl (r.a) son qüvvəsini toplayaraq ucadan qışqırır: "Məndən sənə salam olsun, ey Əba Abdullah!" Bu zaman xainlərdən biri yaxınlaşıb onun başını əmudla vuraraq bədənidən ayırır. Həzrət Əbil-Fəzl (r.a) şəhid olur. Onun pak qanı qoruduğu bayraqın rənginə qarışaraq onu al rəngə boyayır...

Yaxın gələcəyimizə aid bu tip misallardan çəkmək olar. Məqsədimiz bayraq sevgisinə dinimizin münasibətinin hansı səviyyədə olduğunu bildirməkdir. Qeyd edilən misallar bu gün gənclərimizə milli-mənəvi dəyərlərimizin tam və düzgün şəkildə təbliğ olunması, vətənpərvərliyin sözdən əmələ keçməsi, bayraq və dövlət sevgisi, millətinə və məmləkətinə sədaqət hissəleri aşılanması, dövlətçilik və milli maraqlarımızın nədən ibarət olmasının təlqin edilməsi istiqamətində tutarlı dəlillərdəndir. Məhz bu misallardan nümunə götürərək ümummilli problemimiz olan Qarabağ dərdinin çarəsinin yalnız özümüzdə, öz ruhumuzda olduğunu dərk etməliyik. Bir sözlə, Azərbaycan

gənci elə formalaşmalıdır ki, bu ölkənin vətəndaşı olması ilə fəxr etsin.

Baciya, qardaşa və insanlara sevgi

İslam sevgi dinidir. Bu dinin sevgi anlayışı təkcə Allah və peyğəmbər sevgisi ilə məhdudlaşmır. İslamda sevgi anlayışı o qədər genişdir ki, Yaradandan və onun elçisindən başlayıb, vətəni, milləti, cəmiyyəti və ümumilikdə bütün bəşəriyyəti əhatə edir. Dinimizin çox böyük əhəmiyyət verdiyi və üzərində xirdalıqlarınadək dayandığı məqamlardan biri də bacı, qardaş və insan sevgisidir.

Heç vaxt unutmamalıyıq ki, valideynlərimiz kimi bacı və qardaşlarımız, qohum-əqrəbalarımız da Allahın bizə verdiyi əmanətlərdir. Əmanətə sahib çıxmaq Allahın əmridir. Valideynlərdən sonra ən yaxınlarımız bacı və qardaşlarımızdır. Onları sevmək, həyatın hər anında onlara kömək etmək üzərimizə düşən vəzifələrdəndir.

Qardaşlar arasındaki münasibətlər dinimizin çox böyük əhəmiyyət verdiyi məsələlərdəndir. Qardaşların bir-biri üzərində haqq və vəzifələri var. Onlar bir-biri ilə ədalət, dostluq və mehribanlılıq münasibətləri qurmalıdırular.

Qurani-Kərimdə Həzrət Adəmin (ə) iki oğlu Habil və Qabilən belə bəhs edilir: "Ey Rəsulum! Onlara Adəmin iki oğlunun əhvalatını olduğu kimi söylə! Onlar qurban gətirdikləri zaman birinin qurbanı qəbul edilmiş, digərininki isə qəbul edilməmişdi. Qurbanı qəbul olunmayan Qabil qardaşına demişdi: "Səni mütləq öldürəcəyəm!" Habil ona belə cavab vermişdi: "Allah yalnız müttəqilərdən qəbul edər! Sən məni öldürməkdən ötrü mənə əl qaldırsan, mən səni öldürmək üçün sənə əl qaldıran deyiləm. Mən aləmlərin rəbbi olan Allahdan qorxuram. Mən istəyirəm ki, sən mənim də günahımı öz günahınla birlikdə üstünə götürəsən və beləliklə də Cəhənnəm sakınlərindən olasan. Zalımların cəzası budur. Nəfsi onu qardaşını öldürməyə sövq etdi və bunun-

la da zərərçəkənlərdən oldu" (Əl-Maidə, 27-30).

"Yusif" surəsində qardaşlarının Həzrət Yusifə etdikləri zülm və haqsızlıqlar müfəssəl rəvayət edilir. Nəticədə bütün həqiqət aydın olduqda qardaşları ona: "**Allaha and içi-rik ki, Allah səni bizdən üstün etmişdir. Biz həqiqətən də, günahkarlardan idik**" dedikləri, həzrət Yusifin də: "Bu gün sizə heç bir məzəmmət yoxdur. Allah sizi bağışlasın! Çünki o, rəhm edənlərin ən rəhmlisidir!" deyərək onları əfv etdiyi bəyan edilir (Yusif, 91-92).

Həzrət Musa qardaşının da özü ilə birlikdə xeyir və bərəkət içində olmasını Allah-Təaladan belə istəmişdir: "**Musa dedi ki: Ey Rəbbim, köksümü açıb genişlət, işimi yün-gülləşdir, dilimdəki düyüünü aç ki, sözümü yaxşı anlasınlar və mənə öz ailəmdən bir vəzir ver-Qardaşım Harunu. Onunla arxamı möhkəmləndir. Onu işimə ortaq et ki, səni çox təqdis edib, şəninə təriflər deyək və səni çox zikr edək**" (Taha, 25-34)

Peyğəmbərlərin qardaşlarına olan yaxşılıqlarının Qu-randa zikr edilməsi müsəlmanlara öyünd və nümunə üçündür. Bacı və qardaşlar bir-biri ilə aşağıdakı prinsiplər əsasında davranmalıdır.

1. Onlar bir-birlərinə qarşılıqlı sevgi və hörmət bəsləməli, kiçiklər böyüklərə qarşı ədəbsiz, nalayıq davranışlardan çəkinərək onlara valideyn nəzəri ilə baxmalı, itaət etməli, böyük qardaşlar isə kiçik qardaşlarının nöqsan və eyiblərini xoş qarşılamalidırlar.

2. Bacı və qardaşlar valideynlərini incitməməli, birlik və dostluq münasibətləri quraraq onları məmnun etməlidirlər. Pul, miras və s. maddi mənfəətlər onlar arasında soyuqluğa, düşmənciliyə yol açmamalı, aralarındaki birliyə xələl gətirməməlidir.

3. Şan-şöhrət, var-dövlət, mənsəb və s. amillər qısqancılıq səbəbi olmamalıdır. Bacı və qardaşlardan hər hansı bi-

ri elm, var-dövlət və mənsəb baxımından yüksələrsə, bu digər qardaşlar üçün fəxr mənbəyi olmalıdır. Maddi və mənəvi baxımdan üstün olan qardaş başqalarına xor baxmamalı, hər cəhətdən onlara kömək etməlidir.

4. Aralarındaki işləri və fikir ayrılıqlarını məsləhətləşərək qarşılıqlı hörmət şəraitində həll etməlidirlər.

İnsan sevgisi

İnsan fitrət baxımından sevgiyə layiq varlıqdır. Rəbbimiz məxluqlar arasında insana xüsusi yer vermiş, kainatdakı hər şeyi ona tabe etdirmişdir. Kainatdakı torpaq, su, atmosferdən tutmuş Ay və Günəşin hərəkətlərinə qədər hər şeyi insana görə xəlq etmişdir. Belə demək mümkündürsə, Allah-ha görə hər şey insan üçündür. Allah-Təalanın insanı ən gözəl şəkildə yaratması, yer üzünün xəlifəsi təyin etməsi ona olan sevgisinin sübutudur. Qüdsi hədislərdən birində Allah-Təala öz bəndəsinə olan sevgisini belə ifadə edir: "Kim mənim saleh bəndələrimdən birinə düşmənçilik edərsə, ona müharibə elan edərəm. Bəndəmi mənə ən çox yaxınlaşdırın şey ona fərz etdiyim ibadət və əməllərdir. Bəndə nafilərlə mənə yaxınlaşmağa davam edir və mənim sevgimi qazanır. Onu sevdiyim zaman eşidən qulağı, görən gözü, tutan əli və yeriyən ayağı olaram. Məndən bir şey istəsə verərəm, mənə sığınsa onu qoruyaram."

Bəşər tarixində ən kamil insan Həzrət Məhəmməd (s) hər şeydə olduğu kimi, insan sevgisi məsələsində də bizim üçün ideal nümunədir. Peyğəmbərimizin (s) həyatına nəzər sal-saq, onun insana bəslədiyi məhəbbətin nə dərəcədə böyük olduğunu aydın görə bilərik. Həzrət Məhəmməd (s) qəbiləsinin iman gətirməsindən ötrü var gücü ilə çalışmış, bu yolda min bir əziyyətə, təhqir və məhrumiyyətlərə məruz qalmışdı. Qəbiləsinin inadkarlığı, ilahi həqiqətlərdən üz dəndərməsi Peyğəmbərimizi o dərəcədə kədərləndirirdi ki, ilahi lütfə nail olmadıqlarından uzun müddət hüznə qapanır, də-

rin iztirab hissləri keçirirdi. Nəticədə Allah-Təala: "İman gətirməyəcəklər deyə bəlkə özünü həlak edəsən" ayəsi ilə Peyğəmbərinə səslənmiş, onun öz təbliğ vəzifəsini layiqincə yerinə yetirdiyini bildirmişdi.

Həzrət Məhəmməd (s) İslamı təbliğ etmək üçün getdiyi Taif bölgəsinin müşrikləri tərəfindən çox pis qarşılanmış, istehza və təhqirlərə məruz qalmış, bu azmiş kimi daşqalaq edilmişdi. Atılan daşlardan ayaqları qan içində qalmış, ayaqqabıları qanla dolmuşdu. Rəvayət edilir ki, bu zaman başda Cəbrail olmaqla mələklər Uca Allahdan icazə alıb, Rəsulullahın yanına gələrək dedilər: "Ey Rəsulullah! Əmr et! Bu qövmü məhv edək!" Lakin Peyğəmbərimiz bu dəhşətli zülmə baxmayaraq, bəd dua etməyib əllərini ilahi dərgaha açaraq: "Allahım! Qüvvəmin zəifliyini, çarəsizliyimi, xalqın nəzərində xor və aşağı görüldüyü sənə bildirirəm. Ey mərhəmətlilərin ən mərhəmətlisi! Əgər mənə qarşı qəzəbli deyilsənsə, çəkdiyim möhnət və bəlalara fikir vermərəm. İlahi! Sən qövmümü hidayətə qovuşdur! Onların ağlı kəsmir, İlahi! Sən razı ola-na qədər onların bağışlanmalarını istəyirəm..." deyə dua etdi. (İbn Hisam, II, 29-30)

Həzrət Məhəmməd (s) ən böyük dəstəkçisi, sevimli əmisi Həzrət Həmzənin (r.a) qatili Vəhşini belə İslama dəvət etmişdi. Vəhşi cavab məktubunda "Mən içki içdim, zina etdim, Allahın aslanını şəhid etdim, mən müsəlman olsam belə, bu günahlar necə əfv oluna bilər?" demişdi. Peyğəmbərimiz (s) "Allahın rəhmətindən ümidinizi üzməyin, Allah istəsə, bütün günahları bağışlayar" ayəsini yazaraq məktubla Vəhşiyə göndərmişdi.

Peyğəmbərimiz müsəlmanlar arasında kin, nifrət, düşmənçilik kimi mənfi xüsusiyyətlərin qarşısını almaq, onların qardaşlıq duyğuları içərisində yaşamaları üçün cəhd göstərirdi. Onun bu kəlamına diqqət yetirək: "Möminlər

bir-birini sevməkdə, bir-birlərinə mərhəmətdə, şəfqət göstərməkdə bir bədən kimi dirlər. O bədənin hansı orqanı narahat olsa, digər orqanlar da əziyyət çəkib yuxusuz qalar."

Digər hədisdə Rəsulullah buyurur: "Qiyamət günündə Al-lah-Təala belə buyuracaq: "Mənim üçün bir-birlərini sevənlər haradadır? Bu gün onlara heç bir kölgənin olmayıcağı vaxtda öz kölgəmdə sığınacaq verəcəyəm". Həzrət Məhəmməd (s) möminlərin bir-birlərini sevmələrinin vacibliyini belə bildirmişdir: "Canım əlində olan Allaha and içirəm ki, sizlər iman gətirmədikcə, Cənnətə daxil ola bilməzsınız. Bir-birinizi sevmədikcə, iman gətirmiş olmazsınız. Sizi bir-birinizə sevdirən şeyi deyimmi? Aranızda salamı yayın!"

Bu hədisdən belə nəticə çıxarmaq olar: əgər iman Cənnətə daxil olmanın zəruri şərtidirsə, möminləri sevmək də tam və kamil imana sahib olmanın zəruri şərtlərindən biridir. Mömin onunla eyni imanı paylaşan hər kəsi irqi, milli, sozial mənsubiyyətinə baxmadan sevməli, onlara qarşı məhəbbət və məsuliyyət hissi duymalıdır.

İnsan sevgisinin təcəssümü olmuş Mövlana Cəlaləddin Ruminin:

*Yenə də gəl, yenə də gəl,
 Nə olursan ol, yenə də gəl,
 Xristian, məcusi,
 Bütpərəst olsan yenə də gəl,
 Bu bizim dərgahımız
 Ümidsizlik dərgahı deyil
 Yüz dəfə tövbəni pozsan, yenə də gəl!*

misraları insana olan dərin məhəbbətin şəfqətə çevrildiyini göstərir. O, sanki övladını xilas etmək istəyən ana kimi çırpınır, ilahi rəhmətə nail ola bilməsi üçün yalvarır.

Qısa desək, Allah da insanı sevir, onun peyğəmbəri və davamçıları da...

İslamda ailəyə baxış

Ailə cəmiyyətin təməlidir. Cəmiyyətin sərhəddi ailədən başlayır. Ailənin sağlam olması cəmiyyətin də sağlam olması deməkdir. Ailə Allahın buyurduğu əmrlərə uyğun qurularsa daha möhkəm, uğurlu və xoşbəxt olar.

Ailənin bünövrəsi kişi və qadındır: "Ey insanlar! Biz siz bir kişi və qadından (Adəm və Həvvadan) yaratdıq. Sonra bir-birinizi tanıyasınız (kimliyinizi biləsiniz) deyə, xalqlara və qəbilələrə ayırdıq" (əl-Hucurat, 13).

"Ailə" insan zehnində bir növ dini-sosial və hüquqi davranışları ehtiva edən sosial yüklü kəlmədir. Ailə məfhumuna qısaca belə tərif vermək olar: ailə ər-arvad və uşaqlardan ibarət, yaradılışdan gələn bağlar əsasında qurulan kiçik cəmiyyətdir. Daha doğrusu, ailə insanın ilk elm ocağı, ilk məktəbi, ilk sevgi qaynağı və ilk təmaslarını qurduğu yuvadır.

Ailənin təşəkkül tapması

Ailə kişi ilə qadın arasında nikah bağlanması nəticəsində qurulur. Nikah elə qanuni aktdır ki, ona əsasən kişi ilə qadın öz üzərlərinə şəraitdən irəli gələn və qohum-eqrəba, adət-ənənələr baxımından məqbul sayılan bir sıra ictimai və hüquqi vəzifələr götürürler.

Nikahla yeni bir insan birliyinin, ailənin əsası qoyulur. Bu birliyin üzvlərini qan və süd qohumluğu birləşdirir.

İslama görə, Allah insanı yer üzündə xəlifə etmək istəmiş (əl-Bəqərə, 30) və onu iki taydan - kişi və qadından yaratmış, onların hər birinə digərinə meyl etməyə vadər edən keyfiyyətlər vermişdir ki, birləssinlər və bu birləşmə nəticəsində insan nəсли davam etsin, artıb çoxalsın, qiyamət gününədək yer üzünü abadlaşdırınsın. Lakin Allah-Təala bu məsələdə də insanı başqa məxluqlardan fərqləndirmiş, ona ailə qurmaq məsələsində digər canlılar qədər

sərbəstlik verməmiş, onun üçün yer üzünüň xəlifəsi məqamına uyğun xüsusi qayda-qanunlar müəyyənləşdirmişdir. Bu qayda-qanuna görə, kişi qadınla evlənib ailə qurarkən bu işdə ona heç kəs şərik olmamalıdır ki, dünya hərc-mərcilikdən, özbaşınalıqdan, pozğunluqdan uzaq olsun, insan mərhəmət, şəfqət, sevgi, etibar, səmimi hissləri dada bilsin, ailəyə bağlılığın nə olduğunu dərk etsin, atalar və övladlar bir-birlərini tanısın və nəsillər zay olmasınlar.

İslamda ailə münasibətləri

İslama görə, ailə münasibətləri insanın özü qədər qədimdir. Allah ilk insanı xəlq etdiğindən sonra onun tək olduğunu, darıxdığını görmüş və ünsiyyətə girməsi üçün özündən ona tay yaratmışdır. Bəşəriyyətin atası Adəmin (ə) Həvva ilə kəbini Allah tərəfindən kəsilmiş və onlar bir-birlərinə halal edilmişlər. O vaxtdan nikah kişi ilə qadını möhkəm tellərlə bir-birinə bağlayan qanuni sənəd olmuşdur.

Bu əlaqənin hökmləri, şərtləri və normaları sonralar əsr-dən-əsrə, ölkədən-ölkəyə, xalqdan-xalqa keçərək müxtəlif forma və məzmun kəsb etmiş, nəhayət, İslamın gəlişi ilə konkretləşmişdir. Quran bu münasibətlərə dair ümumi prinsiplər müəyyən etmiş, bu prinsiplər Peygəmbərin (s) sözləri və əmələri əsasında həyatda öz gerçək tətbiqini tapmışdır.

İslamın ailə münasibətləri sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər mütərəqqi xarakter daşıyırıdı. Bunu müasir tədqiqatçılar da etiraf edirlər. Bu sahədə kifayət qədər tanınmış tədqiqatçılardan olan Dmitri Yermeyev yazır: "Tarixi obyektivlik naminə qeyd edilməlidir ki, İslamın gətirdiyi qayda-qanunlar qadının vəziyyətini yaxşılaşdırılmış və bu ərəblərin İslamaqədərki adətləri ilə müqayisədə mütərəqqi hadisə idi. Belə ki, Quran qanunu arvadların sayını büt pərəstlərdə on nəfər olduğu halda, dörd nəfərlə məhdudlaşdırıldı; atanın oğlan deyil, qız uşağı doğulması ilə bağlı narazılığını pislədi; ərəblərin xoşlamadıqları qızlardan yaxa qurtarmaq üçün yenicə doğulmuş qız uşaqla-

rının torpağa basdırılması adətinə qarşı çıxdı".

İslamın yayılmasından sonra istər ərəblərin, istərsə də digər xalqların ailəyə olan münasibəti tamamilə dəyişdi. Ailə getdikcə müqəddəs ocağa çevrildi.

Ailə qurmağa təşviq

İslamda evlilik kişi ilə qadının başqalarının təzyiqi olmadan öz iradələri ilə reallaşdırıldıqları əqd sayılır. Ata-ana təcrübələrinə əsaslanaraq övladlarına bütün ömürleri boyu birgə yaşayacaqları həyat yoldasını seçməkdə öz nəsi-hətlərini verə bilərlər. Ancaq son sözü söyləmək səlahiyyəti məhz evlənən şəxslərə aiddir. Qarşılıqlı razılıq əsasında qurulan ailə daha möhkəm olur.

İslama görə, nikah fəzilətdir, saleh əməldir, Allaha ibadət aktıdır. Allah insanlara öz aralarından göndərdiyi bütün peygəmbərlərin, rəsulların gətirdikləri kitab və şəriətlərində nikahı qanuni akt saymışdır. Elə bir muqəddəs kitab yoxdur ki, burada nikah Allaha xoş gedən iş kimi təqdir edilməsin.

İslam insanları evlənib ailə qurmağa təşviq edir. Bütün peygəmbərlər və rəsullar evlənmişlər. Allah Qurani-Kərimdə Həzrət Məhəmmədə (s) bildirir: "Biz səndən qabaq da, peygəmbərlər göndərmişik, onlara zövcələr, övladlar vermişik" (ər-Rad, 38).

Quranda peygəmbərlərin Allahdan özlərinə əməlisaleh qadın və övladlar istəmələri də onların tərifəlayiq keyfiyyətlərindən biri kimi göstərilir: "O kəslər ki, "Ey Rəbbimiz, bizə zövcələrimizdən və uşaqlarımızdan (sənə itaət etməklə bizi sevindirib) gözümüzün işığı olacaq övladlar ehsan et" deyirlər" (əl-Furqan, 74).

Həzrət Peygəmbərin (s) hədislərində ailə qurmaq müsəlman üçün saleh iş, Allaha xoş gedən əməl kimi səciyyələndirilir, ailə qurmamaq isə günah sayılır. Peygəmbərimizdən

rəvayət edilən bir hədisdə deyilir: "Evlənin, çoxalın, çünki mən qiyamət günü öz ümmətimin çoxluğu ilə fəxr edəcəyəm".

Peyğəmbər (s) buyurmuşdur: "Evlənmək mənim sünnəmdir, kim mənim sünnəmdən üz döndəribsə, məndən üz döndərib". Başqa bir hədisdə deyilir ki, "Ey gənclər! Sizlərdən kimin ailə qurmağa qüdrəti varsa, evlənsin ki, gözünü (harama baxmaqdan) saxlayar və ayıb yerini (zinadan) qorumuş olar".

Peyğəmbər evlənməkdən boyun qaçıran gəncləri gah xristian rahiblərinə bənzətmış, gah da şeytanın dostu və yoldaşı adlandırmışdır.

Evlənməyə təşviqlə bağlı Quran ayələri və hədislərdən belə məna çıxarmaq olar: kimin evlənməyə gücü çatırsa, evlənsin; ailəsini saxlaya bilməcəyindən qorxub evlənməyənlər İslamın əmr etdiyinə qarşı çıxmış olurlar; evlənmə gözü başqa qadına baxmaqdan, şərəfi isə pis yola düşüb ləkələnməkdən qoruyur. Deməli, hər bir müsəlman vaxtı və növbəsi çatdıqda ailə məsuliyyəti daşımmalıdır.

Ailədə kişi-qadın münasibətləri

Quran kişi və qadını bərabər tutur, onların hər birinə Allahın müəyyən etdiyi hüdudlar çərçivəsində ailə qurmaq, oğul-uşaq sahibi olmaq haqqı verir. Onları bir-biriləri ilə münasibətdə dözümlü, səbirli, təmkinli olmağa çağırır. Uşaqların tərbiyəsinə görə ata ilə ana eyni hüquqa malikdir-lər və eyni dərəcədə məsuliyyət daşıyırlar.

Ailədə kişi və qadının qarşılıqlı hüquq və məsuliyyətləri var. Bu baxımdan hər kəs hüquq və vəzifəsini tam şəkildə yerinə yetirməlidir. Ailə üzvləri hüquq və vəzifələrini bilərlərsə və buna görə hərəkət edərlərsə, ailə ocağı xoşbəxtlik, sevinc qaynağına çevrilər. Ailədə kişinin qadına qarşı necə davranışması barədə Peyğəmbərimiz (s) belə buyurmuşdur: "İmanı ən kamil mömin, əxlaqca ən gözəl olandır. Sizin ən xeyirliniz qadınlarınız ən yaxşı davranışlarınızdır".

Kişi və qadın ailədə xoşbəxtliyi təmin etmək üçün lazımi fədakarlığı göstərməli, rahatlığı pozan bütün davranışlardan qaçmalıdır. Kişi qadınla xoş və incə rəftar etməli, mərhəmət duyguları ilə hərəkət edərək ailəsini qorunmalı və ailə üzvlərinə sevgi ilə yanaşmalıdır. Qadın da ərinə və uşaqlarına qarşı mehriban olmalı, ərinin və uşaqlarının iffətini qorunmalı və ərinə həmişə sadiq qalaraq onun arzu və istəklərini həyata keçirməlidir.

Ailədə kişi-qadın bərabərliyi

Ailədə önəmli olan kişi və qadının eyni hüquqlara malik olması deyil, hər birinə gücü yetdiyi, öhdəsindən gələ biləcəyi qədər vəzifə verilməsidir. Yəni ailədə kişi və qadına hüquqların verilməsi əsasən vəzifə bölgüsünə görə aparılır. Əgər kişi və qadının hüquqları bərabər olsa, onda gərək onların üzərinə düşən vəzifələr və məsuliyyət də bərabər olsun. Bu isə qeyri-mümkündür. Çünkü qadının fiziki və psixoloji imkanları buna yol vermir. Qadınla kişiyyə eyni hüquq verib, amma vəzifə və məsuliyyətin çoxunu kişiyə aid etmək isə, Allahın ədalət prinsipinə ziddir. Bu baxımdan İslam ailə həyatında vəzifə və məsuliyyəti qadınla kişinin fiziki imkanlarına görə onların arasında böülüsdürüb, sonra da kimin üzərinə daha çox vəzifə və məsuliyyət düşərsə, ona da bəzi əlavə hüquqlar verib. Kişilərin bu hüquqlardan qadılara qarşı sui-istifadəsinə isə qadağa qoyulub.

Kiçik bir cəmiyyət hesab olunan ailənin də böyük cəmiyyətlər kimi vahid bir idarəciyə ehtiyacı vardır. Ailədə-xili məsələlərdə kişi qadına nisbətən ixtiyar sahibidir. Ailədə kişinin ixtiyar sahibi olması heç də o anlama gəlmir ki, kişi ailədə istədiyini edə və istədiyi kimi davranışa bilər. Kişinin ixtiyar sahibi olması onun qadınla müqayisədə daha çox ailə məsuliyyəti daşımışından, dolanışışı təmin et-

məsindən və s. məsələlərdən irəli gəlir. Başqa məsələlərdə isə kişi ilə qadın eyni hüquqlara malikdirlər.

Ailədə ictimai məsələlər

Ailə ilə əlaqədar müəyyən məsələləri müzakirə etmək üçün münasib zamanda ailə üzvlərinin bir araya gəlməsi onun birliyini, həmrəyliyini və möhkəmliyini göstərir. Şübhəsiz ki, Allahın ailəyə başçı təyin etdiyi şəxs ilk cavabdeh və qərar sahibidir. Bununla bərabər, ailədə uşaqlara mövcud məsələ ilə bağlı öz fikirlərini bildirmələri məqsədilə fərsət vermək onların məsuliyyət daşıdıqlarını hiss etmələri üçün önəmli davranışdır.

Ailə toplantılarının bir növü və olduqca əhəmiyyətlisi valideynlərlə övladlar arasındakı səmimi söhbətlərdir. Həqiqətən, həddi-bülüğə çatmış övladların üzləşdiyi elə problemlər var ki, onların həllini yalnız təkbətək söhbətlərdə axtarmaq olar. Belə ki, ata oğulla bir xəlvətə çəkilərək onunla gənclik, yetkinlik dövrü ilə əlaqədar problemlər haqqında söhbət edir. Həmçinin, ana da qızı ilə təkbətək qalaraq ona ehtiyac duyduğu dini ehkamları öyrədir, qızına üzləşdiyi problemlərin həllində kömək edir.

Ümumiyyətlə, ata və ananın övladları ilə söhbətə "mən də sənin yanında olanda" ifadəsi ilə başlamasının övladları tərəfindən məsləhətlərinin qəbul olunmasında böyük təsiri vardır. Lakin valideynlərlə övladlar arasında bu cür səmimiyyətin olmaması uşaqlardan bəzilərinin əxlaqsız şəxslərlə yoldaşlıq etməsinə gətirib çıxarır. Nəticədə ailə böyük problemlərlə üzləşir.

Ailə səmimiyyəti

Həzrət Aişədən (r.a) rəvayət olunan hədisdə Həzrət Peygəmbərin (s) belə dediyi bildirilir: "Əgər uca və böyük Allah hər bir ailəyə xeyir istəsə, onlara mehribanlıq bəxs edər". Başqa bir rəvayətdə isə belə buyurulur: "Əgər Allah-Təala

bir ailəni seçsə, ora mehribanlıq salar". Yəni ailədə hamı bir-birinə mehriban davranar və şübhəsiz ki, bu da ailədəki xoşbəxtliyin ən əsas səbəblərindəndir.

Ailədə ər-arvad, valideyn-övlad arasında səmimiyyət ciddilikdən daha faydalıdır. Peyğəmbərdən (s) rəvayət edilən aşağıdakı hədisə nəzər salsaq, bu fikrin necə öz təsdiqini tapdığını görərik: "*Həqiqətən, Allah mehribanlığı sevir, ciddiliyə və başqa xüsusiyyətlərə əta etmədiyini mehribanlıq naminə əta edir*".

Ailə üzvləri arasında nə qədər mehribanlıq olsa, ailə bir o qədər sağlam və möhkəm olar.

Uşaq tərbiyəsi

Pedaqogika, yəni uşaq tərbiyəsi İslam dininin böyük dəyər verdiyi elmdir. İslam dininə görə, uşağın tərbiyəsinində məqsəd onun Allahın razı olduğu, bəndənin bəyəndiyi, dövlətinə, vətəninə, millətinə, ailəsinə, cəmiyyətə və bəşəriyyətə faydalı insan kimi yetişməsidir.

İnsanın övlad sahibi olması böyük məsuliyyət tələb edən bir hiskdir. Dinimizdə ana-ata ilə uşaq arasındaki münasibətlər həm əxlaqi, həm də hüquqi əsaslarla tənzimlənir. Bu halda uşağa ciddi yanaşmalı, gözəl əxlaqlı yetişməyi üçün hər cür fədakarlıq göstərilməlidir. Çünkü Allahdan bizə böyük ehsan və lütf olan, gözümüzün nuru, qəlbimizin sevinçi və həyatımızın bəzəyi sayılan övladlarımıza gözəl tərbiyə vermək və onları yaxşı əxlaq sahibi şəxsiyyət kimi yetişdirmək müqəddəs vəzifələrimizdən biridir.

Uşağın dünya və axırət səadətini təmin etmək onu dün-yaya gətirən insanların xüsusi fikir verməli olduqları məsələdir. Buna görə də, övladlarımıza doğulduqları andan İslam tərbiyəsini aşılamağa çalışmalıyıq. Onların əllərindən tutaraq gələcəyə hazırlamaq ən vacib hədəflərimizdən biri olmalıdır. Uşaqlarına sahib çıxmayan cəmiyyətdə bu-

nun nəticəsi çox ağır olur. Onun üçün də gələcəyimizin təminatı olan uşaqlarımızı kamil şəxsiyyət kimi yetişdirmək ən ümdə vəzifəmizdir.

Körpəlik dövründən uşaqda sağlam əxlaq formalaşdırılmalıdır. Bu formalaşmada davranış qaydaları hər şeydən əvvəl gəlir. Kiçik yaşlarda uşaqdakı yanlış davranışların qarşısı alınmalıdır. Uşaqlar yaxşı, gözəl davranışlara təşviq edilməlidir. Çünkü bu günün kiçikləri sabahın böyükələri olacaqdır. Qurani-Kərimin ifadəsi ilə "Dünya həyatının bəzəyi" (Əl-Kəhf, 46) olan övladlarımız sabahımızı quran dəyərli varlıqlarımızdır.

Ata-ana övladlarına çox yaxşı örnek olmalı, uşaqlarına xoş və yumşaq davranışmalı, ən vacibi isə onlara qarşı sevgi hissi ilə yanaşmalı, düzgün tərbiyə mühiti yaratmalıdırlar. Yaxşı yoldaş seçməkdə onlara kömək etməli və yoldaşları ilə necə davranışmalı məsələsində onlara bilik verməlidirlər. Da-im şəfqət və mərhəmətə möhtac olan kiçik nəslin nümayəndələri bu hissərlə əhatələnməlidir. Belə ki, sevimli Peyğəmbərimiz (s) bir hədisində "*Kiçiklərə mərhəmət göstərməyən bizdən deyildir...*" (Buxari) buyuraraq, uşaqlara qarşı davranışlarımızın təməlində mərhəmət amilini əsas götürmüştür. Bu məsələdə başqa bir hədis diqqəti çəkir: "Bir gün Allahın elçisi, nəvəsi Həzrət Həsəni öpür. Yanında sahabələrdən biri ona: -"Mənim on uşağım var, heç birini öpmədim", - deyir.

Peyğəmbərimiz (s), "*Mərhəmət etməyənə mərhəmət edilməz. İnsanlara mərhəmət etməyənə Allah da mərhəmət etməz*" (Buxari), deyə buyurur.

İnsanlar arasında ən dərin duygusu sevgidir. Buna görə, Peyğəmbərimiz (s) sevdiyimiz insanlara bu duygumuzu bildirməyi tövsiyə etmişdir. Uşaqlara qarşı olan sevgi və mərhəmət duygusunun da onlara hiss etdirilməsi çox vacibdir. Bunun ən gözəl nümunəsini Peyğəmbərimizin (s) həyatında görürük.

Uşağı həyata hazırlamaq, ona gözəl əxlaq, dini biliklər vermək ata-ananın övladına verdiyi ən gözəl sərvətdir. Bu,

ata-ananın valideynlik vəzifəsi, övladın ata-ana üzərindəki haqqıdır. Sevimli Peyğəmbərimiz (s) "Bir ata övladına yaxşı tərbiyədən daha gözəl sərvət qoymamışdır", buyurmuşdur (ət-Tirmizi).

Ümumilikdə, İslam dinində tərbiyə əsaslarını aşağıdakı kimi təsnifləndirmək olar:

İslam dininin əsaslı öyrədilməsi

Uşaqlara Qurani-Kərim və Allahın əmrləri öyrədilməli və onlar bu əmrləri yerinə yetirməyə təşviq edilməlidirlər. Çünkü bunu Allah Quran-Kərimdə "**Özünüzü, evinizdə və əmrinizdə olanları atəşdən qoruyun**" deyərək əmr edir.

Valideyinin övladını Cəhənnəm atəşindən qoruması dünya atəşindən qorumasından daha mühümdür. Cəhənnəm atəşindən qorumaq isə, imanı, dinin vaciblərini və haramları öyrətməklə, ibadətə cəlb etməklə, eləcə də dinsiz, əxlaqsız dostlardan qorumaqla mümkündür. Bu barədə Peyğəmbərimiz (s) deyir: "Bütün uşaqlar müsəlman kimi dünyaya gəlir. Sonra onları ana-ataları xristian, yəhudidi və ya dinsiz edir".

Ata-ana əvvəl övladının gələcəyini və sonsuz səadətə qovuşmasını düşünərək dinin əsaslarını ona öyrətməlidir. Öz növbəsində uşaq bu əsasları öyrənib həyatında tətbiq etdiyi zaman dünya səadətinə nail olmağın yolunu tapacaq. Çünkü dinimiz insanlara dünya və axırətdə rahat və xoşbəxt olmağın yollarını göstərir.

Uşağın zehninə yerləşdirilməsi labüd olan ilk və əsas məsələ odur ki, hər şeyin fövqündə dayanan, hər şeyə qadir və hər şeyin yaradıcısı olan Allaha ibadət, insanlara hörmət etməyi və sevməyi ən böyük vəzifəsi bilsin. Eyni zamanda, ona Allahın yalnız çalışqan və ədalətli bəndələrini sevdiyi, yaratdığı hər şeyi, xüsusilə insanları sevməsi və yorulmadan çalışması təlqin edilməlidir. Uşağın bu

inanclara sahib olmasının, dürüst, vicdanlı, əxlaqlı, cəmiyyətə yararlı bir şəxs olmanın yolunu tutması deməkdir.

Cəza və mükafat

Peygəmbərin (s) metodlarından biri də uşaqlara ailə qorxusunu və xəta edəcəkləri zaman cəzalandırılacaqlarını hiss etdirməkdir. Səhih bir hədisdə belə buyurulmuşdur: "Dəyənəyi ailə fərdlərinin görəcəyi yerə asın. Çünkü bu onlar üçün ədəbdir".

Şübhəsiz ki, dəyənəyin görünməsi istifadə edilməsi anlamına gəlmir. Cəzanın növü isə, mütləq uşaqda ağrı verəcək şəkildə olmamalıdır. Yüngül, normal bir danlağın və sərt bir səs tonunun uşağa etdiyi təsir, dayağa vərdiş etmiş bir uşaq tətbiq olunan sərt fiziki cəzadan heç də az təsirli deyil. Cəza artırıldıqca uşaqdakı təsiri azalır. Əksinə, bunun uşağı üsyana və qərarsızlığa aparması daha çox müşahidə olunur.

Cəzanın yaşa uyğun olması və dərhal günahın ardından verilməsi, lağa qoymaq, ələ salmaq, pis ləqəb qoymaq şəklində olmamalıdır. Allah-Təala belə buyurur: "Ey iman gətirənlər! Bir qövm digərini lağa qoymasın. Ola bilsin ki, onlar (lağa qoyulanlar) o birilərindən (lağa qoyanlardan Allah yanında) daha yaxşı olsunlar. Qadınlar da bir-birinə (rişxənd eləməsinlər). Bəlkə, onlar (rişxənd olunanlar) o birilərindən (rişxənd edənlərdən) daha yaxşıdır. Bir-birinizə tənə etməyin (ayıb tutmayın) və bir-birinizi pis ləqəblərlə (ey kafir, ey fasiq, ey münafiq və i. a.) çağırmayın. İman gətirdikdən sonra fasiq adını qazanmaq necə də pisdir. Məhz tövbə etməyənlər zalımlardır! (Özlərinə zülm edənlərdir!)" (əl-Hucurat surəsi, 11).

Hər bir halda əsas olan prinsiplərdə möhkəm dayanmaq, övladlar arasında ədalətli, bərabər davranışmaq, aralarında adil olmaq, nifrət doğuran zülmdən uzaq durmaqdır. Onsuz da zalımlıqla edilən cəza zərərdən başqa fayda gətirmir.

İlk dəfə edilən xətaya görə veriləcək cəza da yüngül ol-

malıdır. Amma uşağa cəza valideynlərdən biri tərəfindən verilərsə, digərinin də verilən cəzaya dəstək olması lazımdır, əks təqdirdə cəzanın heç bir faydası olmaz. Eyni zamanda, cəzanın uşaqtan bir qisas almaq deyil, onun faydasına olduğu da hiss etdirilməlidir. Uşaq bunun əksinə bir vəziyyət hiss edərsə, nəfsində səhv yola meyillik meydana gələr. Bu baxımdan ideal valideynə yaraşan hərəkət odur ki, uşağı cəzalandırmaqda tədrici bir yol tutsun. Cəzaya başladığda uşağı müdafiə etmədən başlamalıdır. Sonra uşaqtan üz çevirmək, ondan razı olmadığını bildirmək, sonra danlamaq, üz turşutmaq, qaşqabaq tökmək, bundan sonra onu tərk edib əlaqələri kəsmək, daha sonra da sevdiklərindən məhrum etmək və buna bənzər cəzalar... Ta o vaxta qədər ki, fiziki cəzanın vaxtı çatsın. Fiziki cəza da yüngüldən şiddətliyə doğru tədricən olmalıdır. Bu, sonuncu ən ağır cəza sayılmalıdır.

Ümumiyyətlə, uşağın tərbiyəsində mümkün qədər zorbalıqdan uzaq durmaq lazımdır. Əgər mütləq cəza vermək lazımdırsa, cəzanın mənası və səbəbi uşaq tərəfindən mənimsəniləcək bir vaxtda olmalıdır. Həmçinin, cəza uşaq cəzayla təhdid edildikdən sonra olmalı, ata yuxarıda sıyalan tədriciliyə riayət edərək həyata keçirməlidir. Cəzanın həyata keçirilməsində uşaq özündən intiqam və qisas alındığını hiss etməyəcək şəkildə normal olmalıdır. Əgər cəza tədbiq edilərkən, uşaq Allahdan kömək istəyər və Onu xatırlayarsa, ata cəzani davam etdirməməlidir. Əksinə, uşağın nəfsində Allaha təzimdən ötrü cəzadan qaçmalıdır. Uşaq başqalarının önündə döyülməməlidir.

Uşaq qohum-əqrəbanın da yanında döyülməməlidir. Hətta, ona başqalarının yanında qəlbinə dəyəcək söz belə deyilməməlidir. Çünkü bu psixoloji cəhətdən uşağa mənfi təsir edir, o özünü başqalarının yanında alçalmış kimi hiss edir. Bu da onun tərbiyəsinin pozulmasına yol açır.

Uşaq bir söz dedikdə ona "Uşaqsan, otur uşaq yerində" ki-mi sözlər deyərək sözünün qəbul olunmaması, eyni zaman-da məclislərdə, ictimai yerlərdə təhqir olunması, uşağın həm tərbiyəsinin pozulmasına, həm də ruhi cəhətdən sar-sıntı keçirməsinə, inamsız, ümidsiz, qorxaq, cəsarətsiz, kölgəsindən belə qorxacaq vəziyyətə düşməsinə səbəb olur. Bu da gələcəkdə uşağın hər cəhətdən zəifliyinə gətirib çıxarır.

Mükafatın uşaq tərbiyəsində müsbət təsiri var. Lakin bu, xüsusi diqqət tələb edən bir haldır. Hər şeydən əvvəl uşaq yaxşı bilməli və inanmalıdır ki, dürüst, mərd, çalışqan, fə-dakar və namuslu, daha doğrusu, gözəl əxlaq sahibi olmaq, üstünlük vahidi deyil, insanın keyfiyyətlərindəndir. Eyni za-manda, uşaq bilməlidir ki, çalışması, cavabdehlik daşımıası, işə məsuliyyətlə yanaşması, məktəbdə yaxşı oxuyub sinif-dən-sinifə keşməsi onun adı vəzifəsidir.

Mükafat qeyri-adi uğurdan sonra verilməlidir. Hər yaxşı və gözəl əməldən, asan uğurlardan sonra mükafat almağa aludə olmuş uşaqda məsuliyyət hissi formalasmasız və öz şəxsi mənfəətini güdən adama çevrilər.

Övladlar arasında ayrı-seçkilik etməmək

Övladlar arasında bərabərliyi qorumaq və onların arasınd-a qız, yaxud oğlan fərqi qoymamaq hər bir müsəlman üçün vacibdir.

"Övladlarının bəzilərinə bir şey verdikdə, digərlərinə də eynisini vermək lazımdır. Yalnız bu halda onlara qarşı adil olmaq mümkündür." (Buxari, 5, 210)

Bu şəriət qaydasında ataya və övlada həddindən artıq mərhəmət və lütf var. Övladlar arasında fərq qoymaq onla-rın birinin digərinə həsəd aparmasına, nifrət bəsləməsinə və qəzəbli yanaşmasına səbəb olur. Bunu Yusif peygəmbər (s) və onun qardaşlarının əhvalatı da təsdiqləyir. Əslində Ya-qub (s) Yusifə digər qardaşlarından daha çox xərclik vermə-mışdı. Sadəcə, qardaşları atalarının Yusifi onlardan daha

çox sevdiyini hiss edib istədiklərini etdirilər.

Əgər qardaşlar arasında həsəd və nifrət varsa, deməli, onların qohumluq əlaqələri qırılmış hesab olunur. Belə halda onlar bir-birinə dayaq olmaqdan imtina edər, düşmənçilik və nifrət hissi bəsləyərlər.

Övladlar arasında fərq qoymaq onların valideynin üzünə ağ olmalarına səbəb olur. Çünkü şeytan məhrum edilmiş övlada: "Atan səni sevmir, digər qardaşını səndən çox sevir" deyərək vəsvəsə edəcək. Nəticədə övlad valideynlərin haqlarını layiqincə yerinə yetirməyəcək.

Ata xərclik verməkdə övladları arasında fərq qoymaqla övladlarının niyyətlərini korlamış olur. Çünkü bundan sonra onlar əməlləri və itaətlərini Allah üçün deyil, atalarının gözündə yaxşı görünmək və digər qardaşa verilən xərcliyə nail olmaq məqsədilə edəcəklər.

Xərclik verilən övlad özünü digər qardaşlarından üstün və daha layiqli hesab edə bilər. Bu da onun mənəvi sarıncı keçirməsi və işlərinin pozulması üçün kifayətdir.

Oyun və oyuncaqlar

Oyun və oyuncaqlar uşağın diqqətini çəkmək və əqli inkişafını, ətrafa marağını artırması baxımından faydalıdır. Oyuncaqlar uşağın yaşına və cinsinə görə fərqlənir. Azyaşlı uşaqlar, əsasən, parlaq və səs çıxaran oyuncaqlardan xoşlandıqları halda, nisbətən böyük uşaqlar çox funksiyalı oyuncaqlara üstünlük verirlər.

Daxildən gələn maraqdan uşaqlar oyuncaqların işləmə mexanizmini bilmək, içərisində nə olduğunu görmək istəyirlər. Uşağın belə davranışısı, onun psixi inkişafına təkan verdiyi üçün onlara mane olunmamalı və "oyuncağını xarab etdi, qırdı" deyərək cəzalandırılmamalıdır. Lakin tez-tez oyuncagini qıran və xarab edən uşağa yenisi alınmamalı, oyuncadan isifadə və qeydinə qalmaq qaydaları öyrədilməlidir.

Oyunlar uşağın yalnız fiziki deyil, ruhən inkişafına da təsir göstərir. Cevikliyi, ani qərar verməyi öyrətdiyi kimi, iradəni də qüvvətləndirir. Oyun qaydaları və incəlikləri şüurun inkişafına səbəb olur.

Məktəb

Uşağın altı yaşından sonra məktəbə getməsi daha məqsədə uyğundur. Daha öncə göndərmək əksər hallarda qənaətbəxş nəticə vermir. Məktəbdə müəllimin nəzarəti altında və sinif şəraitində birgə oxuyub-öyrənmək və oyunlar oynamaq uşaq tərbiyəsində mühüm amillərdəndir. Ancaq burada uğurun əldə ediməsi üçün məktəb ilə ailə, daha doğrusu, müəllim ilə valideynlər həmfikir olmalı, bir-birlərinin əleyhinə hərəkət etməməlidirlər. Ana-ata məktəbdə verilən cəzaya görə müəllimi təqsirləndirməməli, əksinə, uşağın müəllimin tənbəh və iradlarını gəlib danışmasına etiraz etməlidirlər. Məktəbə yeni başlayan uşaqlarda ilk əvvəl müəyyən problemlər ola bilər. Bu problemlərin həlli üçün məktəb və ailənin birlikdə çalışması lazımdır. Bir çox ailələrdə göründüyü kimi, uşağın məktəbə başlaması ilə məsuliyyətin çoxunu məktəb və müəllimin üzərinə ataraq sevinc və fərəh hissi keçirmək, təlim və tərbiyə vəzifələrinin sona çatdığını zənn etmək xətalı və uşağın gələcəyi üçün təhlükəli addımdır.

Ümumiyyətlə, altı yaşlı uşaqlar hərfləri, rəqəmləri, sözləri tələffüz və dərk edirlər. Həmçinin, bu yaşda uşaqlarda çalışmaq və məsuliyyət hissi, uğura nail olmaq və yarışmaq həvəsi baş qaldırır, cəmiyyətin ümumi prinsiplərinə və qanunlara riayət etməyi bilir və ya bunun üçün cəhd edirlər. Lakin bəzilərinin yetişdiyi mühitin tələblərinə uyğun dün-yagörüşü və tərbiyəsi az, bəzilərinin şüuru müxtəlif səbəblərdən formalaslaşmamış, bəziləri bütün gün ana-atadan ayrı qalabiləcək sərbəstliyə hazır olmurlar. Adətən belə uşaqlar məktəb şəraitinə və mühitinə uyğunlaşa bilmirlər.

Buradan da aydın olur ki, təlim-tərbiyə prosesində mək-

təb və müəllimin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Çünkü müəllimlik yalnız oxuyub-yazmayı öyrətməkdən ibarət deyildir. Müəllimin hər şagirdlə ayrı-ayrılıqda məşğul olmasına, əqli və fiziki inkişaf prosesini incələməsi, böyüdüyü mühitin, evdəki həyatını, sıxıntılı anlarını bilməsi, dəcəl və şıltaq uşaqlara xüsusi diqqət göstərməsi lazımdır. Lakin bütün məsuliyyəti müəllimə yüklemək də insafsızlıqdır. Bu problemləri ailə-müəllim bərabər həll etməlidirlər.

Uşaqlarımıza qarşı davranışlarımız Peyğəmbərimizin (s) bizə tövsiyə etdiyi kimi olmalıdır. Hər sahədə olduğu kimi uşaqlarımızın tərbiyəsində də ən gözəl örnəyimiz Peyğəmbərimizdir.

Ata nəsihəti, ana duası

*Ana! Ana!.. O adın qarşısında bir qul tək
Həmişə səcdədə olmaq mənə fəxarətdir.
Cəfər Cabbarlı*

Müqəddəs dinimiz İslamda ana və ataya itaət Allaha qulluqdan sonra ən əhəmiyyətli ibadət sayılır. Bu, həyatımızda övlad-valideyn münasibətlərinin mükəmməl şəkildə formalashıb inkişaf etməsinə təsir göstərən başlıca amildir. Təsadüfi deyil ki, valideynlərə hörmət peyğəmbər əxlaqı sayılmış, Allaha üsyandan başqa bütün məsələlərdə onlara itaət etməyin vacibliyi vurgulanmışdır. Allaha ən sevimli gələn ibadətlərdən biri kimi valideyn haqqına riayət etmək göstərilmişdir.

Övladın boynuna düşən başlıca vəzifələrdən biri valideynləri qocaldıqdan sonra da bütün sahələrdə onlara dəstək olmaq, "uf" belə demədən ata-ananın xidmətində durmaqdır. Dinimizin buyurduğuna görə, ananın haqqı dünyanın heç bir maddiyyatı ilə ödənilə bilməz. Valideynlərin icazəsi olmadan cihada belə çıxməq olmaz.

Ana-ataya yaxşılıq etmək həcc və ümrə savabı qazandırır. Valideynlərə üsyan etmək, onlara lənət etmək böyük günahdır. Onlara üsyan edənin əməlləri qəbul olunmaz, Cənnətə girə bilməz.

Dinimizin valideynlərə verdiyi haqq və əhəmiyyəti göstərən şərtlərə riayət etmək hər bir övladın borcudur. Onlara dua etmək də bu borcların sırasına daxildir. Müsəlmanlara dua etməyin, xeyir, rəhmət və məğfirət diləməyin nə qədər böyük qarşılığı olduğu məlumdur. Əgər ümumi olaraq müsəlmanlar üçün dua etmək tələb olunan üstün bir işdirse, qohum-əqrəba, xüsusi ilə ata-ana üçün dua etmək daha üstün və qat-qat fəzilətlidir. Çünkü qohumlar, xüsusi ilə ata-ana yaxşılıq edilməsində digərlərinə nisbətən daha üstün və daha layiqdirler.

Allah-Təala buyurmuşdur: "Sonradan (Hüdeybiyyə sazişindən sonra, Məkkənin fəthindən əvvəl) iman gətirib hicrət edənlər və sizinlə bərabər döyüşənlər (cihad edənlər) də siz-dəndirlər. Qohumlar Allahın Kitabında bir-birinə daha yaxındırlar. Həqiqətən, Allah hər şeyi biləndir!" (Ən-Ənfəl, 75).

Səhih hədislərin birində Bəhz ibn Həkim atasından, o da babasından rəvayət edir: "Dedim: - Ey Allahın Rəsulu, ki-mə yaxşılıq edim? Dedi: - Anana. Dedim: - (Sonra) Kimə yaxşılıq edim? Dedi: - Anana. Dedim: - (Bəs sonra) Kimə yaxşılıq edim? Dedi: - Atana, sonra da yaxınlarına. (Yaxın qohumlarına)" (Tirmizi, 1897-ci hədis; "Sahihul-ədəbil-Mufrad" 3-cü hədis).

Dua həm də ən üstün yaxşılıqlardan biridir. Allah-Taala buyurmuşdur: "Rəbbin yalnız Ona ibadət etməyi və valideynlərə yaxşılıq etməyi (onlara yaxşı baxıb gözəl davranışlığı) buyurmuşdur. Əgər onların biri və ya hər ikisi, sənin yanında (yaşayıb) qocalığın ən düşkün çağına yetərsə, onlara "Ufl!" - belə demə, üstlərinə qışqırıb acı söz söyləmə. Onlarla xoş danış! Onların hər ikisinə acıyaracaq, mərhəmət qanadının altına alıb, "Ey Rəbbim! Onlar məni körpəliyimdən

(nəvazişlə) tərbiyə edib bəslədikləri kimi, Sən də onlara rəhm et!" - de" (Əl-İsra, 23-24).

Ayədən məlum olur ki, Allah-Təala valideynlərə yaxşılığın bütün növləri ilə - sözlə və əməllə - yaxşılıq etməyi, xüsusilə onlar üçün rəhmət oxumağı və dua etməyi əmr etmişdir. Çünkü onlar insanın var olmasına səbəbdirlər.

Əgər valideynlər müsəlmandırlarsa, onlara rəhmət və məğfirət diləmək böyük savabdır.

Allah-Təala buyurmuşdur: "Müşriklərin cəhənnəmlik olduqları (müsəlmanlara) bəlli olduqdan sonra onlarla qohum olsalar belə, Peyğəmbərə və iman gətirənlərə onlar üçün bağışlanma diləmək yaraşmaz!" (Ət-Tövbə, 113).

Lakin onlara hidayət və haqqı qəbul etmələri üçün dua etmək bəyənilən əməldir. Əbu Hureyrənin belə dediyi rəvayət olunur: "Anam müşrik idi və mən onu İslama dəvət edirdim. Bir gün onu (İslama) dəvət etdiyim zaman mənə Rəsulullah barədə sevmədiyim bir şey eşitdirdi. Mən ağlayaraq Peyğəmbərin yanına getdim və dedim: - Ya Rəsulullah, mən anamı İslama dəvət edirdim, lakin o məndən üz çəvirirdi. Bu gün (yenə) dəvət etdim. Mənə Sənin barəndə sevmədiyim bir şey eşitdirdi. Allaha dua et, Əbu Hureyrənin anasına hidayət versin. Peyğəmbər (s) dedi: - Allahım, Əbu Hureyrənin anasına hidayət ver. Mən Peyğəmbərin (s) duasını eşidib sevinərək çıxdım. Gəlib qapiya çatdım, qapının bağlı olduğunu gördüm. Anam ayaqlarımın səsini eşidərək dedi: - Yerində dur, ey Əbu Hureyrə! Və mən suyun səsini eşitdim. (Anam) qusul edərək paltarını geyinib şalını örtmədən qapını açdı. Sonra dedi: - "Ey Əbu Hureyrə! Şəhadət verirəm ki, Allahdan başqa (ibadət olunmağa haqqı olan məbud) ilah yoxdur və şəhadət verirəm ki, Məhəmməd onun qulu və elçisidir". Mən sevincimdən ağlaya-ağlaya Peyğəmbərin (s) yanına gəldim və dedim: - Ey Allahın elçisi, gözün aydın! Artıq Allah-Təala Sənin duanı qəbul edə-

rək Əbu Hureyrənin anasına hidayət verdi..." (Müslim, 2491).

Əgər valideynlər müşrikdirlərsə, onlar üçün Allah-Təala-dan hidayət istəyərək dua etmənin icazəli, hətta, müstəhəb olduğu hədisdən aydınlaşır. Lakin lazımdır ki, dua ilə yanaşı dəvət də yaddan çıxarılmamasın. Necə ki, Əbu Hureyrə həm anasını İslama dəvət edərdi, həm də Allahdan onun üçün hidayət diləyərdi.

Saleh övladın müsəlman valideynləri üçün etdiyi duasının onlar həyatda ikən faydası olduğu kimi vəfat etdikdən sonra da faydası var.

Peyğəmbər (s) buyurmuşdur: "İnsan öldükdən sonra (səvab qazanmaq üçün etdiyi) əməli kəsilər. Yalnız üç şeydən - qoyub getdiyi daimi sədəqədən (tikdiyi məscid, məktəb, bulaq, əkdiyi ağaç və s.) yaxud mənfəət qazanılan elmindən, yaxud saleh övladının (onun üçün) etdiyi duasından başqa" (Müslim 1631; Əbu Davud 2880; Nəsai 6/151).

Həmçinin, digər bir hədisdə: "İnsan öldükdən sonra dərəcəsi qaldırılar və (təəccübənərək) deyər: - Ya Rəbb, bu nədir? Ona deyilər: - Övladın sənin bağışlanmağını diləmişdir".

Valideynlər üçün dua edərək rəhmət oxumaq, onların bağışlanmağını diləmək onlara olan ən böyük yaxşılıqlardan biridirsə, onları söymək və lənət etmək də ən böyük günahlardan sayılır. İnsanın valideynlərini söyməsi ilə başqasının söyməsinə vəsilə olması arasında heç bir fərq yoxdur.

Hər bir müsəlman vacib əməlləri yerinə yetirməklə atan-ananın duasını qazanmağa nail olmalıdır: Bəyazid Bistamının anası qoca və xəstə imiş. Bir gecə oyanıb oğlundan su istəyir, lakin Bəyazid suyu gətirənə kimi anası yenidən yuxuya gedir. O, indi oyanacaq deyə əlində bir stəkan su ilə səhərə kimi gözləyir. Səhər sübh namazına qalxan xəstə ana oğlunu əlində bir stəkan su ilə başının üstündə dayanmasından həddindən artıq təsirlənir. Xəstə ana ürəyinin dərinliklərindən qopan bir səmimiyyətlə "Ariflər sultani olasan, oğ-

lum!" deyə dua edir. Bu duanın bərəkəti ilə Bəyazid Bistami həqiqətən, təsəvvüf elmində "ariflər sultani" adını qazanır və bütün təsəvvüf kitablarında bu adla yad edilir.

Ana bədduasından uzaq olmaq vacibdir. Rəvayətlərin birinə görə, səhabələrdən Əlqamə adlı bir şəxsin evləndikdən sonra anasına münasibətində dəyişiklik olmuşdu. Anası buna görə övladından incimiş, qəlbini qırılmışdı.

Günlər ötüb keçdi. Bir gün Əlqamə xəstəlikdən ölüm yağına düşür. Anasına olan münasibətinə görə dili tutulur. Ölüm anında söyləməsi lazım olan kəlimeyi-şəhadəti deyə bilmir. Peyğəmbər əleyhissalamın təkidi ilə anası oğlunu bağışlayır və haqqını halal edir. Bundan sonra dili açılan Əqamə şəhadət gətirərək ruhunu imanla Allaha təslim edir.

Əlqamə yuyulub kəfənləndikdən sonra dəfn edilir. Peyğəmbər əleyhissalam onun məzarının başında dayanaraq cənazəyə gələnlərə xitab edir: *"Ey mühacirlər! Ey ənsar! Kim arvadını anasından üstün tutarsa, Allahın lənəti onun üzərindədir. Həmin adamın ibadət və yaxşılıqlarının da faydası yoxdur və qəbul olunmaz".*

Xalqımızın milli mentalitetində İslamdan qaynaqlanan əxlaqi dəyərlər arasında ağsaqqal, böyük, valideyn nəsihətini dinləməyin, bu nəsihəti əməllərimizdə tətbiq etməyin özünəməxsus yeri var. Hər bir müsəlman üçün ata nəsihəti dinləyib, ana duasını eşitmək dünyada əldə etdiyi ən böyük nailiyyətlərdən üstündür. Qurani-Kərimin "Loğman" surəsi hər bir müsəlman üçün haqq dini olan İslamın vacibatlarını yerinə yetirmək, gözəl əxlaq sahibi olmaq istiqamətində ibrətamız nəsihətlərdəndir: *"(Ya Rəsulum!) Yadında qalsın ki, bir zaman Loğman öz ogluna nəsihət edərək belə demişdir: "Oğlum! Allaha şərik qosma. Doğrudan da, Allaha şərik qosmaq böyük zülmdür! (Ağır günahdır)". Biz insana ata-anasına (yaxşılıq etməyi, valideynlərə yaxşı baxmayı, onlarla gözəl davranışmayı) tövsiyə*

etdik. Anası onu (bətnində) çox zəif bir halda daşımışdı. (Uşağın süddən) kəsilməsi isə iki il ərzində olur. (Biz insanlara buyurduq:) "Mənə və ata-anana şükr et. Axır dönüş Mənədir! Əgər (ata-anan) bilmədiyin bir şeyi Mənə şərik qosmağına cəhd göstərsələr, (bu işdə) onlara itaət etmə. (Qalan) dünya işlərində onlarla gözəl davranış (onlara qulaq as!), tövbə edib mənə tərəf dönenlərin (İslamı qəbul edənlərin) yolunu tut. Sonra, Qiyamət günü mənim hüzuruma qayıdacaqsınız. Mən də (dünyada) nə etdiklərinizi (bir-bir) sizə xəbər verəcəyəm!" (Loğman öyünd-nəsihətini davam edərək) dedi: "Oğlum, (dünyada gördüğün hər hansı yaxşı və ya pis iş) bir xardal dənəsi ağırlığında olsa da, Allah onu (qiymət günü) ortaya gətirər (onun haqq-hesabını çəkər). Həqiqətən, Allah lətifdir (bütün incə, nazik işləri biləndir; lütfkarlıdır), (hər şeydən) xəbərdardır! Oğlum! Namaz qıl, (insanlara) yaxşı işlər görməyi əmr et, pis işləri qadağan eylə. (Bu yolda) sənə üz verəcək müsibətlərə döz. Həqiqətən, bu (dediklərim) vacib əməllərdəndir! Adamlardan təkəbbürə üz çevirmə, yer üzündə lovğa-lovğa gəzib dolanma. Həqiqətən, Allah heç bir özündən razını, lovgalanıb fəxr edəni sevməz! Yerişində müvazinət gözlə (nə çox yeyin, nə də çox asta yeri) və (danışanda) səsini qaldırma. Çünkü ən cirkin səs uzunqulaq səsidir!" (Loğman, 13-19).

Loğmanın dili ilə verilən bu nəsihət özlüyündə əsl müsəlmanın islami davranış mexanizmini ehtiva edir. Allaha və valideynlərə münasibət, dini ehkamları yerinə yetirmək, əxlaqi-etik davranış qaydaları kimi ən əsas məsələlərə toxunulan bu ayələr hər bir müsəlmanın öz övladına tövsiyə etməsi lazımlı olan gözəl nəsihət nümunəsidir. Bu nümunə bütün müsəlmanların vahid əxlaq düsturunu ifadə edir.

Valideyn duasını qazanmaq üçün hər bir insan bütün varlığı ilə çalışmalıdır. Valideynlərin qayğısına qalmaqdə heç bir zaman təngə gəlməyərək lazımlı gələrsə, bütün ömrünü də onlara sərf etməyi bacarmalıdır. Məhz bu cür övlad üçün ata-ananın

etdiyi dualar Allah dərgahında qəbul olunan dualardandır: "Üç dua var, bunların qəbul olunacağında şübhə yoxdur; məzlumun, haqsızlığa düçar olanın duası, səfərdə olanın duası, ana və atanın övladı üçün etdiyi dualar".

Allah sevgisi

Kimliyindən asılı olmayaraq hər kəs sevgi və məhəbbət hisslerinə malikdir. Bu hisslər Allahın insanlara bəxş etdiyi ən böyük nemətlərdəndir. Yaxşını, gözəli və kamil olanı sevmək insanın fitrətindən irəli gəlir.

Sonsuz gözəllik və kamal isə Allaha məxsusdur. Çünkü Onda heç bir qüsür və nöqsan yoxdur. Uca Rəbbimiz kamilliyin və gözəlliyyin qaynağıdır. İnsanın qəlbindəki iman nuru Yaradanın bütün yaxşılıqların, gözəlliklərin qaynağı olduğunu təsdiqləyərsə, Onu hər şeydən daha çox sevər. Bu təsdiq nə qədər güclüdürsə, Allah sevgisi də o qədər güclü olar.

Hər kəs çox sevdiyi, inandığı insanların yanında olmaq istəyir. Çünkü Xalıq insan fitrətini elə yaradıb ki, sevməkdən və sevilməkdən zövq alır. İslam əxlaqına uyğun yaşayan insanlarla bir yerdə olmaq, onlarla dostluq etmək imanlı müsəlmənə böyük zövq verir. Buna görə də, Allahın sevdiyi bəndələrinə vəd etdiyi Cənnət həqiqi sevginin, dostluğun və yaxınlığın sonsuza qədər böyük coşğu ilə yaşanacağı, qeyri-adi gözəlliyi olan məkandır.

Allahın Qurani-Kərimdə Cənnət həyatına dair verdiyi xəbərlərdə həmişə dostluq, sevgi, məhəbbət və gözəl sözlərdən bəhs edilir. Sevgi və dostluğu əngəlləyə biləcək hər şey Cənnətdəki insanlardan uzaq tutulmuşdur. Xudbinlik, qısqanlıq, düşməncilik, paxıllıq kimi sevgi və dostluğun qarşısını kəsən bütün mənfi xüsusiyyətlər Cənnətdən kənardı qalacaqdır.

Cənnətdə yaşayacaqları vəd edilən həqiqi möminlər ilk növbədə Xalıqi sevən və Onun göndərdiyi peyğəmbərlərə iman edən, keçmişdə və bu gün yaşayan bütün möminlə-

ri sevənlərdir. İman edənlər Allah sevgisini qazanmaq üçün möminlərlə münasibət qurub, dostluq etməyə çalışırlar. Uca Yaradan möminlərin qəlblərindəki imanlarından, Allah qorxusundan qaynaqlanan bu gözəl sevgiyə və Rəbbimizə qəlbən bağlılıqlarına görə, onları sevginin və sədaqətin ən gözəl məkanı olan Cənnətlə mükafatlaşdıracaqdır.

Möminlərin qəlbindəki sevginin əsl qaynağı Məbuda olan dərin məhəbbətdir. Möminlər Xaliqu çox sevir və yaşadıqları müddət ərzində Onun sevgisini qazanmaq üçün ciddi səy göstərirlər.

Yaradanı ürəkdən sevən, qəlbində Allah qorxusu olan təqvalı insanlar Qüdrət sahibinin onlardan razı qalması üçün cani-dildən çalışın möminlər və dünyaya gözəllik bəxş edən xeyirli insanlardandır. Xaliqu sevən insan Onun yaratdığı hər bir şeyi sevər, onlara qarşı şəfqət və mərhəmətli olar, qorumağa çalışır. Allahın insanlar arasından seçdiyi gözəl əxlaqa malik olan peygəmbərlər ətrafindakı insanları qarşılıqlı sevgiyə və hörmətə dəvət etmişlər.

Allah Qurani-Kərimdə iman edib, saleh əməllər görən qullarına belə bir müjdə verir:

"Mən sizdən bunun müqabilində qohumlara məhəbbətdən başqa bir şey istəmirəm. Kim bir yaxşı iş görərsə, onun yaxşılığının savabını artırarıq! Həqiqətən, Allah bağışlayan-dır, qədirbiləndir." (Əş-Şura, 23).

Adətən ehtiyac içində yaşayan bir insan ona yaxşılıq etmiş şəxsə öz minnətdarlığını bildirmək istəyini və yaxud sağalmağa ümidi olmayan, həkim müalicəsi nəticəsində sağalan xəstənin həkimə necə təşəkkür edəcəyini təsəvvür etmək elə də çətin deyil. Və yaxud dənizdə boğulmaq təhlükəsi ilə üzləşən insan onu xilas edənə borclu olduğunu söyləyib, öz minnətdarlığını bildirmək üçün əlindən gələn yaxşılığı etməyə çalışır.

Xəstə və ehtiyacı olan adam ona yaxşılıq edən, ehtiyaclarını ödəyən insana borclu olduğunu hiss edərək onunla yaxşı davranışlar, sevgi və hörmət göstərər, etdiyi hər yaxşılı-

ğa görə ona öz minnətdarlığını bildirər.

Lakin bəzi insanların unutduğu çox önəmli bir həqiqət var: insanların ehtiyacı olduğu hər şeyi verən, ona gözəl nemətlər bəxş edən, xoşuna gələcək mənzərəni yaranan, hər gün yuxudan oyananda yenidən həyata qaytaran, onu təhlükələrdən qoruyan, xəstələndikdə şəfa verən, dərmanlar vasitəsi ilə sağaldan canlı və cansız bütün varlıqların sahibi olan Allahdır. Bunun üçün insan sahib olduğu nemətlərin əvəzi olaraq Yaradana şükür etməli, hörmət və sevgisini Xalıqə yönəltməlidir. Bir insana kömək üçün təşəkkür edərkən, o insanların kömək göstərməsinə Uca Rəbbinin vəsilə olduğunu yaddan çıxartmamalıdır. Allah Qurani-Kərimdə belə bildirmişdir:

"Həqiqətən, göylərin və yerin mülkü Allaha məxsusdur. Dirildən də, öldürən də Odur. Sizin Allahdan başqa havadarınız və köməyə çatanınız yoxdur!" (ət-Tövbə, 116).

İnsan necə yoxdan yaradıldığını, necə can sahibi olduğunu və ana rəhminə düşdüyü andan etibarən bu günə qədər necə qorunduğunu düşünsə, Xalıqin rəhmətini, sonsuz mərhəmət və şəfqətini görər. Allah Məryəm surəsində insanları yaradılışları haqqında düşünməyə çağırır:

"Məgər insan ilk öncə onu heç bir şey deyilkən (yoxdan) yaratdığınımı xatırlamır mı?" (Məryəm, 67).

Allah insanı ana rəhmində son dərəcə təhlükəsiz, əziyyət çəkmədiyi bir yerə yerləşdirir. Dünyaya gələn uşaq üçün lazım olan hər şey qabaqcadan hazırlanır.

Hər insanın bədəni ölənə qədər Allahın yaratdığı qüsursuz sistem sayəsində qorunur. Məsələn, ürək insanın yaşadığı müddətdə döyüñür, ancaq insan ürəyin fəaliyyətinə müdaxilə edə bilmir. Təsəvvür edin ki, insana qəlbinin hər saniyə döyünməsi üçün əmretmə səlahiyyəti verilsəydi, həyatı çətinləşər və bundan başqa heç bir işlə məşğul ola bilməzdi. Lakin Allah insanların dünyaya göz açdığı ilk gün-

dən etibarən hər insanın qəlbini ölənə qədər döyünmək əmri vermişdir. İnsanın özünə aid olduğunu iddia etdiyi bədəni üzərində heç bir hakimiyyəti yoxdur. İnsanın bütün hüceyrələrinə qədər hakim olan yalnız Allahdır. İnsan hər şeydə Allaha möhtacdır. Allah Qurani-Kərimdə belə buyurur:

"Ey insanlar! Siz Allaha möhtacsınız. Allah isə, (heç nəyə, o cümlədən sizin ibadətinizə) möhtac deyildir. O (hər cür) şükər (tərifə) layiqdir! (Onun bütün işləri bəyəniləndir)" (Fatir, 15).

Bəzi şəxslər din əxlaqını yaşamaq və Məbudun razı qala-cağı insan olmaq üçün yalnız Allah sevgisinin kifayət etdi-yini düşünürlər. Lakin Allah Qurani-Kərimdə razı qaldığı təqva sahibi qullarının Xaliqu çox sevmələri ilə yanaşı, On-dan qorxub çəkindiklərini də bildirir. Allah Özündən qorxub çəkinən qullarına doğru ilə yanlışı bir-birindən ayırd etmək bacarığı verir, əmr etdiklərini nöqsansız yerinə yetirmələri, daima vicdanına görə hərəkət etmələri üçün onlara güc qa-zandırır. Uca Yaradan iman edənlərə bu nemətini Qurani-Kərimdə belə bildirir:

"Ey iman gətirənlər! Əgər Allahdan qorxsanız, O sizə haq-la-nahaqqı ayırd edən (bir nur) verər (düyada və axirətdə çı-xış yolu göstərər), günahlarınızın üstünü örtüb, sizi bağış-layar. Allah böyük lütf (mərhəmət) sahibidir" (əl-Ənfal, 29).

Hər bir mömin Allahi həm sevməli, həm də Ondan qorx-malıdır. Allah hər kəsdə qorxu və sevgi deyilən iki mühüm hiss yaratmışdır. İnsan bu hissləri yaradılış məqsədinə mü-vafiq tərzdə istifadə etsə, dünya və axirət səadətinə nail olar. İnsan Allahi sevməklə rəhmətini qazandığı kimi, On-dan qorxmaqla əzabından da xilas olar.

Allahdan qorxan adam əsla yalan danışmaz. Bilmədən ya-lan danışsa və sonra yalan danışdığını anlasa, dərhal Allaha tövbə edər və səhvini düzəldər. Ehtiyac içində yaşayan insa-nın haram yolla pul qazanmaq imkanı olduğu təqdirdə haram yola əl atmaması, içində olan Allah qorxusundan irəli gəlir.

Allah qorxusu olmayan hər insanın özünə görə bir sərhədi var, həmin sərhədə qədər dürüst və doğru olsa, ondan sonra nəfsinə görə hərəkət edər. Allah qorxusu olan insan isə, nə qədər çətin vəziyyətdə olursa-olsun, heç zaman Yaradanın istəmədiyi yolu seçmir. Çətin vəziyyətə düşdüyü zaman Xalıqə etibar edərək özünə çıxış yolu göstərməsi üçün Haqqə dua edir.

Rəbbimizin sonsuz gücünü və axırətdəki sonsuz əzabını dərk edərək layiqincə qiymətləndirən insana həyatının hər anında, gördüyü hər işdə Allah qorxusu hakim kəsilir. Ancaq həmin insan bir yandan da Allaha səmimi sevgi və sədaqətlə bağlandığına görə, Yaradanın onun xətalarını bağışlayıb, tövbələrini qəbul edəcəyinə və cənnətə mükafatlandırılacağına ümid edir. Quranda möminlərin bu cür əxlaqi davranışları belə qeyd olunur:

"Rəbbindən (Onu) görmədən qorxanları isə (günahlardan) bağışlanma və böyük bir mükafat gözləyir!" (əl-Mülk, 12).

"Ey iman gətirənlər, Allahdan layiqincə qorxun. Yalnız müsəlman olduğunuz halda (müsəlman kimi) ölü!" (Ali-İmran, 102).

Allahı sevməyin meyari əmrlərinə riayət etməkdirsə, qorxunun meyari Allahın xoş görmədiyi və haram buyurduğu şeylərdən çəkinməkdir. Bunların hər ikisi də insanın nicat və səadət tapmasına vasitə ola bilər. Qurani-Kərimdə Allah belə buyurur:

(Ya Rəsulum!) De: "Əgər siz Allahı sevirsinizsə, mənim ardımca gəlin ki, Allah da sizi sevsin və günahlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayandır, rəhimlidir!" (Ali-İmran, 31).

Yaradını sevmək və onun sevgisini qazanmaq istəyən insan yalnız Allaha üz tutub Ona sığınmalı, həyatını Allahın qoyduğu qanunlar əsasında tənzimləməli, necə deyərlər, Həzrət Məhəmməd peyğəmbərin (s) davamçısı olmalıdır.

Şəhidlik və qazilik

Torpaq əgər uğrunda ölü varsa Vətəndir...

Dinimiz vətəni, dövləti, ailəni, özünün şərəf və ləyaqətini qorumağı insanların başlıca vəzifəsi hesab edir. Buradan da insanın vətən, ailə, cəmiyyət qarşısında daha bir mühüm vəzifəsi ortaya çıxır. Bu vəzifələri ləyaqətlə yerinə yetirənlər Allah-Təalanın çox sevdiyi insanlardır. Onlar bu vəzifə uğrunda Allahın əmr etdiyi şəkildə mübarizə aparsalar, həlak olmalarından və ya sağ qalmalarından asılı olmayaraq, Allah-Təala onları mükafatlandırır. Bu mükafat ya şəhid, ya da qazi olmaqdır.

Şəhidlik - Allah və dini yolunda, vətən və namus uğrunda Allahın razılığını qazanmaq üçün qarşısına məqsəd qoyub, müharibədə düşmən əli ilə öldürülməyə deyilir. Eyni zamanda öz canını, malını və ailə üzvlərini qoruyarkən həlak olanlar da şəhid adlanırlar.

Qazi - Allahın razılığını qazanmağı qarşısına məqsəd qo-yub, dinini, vətənini, ailəsini təcavüzdən qorumaq üçün savaşaraq döyüş meydanından sağ qayıdanlara deyilir.

Uca kitabıımız Qurani-Kərimin "əl-Bəqərə" sürəsinin 154-cü ayəsində Allah-Təala belə buyurur: **"Allah yolunda öldürünlərlə "ölü" deməyin, əksinə onlar (Allah dərgahında) diridirlər. Lakin siz, bunu dərk etmirsiniz".**

İslam terminologiyasında "şəhid"ə daha çox belə tərif verilmişdir: müsəlman, mükəlləf və təmiz olaraq kəsici bir alətlə haqsız yerə öldürülüb, sırf öldürülməklə diyə vacib olmayan, əksinə, qisas lazım olan və yaralı ikən başqa yerə aparılmayan kimsədir.

Bu tərifdə sıralanan xüsusiyyətlər altı maddədə incələnə bilər:

1. Müsəlman olmaq:

İslamın digər nemətlərində olduğu kimi, şəhidlik nemətin-dən də faydalananmanın əsas şərti mömin olmaqdır. Mömin

olmayan bir şəxsin İslamın axırətə aid nemətlərdən, eləcə də şəhidlik məqamından faydalananmasının mümkün olmadığı bildirilmişdir.

2. Mükəlləf olmaq:

İslam əsaslarına görə, bir mömin mükəlləf sayıla bilməsi üçün ağıllı olmalı və həddi buluğa çatmalıdır. Uşaqlar və dəlilər mükəlləf olmadıqları üçün kamil şəhid hökmü onlara şamil edilə bilməz.

3. Hadəsi-əkbərdən təharət (bədənin təmiz olması):

Bu şərtə görə, cünub olan kişilər və aybaşı olan, eləcə də yeni uşaq doğmuş qadınlar kamil şəhid hökmünə aid edilmirlər. Yəni bu vəziyyətdə ölü insanları yuyarlar.

4. Zülmənən öldürülmək:

Qisas kimi bir cəza ilə deyil, zülm edilərək öldürülən möminlər kamil şəhid hökmünə daxildirlər. Döyüş meydandasında düşmənlə üz-üzə savaşarkən vurulan müsəlman şəhid olduğu kimi, səhvən öz silahı və ya yoldaşının silahı ilə vurulan, döyüşdə atından düşən, düşmən və ya müsəlman atlarının ayaqları altında, eləcə də döyüş maşınlarının altında əzilən, bilinməyən bir yerdən gələn oxla, gullə ilə, topa vurulan, döyüş bitdikdən sonra səbəbi bilinməyən bir şəkildə ölü tapılan müsəlmanlar da şəhiddir.

5. Mürtəs olmamaq:

Lügətdə "mürtəs" kəlməsi "hərb meydanında yaralanıb canlı olaraq başqa bir yerə aparılan insan" mənasına gəlir. Bu söz müalicə etmək, yemək-içmək, yatmaq, uzun danışmaq, vəsiyyət etmək və bənzəri mənaları əhatə edir. Bu hallar döyüşdən sonra baş verməlidir. Döyüş əsnasında bu işlər olsa da şəhid olmağa mane deyildir. Nümunə kimi qeyd edək ki, həzrət Ömər (r.a) və həzrət Əli (r.a) vurulduqları yerdən başqa yerə aparıldıqları üçün yuyulmuşlar, amma həzrət Osman (r.a) yuyulmamışdır. Çünkü vurulduğu yerdə vəfat etmişdir. Mürtəs dediyimiz, kamil şəhid dərəcəsi almamaqla birlikdə, axırət şəhidi olduğundan şübhə

yoxdur. Hətta həzrət Ömər (r.a) şəhidlik məqamının zirvə nöqtəsinə çıxan insan kimi tanınır.

6. Qan qisasının olmamağı:

İslam hüququnda bəzi ölüm hadisələrinə görə qisas cəzası tətbiq edilir: xəta və başqa səbəblərlə öldürülən insanlar. Məsələn, şəhərdə gündüz, qamçı ilə və ya təpiklə öldürülən insan şəhid sayılmaz. Çünkü kömək istəsə, köməyinə yetişənlər ola bilər. Yuxarıda sayılan alətlər öldürmə alətləri sayılır.

Kamil şəhidlə davranış qaydaları:

1. Şəhidi kəfənləməzlər:

Qandan başqa nəcasət bulaşmamışsa, şəhidin geyimi çıxarılmır və ayrıca bir kəfənlə də kəfənlənmir. Ancaq geyimi kəfən olmağa çatmırsa, başqası ilə tamamlanır. Zireh, dəri kimi geyimlər çıxarılır.

2. Şəhidi yumazlar:

Geyimi çıxarılmayan şəhidin üstündə qandan başqa bir nəcasət yoxdursa, yuyulmur. Bu cür davranışın vacib olduğunu deyənlər var. Lakin bunun sünnə olduğuna dair alimlərin fikri qəbul edilmişdir.

3. Şəhidin cənazə namazı:

Bu mövzuda alimlər arasında fikir ayrılığı var. Hənəfi alimlərinə görə, şəhidin cənazə namazı qılınmalıdır. Çünkü həzrət Peyğəmbərin (s) Uhud şəhidlərinin cənazə namazlarını qıldırdığına aid hədislər var. İbn Abbas deyir ki: "Uhud günü şəhidlər on-on gətirildi və həzrət Peyğəmbər (s) namazlarını qıldırdı. Həzrət Həmzə (r.a) isə bütün şəhidlərin namazı qılınıb qurtarana qədər yerindən qaldırılmadı, yerindəcə saxlanıldı". Çünkü cənazə namazı ölüyə dua və şəfaət deməkdir. Şəhidin yüksəldiyi mərtəbədə isə, bunlara ehtiyacı yoxdur.

4. Bir məzara birdən çox şəhidin dəfn edilməsi:

Döyüş vaxtı fövqəladə bir zamandır. Günümüzün müasir texnologiyasına baxmayaraq, bir anda bəzən sayı minə çatan müharibə şəhidini tək-tək, su isidərək yumaq, üç dörd

qat kəfənləmək, hər birinə ayrıca məzar qazmaq və cənəzə mərasimi düzəltmək döyüş bölgəsindəki insanlara həddən artıq çətin ola bilər. Zərurət yaranarsa, birdən çox şəhidi eyni məzara yumadan, kəfənləmədən, hətta alimlərin çoxuna görə, namazını belə qıldırmadan dəfn etməyə icazə verilmişdir.

Şəhidliyin fəzilətləri

Mömin şəhid olduqdan sonra belə qazanacağı çox böyük fəzilətlər var. Bu fəzilətlər belə sıralanmışdır:

1. Şəhidlik mənəvi bir mərtəbədir.
2. Həzrət Peyğəmbər (s) şəhid olmayı arzulamışdır.
3. Cənnətə daxil olanlardan yalnız şəhidlər geri qayıtmaq istəyərlər.
4. Şəhid qəbir əzabı görməz və imtahan edilməz.
5. Şəhid ölüm anında çox əziyyət çəkməz.
6. Şəhid yarası və qanı ilə hərb meydanına gələr.
7. Həzrət Peyğəmbər (s) onlara "qardaşım" deyərdi.
8. Şəhid şəfaət edər.
9. Qul haqqı xaricində bütün günahları bağışlanar.
10. Ölüm anında Cənnətdəki yerini görər.
11. Qohumlarından yetmiş nəfərə şəfaət edər.

Elm öyrənməklə şəhidlik və ya qazilik arasındaki əlaqə

Şəhid və ya qazi olmaq əmin-amanlıq dövründə mümkün olmasa da, onların səviyyəsinə yüksəlmək hər zaman mümkündür. İnsanın elm yolunda çalışması Allah qatında şəhidliyə bərabər tutulur. Həzrət Peyğəmbərimiz (s) buyurur: "*Haqqın dərgahında alimin mürəkkəbi ilə şəhidin qanı bərabər tutulur!*"

Bu hədisə görə, elm, maarif, mədəniyyət yolunda həlak olanlar da şəhidlik zirvəsinə ucalır. Bizim adı ilə öyünəcəyimiz, fəxr edəcəyimiz və həyat dərsi alacağımız elm, mədəniyyət fədailərimiz, şəhidlərimiz az olmayıb. Hüseyn Cavid,

Mikayıl Müşfiq, Əhməd Cavad, Ömər Faiq Nemanzadə və digərləri belə şəhidlərdəndir.

Məktəblilər elmin əsgərləri, elmin fədailəridir. Əcdadlarımız "qələmini işlətməyən millətin qılıncı kəsərsiz olar, qələmsiz qılınc mənasız qurbanlar aparar" demişlər.

Peyğəmbər də şəhid olmaq istəyirdi

Allah yolunda düşmənlə vuruşaraq şəhid olmaq elə böyük zirvədir ki, Peyğəmbərimiz (s) belə təkrar-təkrar şəhid olmayı arzulamışdır. O, hədislərinin birində buyurur: "Kaş ki, Allah yolunda öldürülsəydim və sonra dirilib yenə öldürülsəydim, daha sonra yenə dirilib yenə öldürülsəydim... ". Deməli, Həzrət Məhəmməd (s) peyğəmbər olmasına baxmayaraq şəhidliyə, onun məqamına böyük önəm vermişdir. Şəhidlik məqamının ucalığı haqqında Peyğəmbərimizin (s) hədislərinin birində belə buyurulur: "Qiyamət günü Allahın hüzuruna bir şəhid gətiriləcək və ondan, "Ey adəmoğlu, yerin necədir?" deyə soruşulacaq. Cavabında gətirilən şəhid: "Ey mənim Rəbbim! Yerim ən yüksək yerdir" - deyəcək. Bundan sonra Allah-Təala "məndən daha nə istəyirsən?" - deyə sual verəcək. O da: "Ya Rəbb, heç bir diləyim yoxdur, heç bir şey istəmirəm, yalnız dünyaya on dəfə qayıdır, on dəfə sənin uğrunda ölmək istəyirəm!" - deyə arzusunu dilə gətirəcək".

Eyni zamanda, qazilərin də bir çox alımlərə görə şəhidlərlə eyni pilləni bölüşdürdüyü məlumdur. Əsgər millətinin hüquqlarını tanıtmaq, namusunu, şərəfini müdafiə etmək, yurdunu düşmən tapdağına keçməsinin qarşısını almaq üçün meyданa atılan, haqq yolunda, Allah yolunda canını fəda etməkdən çəkinməyən qəhrəmandır. Belə bir vəzifənin nə qədər müqəddəs, nə dərəcədə yüksək olması şübhəsizdir. Buna görə də dinimiz, kitabımız, millətimiz bu böyük amal uğrunda ölünlərə şəhid, vəzifəsinin öhdəsindən qəhrəmanlıqla gəlib sağ qalanlara isə qazi adı vermiş və onların axırət məqamlarını peyğəmbərlərdən sonrakı məqamda bərqərar etmişdir.

Şəhidlik və ya şəhidlik məktəbi haqqında söz düşəndə ha-

mının yadına ilk olaraq Kərbəla hadisəsi və İmam Hüseyn (ə) düşür. Təbii ki, hər kəs üçün bu məktəb özünəməxsus tərzdə bir nümunədir. Kimisi şücaət, kimisi faciə, kimisi xəyanət, kimisi də ibrət baxımından bu hadisəyə münasibət bildirir. Önəmlı məqam odur ki, 1400 illik bir zaman fasiləsində bu hadisə öz mahiyyət və təsirini itirməmiş, əksinə, günümüzə qədər bir sıra ölkələrin və millətlərin həyatında inkişaf baxımından çox önemli yer tutmuşdur. Ən azı ona görə ki, bu mücadilə haqq mübarizəsi idi. Haqqı yaşatmağa, həqiqətə qovuşdurmağa xidmət edirdi.

Kim idi həzrət İmam Hüseyn? - Allahın çox sevimli qulu, aləmlərin yaradılış səbəbkəri, iki cahan sərvəri, Peyğəmbərlər sultani, ən böyük həqiqət məktəbinin banisi Məhəmmədin (s) nəvəsi, Allahın aslanı adlanan vəlilər sultanı, elmin qapısı, natiqi-Quran olan həzrət Əlinin (r.a) eyni zamanda, Cənnət xanımı, analar anası Fatiməyi-Zəhranın (r.a) oğlu və özündən sonra bəşəriyyətdə ədalətin və həqiqətin yaşamasına səbəb olan mübarək şəxsiyyət!

Bu mübarək insan axırətə kimi unudulmayacaq. Çünkü haqq dedi, haqqa qulluq etdi, haqqı yaşatdı və haqq uğruna şəhid oldu. O günlərdən bu kəlamını ibrət olsun deyə bizə yadigar qoydu: "Əgər mənim şəhid olmağım İslamın - həqiqətin yaşamasına xidmət edirsə, onda ey qılınclar, doğrayın məni! Doğrayın ki, haqq yaşasın, haqq batıldən ayrılsın, haqq qələbə çalsın". Bəli, bu İmam Hüseyn (ə) məktəbi idi.

İmam Hüseyn (ə) hər şeyindən - oğlundan, qızından, qardaşından, yoldaşından, məqamından keçib həqiqəti seçmişdi. Bu məktəb bizə heç də ağlamağı öyrətmir. Bu məktəb bizə millət, din, vətən yolunda hər şeydən keçməyi öyrədir. Bu məktəb bizə qazi olmayı, şəhid olmayı öyrədir. Bu məktəb bizə qazilikdə bir şəhidlik, şəhidlikdə qazilik olduğunu öyrədir.

Uca Yaradan bu dünyani xəlq edərək insanların ixtiyarına vermişdir. Lakin bilməliyik ki, yaşadığımız dünya Allaha

doğru uzanan yoldur və hamımız sonda uca Rəbbimizin dərgahına qayıdacağıq. Bu uzun və çətin yolu necə qət etməyimizin bizim üçün böyük əhəmiyyəti var. Bu yolu ləyaqətlə başa vuran insan Allahın rəhmət və mərhəmətini qazanaraq sonda axırət səadətinə qovuşur. Qurani-Kərim bu barədə buyurur: "Ey insan, həqiqətən sən öz Rəbbinə doğru zəhmətlə çalışırsan və sən ona qovuşacaqsan" (Əl-İnşiqaq, 6).

Doğrudan da, Allahla mənəvi görüş yalnız bəsirət sahibləri üçün hasil olar. Rəbbinə doğru can atan və bu yolda bütün məhrumiyyətlərə dözənlər həqiqi iman sahibləridirlər. Onlar Allahın buyruqlarına ixləslə əməl etdikləri üçün hətta öz ölümləri ilə də Allahın razılığını qazanmağa çalışırlar. Bu cür insanlar yüksək əxlaqi keyfiyyətə və qəlblərində Allah sevgisi olduğu üçün sonda Allahın rızasını qazanaraq şəhadət mərtəbəsinə ucalırlar. Şəhadətin ən uca zirvə olduğunu İslam peyğəmbəri Məhəmməd əleyhissalamın hədislərində görmək olar. Peyğəmbərimiz (s) buyurur: "*Hər bir yaxşılıqdan üstün bir yaxşılıq da var. Amma bir adam əziz və cəlil olan Allah yolunda öldürülsə, şəhidlik məqamına çatar və ondan yüksək və üstün bir yaxşılıq yoxdur*". Bu hədisdən göründüyü kimi şəhidlik, eyni zamanda, insanların edə biləcəyi ən yaxşı əməldir ki, bu əməl vasitəsi ilə insan günahlarını bağışladıb axırət səadətinə qovuşa bilər. Peyğəmbərimiz (s) başqa bir hədisdə buyurur: "*Heç bir şey Allah yolunda tökülen bir damla qandan əziz deyil*".

Allahın ən sevimli bəndələri və İslamın bərqərar olması üçün çalışmış insanlar sonda şəhadətə yetərək bu dünyani tərk etmişlər. Bunun özündə də bir hikmət var. Əlbəttə, Alлаha iman gətirib ona ixləslə ibadət edənlər ölüm anında belə, o uca Rəbbimizin razılığını qazanmağa çalışırlar.

Xalqımızın şəhidlik salnaməsi

Şəhidlik və qazilik tarix boyunca bu ali ruha sahib olan xalqımızın mənliyində yaşayan iki uca əxlaqi keyfiyyət olmuşdur. Xalqımız vətən və müqəddəs dəyərlər naminə həmişə döyüşmüş, bu yolda ölməyi yaşamaqdan üstün tutmuşdur. "Ölərsəm şəhid, qalarsam qazi" inamı xalqımızın şanlı zəfərlərinin sırrı olmuşdur. Müqəddəs əxlaqi dəyərlər uğrunda mübarizənin sonunda dinimizin vəd etdiyi yüksək əbədi mükafat durur.

Şəhidlik və qazilik yalnız müsəlmanlara, o cümlədən xalqımıza məxsus keyfiyyət olub, bizi tarix boyu dinimiz və vətənimiz uğrunda qəhrəmanlıqlara sövq etmişdir. Qəhrəman xalqımız ən qədimdən kişi, qadını ilə özünün həyat meyarını bu ali dəyərlərə görə ölçmüştür. Azərbaycanlı analar tarix boyu körpələrinə südü "ya şəhid ol, ya qazi" deyərək vermiş və bundan sonra da övladlarını bu şəkildə tərbiyə edəcəklərinə inanmışlar. 20 Yanvar faciəsi xalqımızın yaxın keçmişində baş vermiş kədərli bir hadisə olmaqla yanaşı, həm də şəhidlik salnamələrindən biridir. Bu şəhadət məqamına azadlıq üçün, haqsızlığa qarşı səs ucaldan millətin yüzlərlə övladı qanı və canı hesabına nail olmuşdular. Eyni zamanda, Qarabağ müharibəsi zamanı şəhid olan oğul və qızlarımız da şəhadətin mübarək hissələrindən dadaraq, bu yüksək mərtəbədə özlərinə yer qazanıblar. Şəhid olmaq nə qədər şərəflidirsə, vətən torpağını düşmənlərdən təmizləmək, haqq uğrunda, Allah-Təalanın razılığı üçün vuruşub sağ qalmaq da, bir o qədər şərəflidir. Bu gün Allah bizə bunu buyurur, Vətən bunu əmr edir. Bu amal uğrunda savaşaraq ya şəhid, ya da qazi olmaq şansımız hələ də qalmışdır.

A

IV Bölüm

QAN YADDAŞIMIZ

ı

Vətən və millət sevgisi

*Vətən mənə oğul desə, nə dərdim,
Mamır olub qayasında bitərdim...*

Məmməd Araz

Vətən doğma diyar, ana yurd... Babaların, dədələrin əmanəti... Vətən tariximiz, ənənəmiz, azadlığımızdır... Hamımlızın Azərbaycan adlı bir Vətəni var. Qoynunda dünyaya göz açdığınız, min nemətindən dadıl, isti qucağında boyabaşa çatdığınız bu əvəzolunmaz diyar azərbaycanlı adını qürur və iftخارla daşıyan hər kəs üçün müqəddəs və ülvidir.

Vətən - bir millətin illər uzunu yaşadığı, adətinin, ənənəsinin, varlığının, şüurunun, birliyinin torpağı ilə birləşdiyi məkandır. Elə bir məkan ki, ana qucağı kimi isti, ata qoynu kimi əmin və etibarlıdır. Vətən sadəcə müəyyən sərhədləri olan coğrafi bir məkan deyildir. Vətən xüsusi sevgi və hörmətəlayiq müqəddəs torpaqdır. Biz vətənin suyunu içir, çörəyini yeyir, havasını uduruq. Evimiz, kəndimiz, obamız bu torpaqlardadır. Baba və dədələrimiz bu torpaqlarda uyuyur, ata-anamız bu torpaqlarda addımlayırlar. Vətən müqəddəsdir. Ata-babalarımız bu torpaqlarda yaşamış, onu becərmmiş, qorumuş, onun uğrunda vuruşmuşlar. Onlar bu torpaqlar uğrunda canlarından keçib, şəhidlik zirvəsinə yüksəlmişlər.

Vətəni və vətəndaşı sevmək böyük bir əxlaqi keyfiyyətdir. Dinimizin əmri Uca Rəbbimizin razı qaldığı əməldir. İnsan mənəviyyatını müəyyən edən, zənginləşdirən önəmli əxlaqi prinsiplərdən biri millət və vətən sevgisidir. Nahaq yerə "ana vətən" sözü işlədilmir. Vətən ana qədər sevilməli, ana namusu kimi qorunmalıdır. İnsanı ucaldan onun dəyərini artırın bu qəbildən vətən sevgisidir.

Hələ ötən əsrin 80-ci illərində böyük şairimiz Bəxtiyar Va-

habzadə məqalələrindən birində vətən eşqinin izahını adı eşqlə müqayisə edərək yazırırdı: "Sevgilini sevməyin müddəti ömür qədərdir. Vətən sevgisinin müddəti isə, ömürdən də o tərəfə keçir. Sevgilini özümüz üçün seviriksə, Vətəni xalqımız üçün, bu xalqın gələcəyi üçün, üzünü belə görə bilməyəcəyimiz nəvələrimiz, nəticələrimiz və kötücələrimiz üçün sevirik... Sevdiyimiz qadını özümüzdən başqa gözü müzün işığı belə sevsə, ona düşmən kəsilirik. Amma şəxsi düşmənimiz də olsa, Vətənimizi sevəni biz də sevirik...". Eyni məqalədə: "Dünyanın Cənnət kimi guşəsində bütün arzularını, istəklərini yerinə yetirsələr belə, dünyanın bütün nemətini başından töksələr belə yenə gözün Vətəni axtaracaq, qəlbin Vətən həsrəti ilə döyünləcək, dodaqların "Vətən, Vətən" deyəcək".

Şair müqəddəs hissləri bu şəkildə ifadə edərək vətən sevgisinin necə əvəzolunmaz duygu olduğunu bildirir.

Hər insan ana və atanın övladı olaraq dünyaya gəlir. Hər uşaq bir ailəyə mənsub olaraq doğulur. İnsanın ailəsinin də bağlı olduğu bir milləti, vətəndaşı olduğu bir vətəni var. Həzrət Məhəmmədin (s) mübarək kəlamlarından birində "Vətəni sevmək imandandır" - buyurulur. Buradan aydın olur ki, qəlbində Allaha imanı olan hər kəsin millətinə və vətəninə də sevgisi olacaqdır.

Bəs millət və vətən sevgisi necə olmalıdır? Bir insanların millətini, vətənini sevməsi, onun dinini, dilini, əxlaqını və tarixini sevməsi deməkdir. Millətin dini, dili, əxlaq və tarixinin hamısına birlikdə millətin mədəniyyəti adı verilir. Millətin yaşadığı coğrafiyanın adı vətəndir. Bir millət üçün vətən, yalnız üzərində yaşadığı düzənlik, dağ, meşə və axar sular demək deyildir. Mədəniyyətimizdə vətənin ayrı bir yeri və mənası vardır. Mədəniyyətimizdə vətən namus, şərəf, qeyrət və azadlığımızın başqa bir adıdır. Vətən itiriləndə, dini və əxlaqi bütün müqəddəs dəyərlərimiz onunla birlikdə itir. Vətənlərinə sahib çıxmış bacarmayan millətlər nə

dinlərinə, nə də dillərinə sahib ola bilmislər. Bu baxımdan, Peyğəmbər əleyhissalamın "Vətəni sevmək imandandır" kəلامı son dərəcə mənalıdır. Həqiqətən də, vətən sevgisi imandandır, çünki iman, ancaq azad vətən üzərində qoruna bilər. Vətən itirilərsə, din və imanın əldən getməsi qəçilməzdür. İnsanlar namus, şərəf və azadlıq kimi müqəddəs dəyərlərinə hər şeydən daha çox əhəmiyyət verirlər. Çünkü insan yalnız bu dəyərlərlə insanlığını yaşama imkanı tapır. Bu baxımdan, vətən müqəddəs dəyərlərin yaşana biləcəyi coğrafi məkanın dilimizdəki adıdır.

Millətin birliyinin, vətənin sakitliyinin və qayda-qanunun düşmənlər tərəfindən pozulmaması üçün Uca Allah hər cür tədbirin əvvəlcədən alınmasını istəyir. Müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimdə buyurulur: "**Allahın düşmənini və öz düşməninizi, onlardan başqa sizin bilmədiyiniz, lakin Allahın bildiyi düşmənləri qorxutmaq üçün kafirlərə qarşı bacardığınız qədər qüvvə və döyüş atları tədarük edin. Allah yolunda nə xərcləsəniz, onun əvəzi artıqlaması ilə ödənilər və sizə heç bir haqsızlıq edilməz!**" (Əl-Ənfal, 60). Ayədən də göründüyü kimi, dövlətin ordu saxlaması, bu ordunu hər cür döyüş vasitələri ilə təchiz etməsi vacibdir.

Üzərində iman və əxlaq əsaslarının qorxusuz şəkildə yaşınan vətənin müdafiəsi uğrunda çəkilən keşiyin mənəvi dəyəri son dərəcə yüksəkdir. Peyğəmbərimiz bu barədə belə buyurmuşdur: "**Allah üçün bir gün keşik çəkmək həm dünyanadan, həm də orada (dünyada) olanlardan daha xeyirlidir**".

Başqa hədisdə isə belə buyurulur: "**Səhər və ya axşam Allah yolunda vətən üçün edilən yürüş, dünyadan və dünyadakı şeylərin hamısından, şübhəsiz, daha xeyirlidir**". Digər hədisdə vətənini qorumağın əhəmiyyətini bildirən həzrət Peyğəmbər (s) buyurmuşdur: "**Sərhəd boyunca vətəni qoruyan gözləri cəhənnəm atəsi yandırmayacaqdır, Allahın razılığı üçün vətən sərhədlərini qoruyanlara isə daim savab yazılıacaqdır**".

Vətənin əmin-amanlığı və qanunun aliliyinin qorunması üçün vətəndaşlar vətənlərini sevməli və vətəninin düşmənlə-

ri ilə əməkdaşlıq etməməlidir. Hər bir ölkənin qanunvericiliyində ən ağır cinayətlərdən hesab olunan vətənə xəyanəti Uca Allah da pisləyir: "Ey iman gətirənlər! Nə mənim düşmənimi, nə də özünüzün düşmənini dost tutun! Onlar sizə gələn haqqı inkar etdikləri halda, siz onlarla dostluq edirsiniz. Siz Rəbbiniz olan Allaha iman gətirdiyiniz üçün onlar Peyğəmbəri və sizi (Məkkədən) çıxardılar. Əgər siz Mənim yolumda və Mənim rizamı qazanmaq uğrunda cihada çıxmışınızsa (Mənim düşmənlərimi dost tutmayın). Siz onlarla gizlində dostluq edirsiniz. Mən sizin gizli saxladığınız və aşkar etdiyiniz hər şeyi birlərəm. Sizdən kim bunu etsə, o, şübhəsiz ki, haqq yoldan azmişdir!" (əl-Mumtəhinə 1).

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Allahın dostluq qurulmamağını istədiyi millətlər müsəlmanlara sırf dini səbəbdən düşmən kəsilənlərdir. Yəni burada İslam dinini qəbul etməyən millətlərin hamısı ilə əlaqələrin kəsilməli olduğundan söhbət getmir. Din uğrunda savaşmayan və müsəlmanları vətənlərindən çıxarmağa çalışmayan millət və dövlətlərə əlaqələr qurmaqda heç bir problem yoxdur. Bu anlayış Qurandan belə ifadə edilir: "Allah din yolunda sizinlə vuruşmayan və sizi yurdunuzdan çıxartmayan kimsələrə yaxşılıq etməyi və onlarla ədalətlə rəftar etməyi sizə qadağan etməz. Allah ədalətli olanları sevər! Allah sizə ancaq sizinlə din yolunda vuruşan, sizi yurdunuzdan çıxardan və çıxartmağa kömək edən kimsələrlə dostluq etmənizi qadağan edər. Onlarla dostluq edənlər əsl zalimlərdir!" (əl-Mumtəhinə, 8-9). Sonuncu ayədən çıxan nəticəyə görə, bir milyona yaxın insanımızı öz yuvasından qovanlara qarşı düşməncilik hissələrimizi qorумalı və hər an tarixi düşmənlərimizlə döyüşə hazırlı olmalıdır. Ayədə çox açıq şəkildə müsəlmanlarla din üzündən savaşan və onları vətənlərindən çıxarmağa çalışan düşmənlərə qarşı qəti addımların atılması istənilir.

Eyni dili danışan, eyni dinə inanan, ortaq tarix və mədəniyyətə sahib olan insan cəmiyyətlərinə millət adı veri-

lir. İnsanlar bağlı olduğu aile və milləti özləri seçmirlər. Allah insanı bir ailənin fərdi və bir millətin mənsubu kimi yaradır. Ailənin möhkəmliyi ailə üzvləri arasındaki sevgi və hörmətə bağlıdır. Millətin birlik və bərabərliyi o milləti meydana gətirən insanlar arasındaki sevgi və hörmətlə mümkün olur. Qısaca, millətin birlik və diriliyinin təminatı millət sevgisidir. Millət sevgisi nədir? Bir insanın millətini sevməsi onun dinini, dilini, əxlaqını və tarixini sevməsi deməkdir. Bir millətin dini, dili, əxlaq və tarixi ümumilikdə millətin mədəniyyətidir.

Uca Allah buyurmuşdur: "Ey insanlar! Biz sizi bir kişi və bir qadından (Adəm və Həvvadan) yaratdıq. Sonra bir-biri-nizi tanıyasınız (kimliyinizi biləsiniz) deyə sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq. Allah yanında ən hörmətli olanınız Allahan ən çox qorxanınızdır (pis əməllərdən ən çox çəkinəninizdir). Həqiqətən, Allah (hər şeyi) biləndir, (hər şeydən) xəbərdardır" (Əl-Hücurat, 13).

Ayədən aydın olduğu kimi, Uca Allah Adəmi (s) və Həvvanı yaradaraq, onlardan çoxlu nəsillər yetişdirmiş, daha sonra onları müxtəlif irqlərə, xalqlara bölmüşdür. Lakin bununla belə, heç kəs deyə bilməz ki, hansısa qəbilə yaxud xalq, yaxud irq digərindən üstündür. Allah qatında yalnız o insan üstün hesab olunur ki, o, Allaha daha çox ibadət edir və Allahdan daha çox qorxur.

Peyğəmbərimizin (s) hədislərindən birində buyurulur: "Övs və Həzrac qəbilələri arasında qəbilə düşmənciliyi var idi və bu, cahiliyyə əlamətlərindən hesab olunur. Bu iki qəbilə arasında cahiliyyə dövründə, hələ İslam dini gəlməmişdən əvvəl çoxlu sayda müharibələr olar, qəbilə təəssübkeşliyi zəminində nahaq qanlar axıdılardı. İslam dini gəldikdən sonra isə, bu iki qəbilə dinə gəldilər və Allahın hidayəti ilə qardaş oldular. Bu qardaşlıq elə bir möhkəm hal aldı ki, yəhudiləri narahat etməyə başladı. Nəticədə onlar özlərin-dən bir adam göndərərək, hər iki qəbiləyə keçmiş müharibələrinin, münaqişələrin yaranma səbəblərini xatırlatmağa

və narazılığı yenidən qızışdırmağa başladı. Göndərilən adam bunu o vaxtadək etdi ki, nəticədə Övs və Həzrac qəbilələrinin gəncləri arasında "siz günahkar idiniz!", "yox, siz günahkar idiniz!" formasında münaqışə yenidən alovlandı, bir-birlərinə qışqırmağa başladılar, hətta Mədinədə yerləşən Hərra deyilən yerdə döyüşə çağırıldılar. Xəbər Peyğəmbərimizə (s) çatdı və o, həmin yerə gələrək, hər iki tərəfi sakitləşdirməyə başladı və: "Mən hələ də sizin aranızda ikən bir-birinizi cahiliyyəyəmi çağırırsınız?" - sonra isə bu ayəni oxudu: "**Hamılıqla Allahın ipinə (dininə, Qu-rana) möhkəm sarılın və (fırqələrə bölünüb bir-birinizdən) ayrılmayın!** Allahın sizə verdiyi nemətini xatırlayın ki, siz bir-birinizə düşmən ikən, O sizin qəblərinizi (islam ilə) birləşdirdi və Onun neməti sayəsində bir-birinizlə qardaş oldunuz. Siz oddan olan bir uçurumun kənarında ikən O sizi oradan xilas etdi. Allah Öz ayələrini sizin üçün bu şəkildə aydınlaşdırır ki, haqq yola yönəlmış olasınız!" (Ali-İmrən, 103). Ayədən sonra hər iki qəbilə gənclərinin əlləri boşaldı və silahlarını bir kənara qoydular".

İnsanlara qarşı yaxşı, yaxud pis münasibət onların sizinlə eyni (müxtəlif) torpaqda anadan olmasına, eyni (müxtəlif) dili danışmasına görə yox, İslama görə olmalıdır.

Lakin milli təəssübkeşlik etməmək heç də insanın doğulub boy-a-başa çatdığı yeri, vətənini sevməməyə işarə deyil. Peyğəmbər (s) anadan olduğu Məkkə torpağını çox sevərdi, ona görə ki, bura Allahın yer üzündə ən sevimli şəhəri idi.

Ibn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbərimiz (s) Məkkə haqqında belə deyərdi: "Sən necə də gözəl torpaqsan, necə də mənə əzizsən. İnsanlar məni səndən nə qədər uzaqlaşdırılsalar da, mən heç vaxt başqa yerdə səndə yaşadığım kimi yaşaya bilmərəm".

Həmçinin Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbərimiz (s) səfərdən qayıdarkən Məkkənin yollarına baxar,

sonra isə dəvəsini tez sürüb gedərdi.

İbn Həcər (r.a) bu hədisin şərhində qeyd edir: "Bu hədis dəlildir ki, Məkkə möhtəşəm bir şəhərdir, vətəni sevmək və onun həsrətini çəkmək şəriətdəndir" (Fəthul Bari, 3727).

Lakin Peyğəmbərimiz (s) Məkkədə yaşayan kafirləri sevmirdi, ona görə ki, onlar İslama qarşı vuruşur və müsəlmanları öldürürdülər. Bununla belə, Məkkədən köçüb gəlmış müsəlmanlar özlərini heç vaxt mədinəli və ya başqa yerdən olan müsəlmanlardan üstün hesab etməzdilər. Eyni zamanda, onlar Məkkəni vətənləri olduğu üçün çox sevirdilər, Allahdan əmr gəlməyənədək bir dəfə oraya hücum etməmiş, kafirlərdən təmizləməmişlər.

İnsan oğlu yarandığı gündən üzərində bir sıra haqq və hüquqlar mövcuddur. İlk növbədə hamının öhdəsinə bu haqlara sahib çıxaraq onu qorumaq vəzifəsi düşür. Təbii ki, müqəddəs amalları qorumaq üçün insan onları ayrı-ayrılıqda sevməyi bacarmalıdır. İnsanın həyatından qiymətli olan anlayışlar ilk növbədə dini və vətənidir.

Din insanın qəlbində olan boşluğu doldurub, ona mənəvi xoşbəxtlik bəxş etdiyi üçün birinci gəlir. Ən kamil din olan İslam bütün məsələlərdə, bütün müqəddəs amallar haqqında üstün anlayışlara malikdir. Məhz bu baxımdan Allahın insanlığa bəxş etdiyi bu dinin konstitusiya kitabı olan Qurani-Kərimdə bütün zəruri məsələlər öz əksini tapmışdır.

İnancımıza görə, insan oğlu dininə sahib çıxdığı kimi ana vətəninə də sahib çıxmalıdır. Çünkü dininə sahib çıxmayanın quru cəsədindən başqa heç bir mənəvi dəyəri olmur. Yaxud vətəninə sahib çıxmayan ilk növbədə inancına xəyanət etmiş olar, yenə də bir dəyəri qalmaz. Beləcə, insan oğlu sahib olduğu müqəddəs olan hər bir şeyi itirmiş olar. Əgər belə olmasaydı, Allah-Təala öz müqəddəs kitabında ayəni xatırlatmazdı: "(Ya Məhəmməd! Musadan sonra bir dəfə İsrail övladlarının başına gələnləri görmədinmi? Onlar öz peyğəmbərlərinə: bizə bir hökmdar göndər ki, (onun köməyi ilə) Allah yolunda vuruşaq. O da onlara: sizə vuruşma

əmri olduqda bəlkə vuruşmadınız? Onlar cavabında dedilər: "Allah yolunda nə üçün vuruşmayaq ki, yurdumuzdan çıxarıldıq, övladlarımızdan ayrıldıq. "Lakin onlara vuruşmaq vacib olduqda, bir qismi istisna olmaqla, hamısı (döyüşdən) üz çevirdilər. Allah özünə zülm edənləri tanıyor".

Allah-Təala bu ayədə vətən yolunda savaşı vacib sayır, eyni zamanda, bu yoldan dönüb qaçanların özlərinə zülm etdiklərini xatırladır. Vətəni qorumaq bizim haqqımızdır. Haqq isə Allaha aparan yolun başlanğıcıdır. Bu yolda ölən şəhid, qalan qazidir. Deməli, vətən savaşı haqq savaşı olduğu üçün bu yolda nə ölən, nə də qalan uduzmur. Əksinə, həm Allah qatında, həm də insanların gözündə ucalır. Burada bir məqamı da təkrar xatırlamaq yerinə düşərdi: vətəni qorumaq sevgidən doğur. Əgər onu ata-anamızdan, hətta canımızdan çox sevməsək qoruya bilmərik. Sevimli bir şeyi qorumaq isə şərəf və iman məsələsidir. Peyğəmbərimizin (s) buyurduğu "Vətəni sevmək imandandır" kəlamından aydın olur ki, vətəni sevmədən kamil imana sahib olmaq qeyri-mümkündür.

Bu gün ən böyük borcumuz Allahın əmr etdiyi, Rəsulunun buyurduğu kimi, vətəni qorumaqdır. Millətimizi sevərək, onun dəyərini anlayaraq bütün vasitələrlə həm inancımıza, həm də vətənimizə sahib çıxmaliyiq. Şərəf və ləyaqətimizin, inanc və qürurumuzun tapdalanmasına yol verə bilmərik. Lazım gələrsə, bu məqsəd naminə döyüşərək şəhid olmağa da hazır olmalıyiq. Çünkü "Döyüş meydanında ölmək rahatca uzanıb ölməkdən daha şərəflidir" (Həzrət Əli).

Qəlbimizdə millətimizə qarşı olan məhəbbəti də daim uca tutmalıyiq. Millətimizin hər bir nümayəndəsini sevməli və bununla qürur duymalıyiq. Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin söylədiyi kimi: "**Hər bir kəsin milli mənsubiyəti onun qurur mənbəyidir. Həmişə fəxr etmişəm və bu gün də fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam!**"

Tarixə şəhid qanı ilə yazılmış 20 Yanvar faciəsi

Allah-Təala Qurani-Kərimin Ali-İmran surəsinin 169-170-ci ayələrində buyurur: "Allah yolunda öldürülənləri (şəhid olanları) heç də ölü zənn etmə! Əsl həqiqətdə onlar diridirlər. Onlara Rəbbi yanında ruzi (cənnət ruzisi) əta olunur. Onlar Allahın öz mərhəmətindən onlara bəxş etdiyi nemətə (şəhidlik rütbəsinə) sevinir, arxalarınca gəlib hələ özlərinə çatma-mış (şəhidlik səadətinə hələ nail olmamış) kəslərin (axırətdə) heç bir qorxusu olmayacağına və onların qəm-qüssə görmə-yəcəklərinə görə şadlıq edirlər".

1990-cı il 20 yanvarda şəhidlik zirvəsinə ucalanlar azadlıq, müstəqillik yolunda şəhid oldular. Peyğəmbər əleyhissalam hədislərinin birində buyurur: "Qiyamət günü mən şəhidlərin olduqca əziz canlarını fəda etdiklərinə şahidlik edəcəyəm. Onları qanlı köynəklərdə dəfn edin!"...

Azərbaycanın azadlığı və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizədə xalqımızın tarixinə "Qanlı Yanvar" faciəsi kimi daxil olmuş 20 Yanvar müsibəti Ermənistanın təcavüzkar hərəkətlərinin və keçmiş SSRİ rəhbərliyinin onlara havadarlığının nəticəsində baş vermişdir. Keçmiş Sovet dövlətinin hərb maşınının Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdiyi bu vəhşi terror aktı insanlığa qarşı törədilmiş ən ağır cinayətlərdən biri kimi bəşər tarixində qara səhifə olaraq qalacaqdır. Milli azadlığı, ölkəsinin ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəyə qalxmış dinc əhaliyə divan tutulması, kütləvi terror nəticəsində yüzlərlə günahsız insanın qətlə yetirilməsi və yaralanması totalitar sovet rejiminin süqutu ərəfəsində onun cinyətkar mahiyyətini bütün dünyaya bir daha nümayiş etdirdi. Sovet Ordusunun böyük kontingentinin, xüsusi təyinatlı bölmələrin və daxili qoşunların Bakıya yeridilməsi xüsusi qəddarlıq və görünməmiş vəhşiliklə müşayiət edildi. Kommunist diktaturası Çexoslovakiyaya, Macarıstana, Əfqanistana qarşı həyata keçirdiyi hərbi müdaxiləni, hətta Sovet İttifaqının müttəfiq respublikalarından biri olan Azərbaycanda da təkrarlamaqdan çəkinmədi.

Həmin vaxt Azərbaycan qonşu Ermənistanın da təcavüzünə məruz qalmışdı. Belə bir şəraitdə sovet rəhbərliyi nəinki münaqişənin qarşısını almaq üçün qəti tədbirlər görməmiş, əksinə, Azərbaycana yeridilən ordu hissələrinin tərkibinə Stavropol, Krasnodar və Rostovdan səfərbərliyə alınmış erməni əsgər və zabitləri, sovet hərbi hissələrində xidmət etmiş ermənilər, hətta erməni kursantlar da daxil edilmişdi. Bakıya yeridilmiş qoşun kontingentinə, "döyüş tapşırığını" yerinə yetirmək üçün möhkəm psixoloji hazırlıq keçmişdilər ("Şit" təşkilatı müstəqil hərbi ekspertlərinin hesabatından): "...sizi Bakıya rusları müdafiə etmək üçün gətirmişlər, yerli əhali onları vəhşicəsinə məhv edir; ekstremitlər Salyan kazarmalarının (Bakıda əsas hərbi qarnizonun yerləşdiyi ərazi) ətrafindakı evlərin damlarında snayperlər yerləşdirmişlər, təkcə bu ərazidə 110 atəş nöqtəsi var; binalar, mənzillər Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin yaraqlıları ilə doludur, onlar sizi güclü avtomat-pulemyot atəşinə tutacaqlar".

1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə SSRİ rəhbərliyinin göstərişi ilə Azərbaycanda kommunist rejimi saxlamaq və milli azadlıq hərəkatını boğmaq məqsədilə Bakıya 35 minlik (bəzi məlumata görə, qoşun sayı 60 min nəfərə çatırdı) ordu yeridilmişdi. SSRİ Müdafiə Nazirliyi, DİN və DTK-nın hazırlayıb həyata keçirdiyi "Udar" adlı əməliyyatda əsas rolu xüsusi təyinatlı "ALFA" və SSRİ DTK-nın "A" təxribat qrupları "oynayırdı".

Mixail Qorbaçov başda olmaqla sovet imperiyasının rəhbərliyi Bakıda "rus və erməni kartı"ndan da məharətlə istifadə etdi. Guya Bakıya qoşun onları, hərbi qulluqçuların ailələrini qorumaq, "millətçi ekstremitlər" tərəfindən hakimiyyətin zorakılıqla ələ keçirilməsinin qarşısını almaq üçün yeridilmişdi. Əslində isə bu açıq riyakarlıq, ağ yalan idi. Çünkü Sovet rəhbərliyinin "dəllilləri" hətta həqiqətə yaxın olsaydı belə, Bakıya təpədən-dırnağadək silahlandırılmış qo-

şun göndərməyə ehtiyac yox idi. Ona görə ki, həmin vaxt burada daxili qoşunların 11,5 min əsgəri, Müdafiə Nazirliyinə tabe olan Bakı qarnizonunun çoxsaylı hərbi hissələri, Hava Hücumundan Müdafiə qüvvələri var idi. 4-cü Ordunun komandanlığı da Bakıda yerləşirdi. Bütün bunlara baxmayaq, 1990-cı il yanvarın 19-da Mixail Qorbaçov SSRİ Konstitusiyasının 119-cu, Azərbaycan SSR Konstitusiyasının 71-ci maddələrini və eləcə də 1996-cı il "Vətəndaş və siyasi hüquqlar" barədə Beynəlxalq Müqavilənin I maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarını kobud şəkildə pozaraq, yanvarın 20-dən Bakıda fövqəladə vəziyyət elan edilməsi haqqında fərman imzaladı. DTK-nın "Alfa" qrupu yanvarın 19-da saat 19.27-də Azərbaycan televiziyasının enerji blokunu partlatdı, respublikada televiziya verilişləri dayandırıldı. Gecə isə qoşun fövqəladə vəziyyət elan edilməsindən xəbərsiz olan şəhərə daxil oldu və əhaliyə divan tutmağa başladı. Qorbaçovun fərmanı qüvvəyə minənədək - yanvarın 20-də saat 00-dək artıq 9 nəfər öldürümüşdü.

Bakıda fövqəladə vəziyyətin elan olunması haqqında məlumat isə əhaliyə yalnız yanvarın 20-də səhər saat 7-də respublika radiosu ilə çatdırıldı. Həmin vaxt öldürülənlərin sayı 100 nəfərə çatmışdı. Halbuki, Qorbaçovun Azərbaycana ezam etdiyi yüksək vəzifəli emissarlar həyasızcasına bəyan edirdilər ki, Bakıda fövqəladə vəziyyət elan olunmayacaqdır. Əli yüzlərlə insanın qanına batmış, sonralar Nobel sülh mükafatı almış Mixail Qorbaçov başda olmaqla sovet imperiyası rəhbərliyinin rəzil siması bu idi...

Həmin gecə tanklar və "BTR"-lər Bakı küçələrində qarşılıraına çıxan hər şeyi əzir, hərbçilər hər yanı amansız atəşə tuturdular. İnsanlar nəinki küçələrdə, hətta avtobuslarda gedərkən, öz mənzillərində oturduqları yerdə güllələrə tuş gəldilər. Yaralıları aparmağa gələn "Təcili yardım" maşınlarını və tibb işçilərini də atəşə tuturdular. Bir neçə gün ərzində 137 insan öldürümüş (onlardan 117-si azərbaycanlı, 6-sı rus, 3-ü yəhudи, 3-ü tatar idi); 744 adam ağır xəsarət almış; 4 şəxs

itkin düşmüş; 400 nəfər isə həbs edilmişdi. Yanvarın 20-də fövqəladə vəziyyət elan ediləndən sonra əlavə 21 nəfər qətlə yetirilmişdi. Fövqəladə vəziyyət elan edilməmiş rayonlarda isə (Neftçala, Lənkəran) 25-26 nəfər öldürülmüşdü.

O ərəfədə baş vermiş hadisə ilə bağlı bir çox xarici təşkilatlar hesabatlar hazırlayır və öz obyektiv mövqelərini ortaya qoyurdular. Bu təşkilatlardan biri olan "Şit" təşkilatının ekspertlərinin hesabatında qeyd edilir:

"...adamları xüsusi qəddarlıqla və yaxın məsafədən gül-lələmişlər". Məsələn, Y. Meyeroviçə 21, D. Xanməmmədova 10-dan çox, R. Rüstəmova 23 gullə vurulmuşdur;

- xəstəxanalar, "Təcili yardım" maşınları atəşə tutulmuş, həkimlər öldürülmüşdür;

- adamlar süngü-bıçaqla qətlə yetirilmişlər. Onların arasında hər iki gözü tutulmuş B.Yefimtsev də var;

- "Kalaşnikov" avtomatının ağırlıq mərkəzi dəyişən 5,45 çaplı gullələrindən istifadə edilmişdir".

Həlak olanlar arasında yetkinlik yaşına çatmayanlar, qadınlar, qocalar, şikəstlər də var idi. Qorbaçovun və ətrafindakıların "millətçi ekstremistlər" adlandırdıqları bunlar idimi? Öz ölkəsinin xalqına qarşı bu cür amansızlığa inanmaq çox çətindir.

Beynəlxalq Hərbi Tribunal, 1949-cu il Cenevrə müqaviləsinin "Hərbi Qurbanların Müdafiəsi" qərarına, 1977-ci il 1 və 2 Əlavə protokollarına və eləcə də Azərbaycan Konstitusiyasına əsaslanaraq bəzi hərbiçilər antihumanist hərəkətlərinə görə beynəlxalq cinayətkar hesab olunurlar. 1948-ci ilin İnsan Hüquqları barədə Ümumdünya Bəyan-naməsi, 1966-ci ilin Vətəndaş və Siyasi İnsan Hüquqları barədə Beynəlxalq Pakt, 1966-ci ilin Mədəni, Sosial və İqtisadi Hüquqları barədə Beynəlxalq Pakt və 1975-ci ilin Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq razılaşmasının son bəyannaməsi, ATƏT-in 1989-cu il Vyana görüşünün son qərarı (fövqəladə vəziyyətdə və hərbi münaqişələr zamanı

qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsi Bəyannaməsi), hərbi əməliyyatların aparılmasını tənzimləyən qüvvədə olan müqavilələr, əsasən də 1980-ci ilin döyüş zamanı yüngül fırlanan və yayılan güllələrin istifadə edilməməsinin Bəyannaməsi (1967-ci ildə quru döyüşünün qayda və qanunları barədə IV Haaqa müqaviləsi) də bura daxil olmaqla qüvvədə olan bütün İnsan Haqlarına əsaslanan beynəlxalq müqavilələr kobudcasına pozulmuşdur.

Yanvarın 20-də artıq bütün dünya Bakıda törədilmiş dəhşətli qırğından xəbər tutdu. Sovet imperiyasının ideoloji rüporu olan "Pravda" qəzeti isə 22 yanvar tarixli nömrəsində belə yazırdı: "Fövqəladə vəziyyət elan edilməsi üçün görülmüş tədbirlər nəticəsində guya qadınlar və uşaqların tələf olması barədə bəyanatlar aşkar fitnəkar xarakter daşıyır. Bir daha təkrar etmək lazımdır ki, bu, qərəzli yalandır! Ondan məqsəd əhalini sovet ordusuna və hüquq-mühafizə orqanlarına qarşı qaldırmaqdır..."

20 Yanvar və Azərbaycan tarixində ondan əvvəlki faciəli hadisələr XX əsr boyu xalqımıza qarşı yeridilən düşünlülmüş siyasetin növbəti təzahürü idi. Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı, sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan ərazilərinin tədricən ilhaq olunması, nəticədə ölkə ərazisinin 125 min kvadrat kilometrdən 86,6 min kvadrat kilometrədək azalması, sovet rəhbərliyinin havadarlığı ilə başlayan Dağlıq Qarabağ hadisələri, azərbaycanlıların Ermənistən ərazisindəki əzəli torpaqlarından qovulması bu siyasetin mərhələləridir.

1990-cı ilin yanvar qırğını nə qədər faciəli olsa da, Azərbaycan xalqının iradəsini, milli azadlıq uğrunda mübarizə əzmini qıra bilmədi. Həmin müdhiş gecədə həlak olan vətən öğulları Azərbaycanın tarixinə parlaq səhifə yazdılar, xalqın milli azadlığı, müstəqilliyi üçün yol açdılar...

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonrakı ilk illərdə başları hakimiyyət uğrunda mübarizəyə qarışmış respublika rəhbərləri 20 Yanvar qırğınına siyasi-hüquqi qiymət verilməsi və cinayətkarların müəyyən edilməsi istiqamətində

məqsədyönlü iş aparmadılar. Yalnız Ümummilli Lider Heydər Əliyevin səyi nəticəsində 1994-cü ildə “Qanlı Yanvar” hadisələrinə tam siyasi-hüquqi qiymət verildi, faciənin günahkarlarının adları açıq şəkildə bəyan edildi...

1990-cı ilin 20 Yanvarı xalqımızın qanı ilə, canı ilə yazdığı şanlı bir səhifədir. O gecə neçə gəlinlər gözüyaşlı, neçə analar sinəsidağlı, neçə körpələrimiz yetim qaldı. O məşum gecə sovet qoşunlarının Azərbaycanda törətdiyi qanlı qırğından illər keçməsinə baxmayaraq, xalqımız o anları daim xatırlayır, həmin faciənin ağrısı ilə yaşayır, bu vəhsiliyi tövredənlərə, xəyanət və fəlakətin səbəbkarlarına öz dərin nifrətini bildirir. Azərbaycan xalqı öz qəhrəman övladlarının fədakarlığını yüksək qiymətləndirərək hər il yanvarın 20-də onların xatirəsini dərin ehtiramla yad edir. Hər il dövlət səviyyəsində geniş tədbirlər planı hazırlanaraq həyata keçirilir, qanlı qırğıının ildönümü respublikanın bütün şəhər və rayonlarında qeyd olunur. Şəhidlər Xiyabanının girişindən başlayaraq, hər yer al-qırmızı qərənfilə bürünür. Abşeron torpağının yetirdiyi, vaxtilə toy-büsətlərin, şadlıq məclislərinin bəzəyi olan qırmızı qərənfillərin də artıq on doqquz ildir ki, bağrı qan ağlayır - onlar müqəddəs şəhid qanının rəmzinə çevrilmişdir.

Böyük itkilərlə, günahsız insanların qətli ilə nəticələnən 20 Yanvar faciəsi Qorbaçov başda olmaqla cinayətkar imperiya rəhbərliyinin Azərbaycana qarşı xəyanətkar siyasetinə dözməyən, öz azadlığına, müstəqilliyinə can atan xalqımızın həm də mübarizliyini, əyilməzliyini, məğrurluğunu nümayiş etdirdi. 20 Yanvar hadisələrində xalqımız qurbanlar versə də, həmin faciəli gün inam və sınaq günü kimi yadda qalmışdır. Xalqımız həmin gün özünün azad və müstəqil yaşamağa layiq olduğunu bir daha sübut etmişdir. Çünkü burada uyuyan insanlar saf, təmiz əqidə, ideya uğrunda ölümə gediblər.

Təəssüflər olsun ki, torpaqlarımızın 20 faizi düşmən

tapdağında, işgal altındadır və hər bir qeyrətli vətəndaş bunun mənəvi ağrısını ürəyində daşıyır. Torpaqlarımız işgal-dan azad ediləndə, burada əbədiyyətə qovuşan şəhidlərimizin ruhu da sevinəcək, biz bu ziyarətgaha alnıaçıq, üzüağ qədəm qoyacağıq.

Vətənin azadlığı, suverenliyi uğrunda özlərini qurban və-rən şəhidlərin xatirəsi həmişə qəlblərdə yaşayacaqdır. Qoy şəhidlərimizin ruhu şad olsun!

Xocalı soyqırımı

Bu soyqırımı bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.

Heydər Əliyev

Azərbaycan xalqı son 200 il ərzində erməni millətçi-şovinistlərinin davamlı olaraq etnik təmizləmə, soyqırımı siyasətinə məruz qalmışdır. Azərbaycan xalqı tarixi torpaqlarından qovulmuş, qaçqına, məcburi köçküñə çevrilmiş və bütün bunlar ermənilər tərəfindən kütləvi qırğınırlarla müşayiət olunmuşdur. Azərbaycanlıların öz tarixi-etnik torpaqlarından qovulması sovet dövründə də davam etmişdir. 1948-1953-cü illərdə Ermənistandan 150 min azərbaycanlı deportasiya olunmuş, Azərbaycanın Kür-Araz düzənliyində yerləşdirilmişdir. 1988-ci ildə isə öz tarixi torpaqlarında yaşayan 250 min azərbaycanlı son nəfərinədək bu ərazidən qovulmuş, bununla da Ermənistən monoetnik dövlətə çevrilmişdir.

1988-ci ildən Dağlıq Qarabağ ətrafında başlayan hadisələr, erməni ideoloqlarının "dənizdən dənizə Ermənistən" adlı sər-səm bir ideyasını reallaşdırmaq cəhdi kəndlərin, şəhərlərin dağılması, on minlərlə günahsız insanın ölümü, yüz minlərlə azərbaycanının öz tarixi torpaqlarından didərgin düşməsi ilə nəticələndi. Xocalı faciəsi isə bu faciələrin pik nöqtəsi oldu.

Xocalı rayonu 26 noyabr 1991-ci ildə Əsgəran rayonunun əsasında yaradılmışdır. Rayonun ərazisi 1991-1992-ci illər-də erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işgal edilmişdir. Sahə-

si 0,97 min kv. km, əhalisi 24417 nəfər idi (1991-ci il). Azərbaycanlılar 12194 nəfər (2004-cü il), qeyriləri 12223 nəfər idi. Rayonda 1 şəhər, 2 qəsəbə, 50 kənd olmuşdur. Mərkəzi Xocalı şəhəri idi. Ağdam şəhərinin 18, Xankəndi şəhərinin 14 km-liyində, Qarabağ silsiləsində yerləşirdi.

Rayonun ərazisi, əsasən, dağlıqdır. Ən hündür yüksəklikləri Qızqala və Qırqxızdır (2843 m, 2827 m). Dağlıq ərazilər istisna olmaqla, iqlimi mülayim-istidir. Yüksək dağlıq əraziləri subalp və alp çəmənlərdir. Əsas çayları Badara və Qarqardır. Dağ-meşə və dağ-çəmən torpaqları mövcuddur. Ərazisinin 40 faizə qədəri fisdiq, cökə, ağcaqayın, qaraağac və s. ilə zəngindir.

Xocalı soyqırımı Azərbaycan tarixinə ən dəhşətli və faciəli səhifələrdən biri kimi daxil olmuşdur. Tarix təkrar olunur deyirlər. Xocalı faciəsi də mənfur düşmənlərimizin ilk əməlləri deyildir. 1905-1906 və 1917 - 1918-ci illərdə də azgınlaşmış ermənilər Xocalını qarət edərək yandırmışdır.

Bütün beynəlxalq hüquq normalarına zidd olaraq ermənilər Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək istəyir, bu yolda bütün cinayət və vəhşiliyə hazır olduqlarını nümayiş etdirirlər. XX əsrin faciəsi olan Xocalı soyqırımı bu aqressiv və cinayətkar erməni siyasetinin nəticəsidir. Bu faciə təkcə Azərbaycan xalqına deyil, bütün insanlığa, bəşəriyyətə qarşı yönəlmüş ən ağır cinayətlərdən biridir. Xocalı soyqırımı əsrin Xatın, Xirosima, Naqasaki, Lididsa və Sonqmi kimi dəhşətli faciələri ilə bir sıradə dayanır. Azərbaycanın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev Xocalı soyqırımının on illiyi dönəmində Azərbaycan xalqına müraciətində qeyd etmişdir: "Bu amansız və qəddar soyqırımı aktı insanlıq tarixinə ən qorxulu kütləvi terror aktlarından biri kimi daxil oldu".

Ermənilərin Xocalı şəhərini hədəfə almaqda məqsədləri bir tərəfdən Qarabağın dağlıq hissəsində azərbaycanlılardan ibarət strateji əhəmiyyətli maneəni aradan qaldırmaq idisə, digər tərəfdən, ümumiyyətlə Xocalını yer üzündən

birdəfəlik silmək idi. Çünkü Xocalı elə bir yaşayış məskəni idi ki, o, Azərbaycan tarixinin qədim dövrlərindən müasir dövrə qədər tarix və mədəniyyət ənənələrini özündə əks etdirirdi. Bu xüsusi mədəniyyət tarixə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti kimi düşmüşdür. Xocalının kromlexləri, dolmenləri, siklopları, kurqanları və digər abidələri, həmçinin müxtəlif növ məişət əşyaları insan cəmiyyətinin inkişaf dinamikasını özündə əks etdirən maddi mədəniyyət nümunələridir. Erməni işğalından sonra bütün bu maddi mədəniyyət abidələrinin məhv olunması və dünyanın ən qədim məzarlıqlarından sayılan Xocalı qəbiristanlığının texnika vasitəsi ilə darmadağın edilməsi erməni vandalizminin bariz nümunəsidir, dünya mədəniyyətinə qarşı zorakılıq aktıdır.

26 fevral 1992-ci ildə Ermənistən hərbi birləşmələri 7 min əhalisi olan Xocalı şəhərində genosid aktı həyata keçirdilər. Ermənistən hərbi birləşmələrinin şəhərə hücumu zamanı burada yalnız 3 minə yaxın insan var idi. Çünkü mühəsirədə qaldığı 4 aydan artıq zaman ərzində blokadada olduğu üçün əhalinin xeyli hissəsi şəhərdən çıxməq məcburiyyətində qalmışdı. Xocalı soyqırımı zamanı 613 nəfər, o cümlədən 106 nəfər qadın, 63 azyaşlı uşaq, 70 qoca ödürüldü, 8 ailə tamamilə məhv edildi, 25 uşaq hər iki valideynini, 130 nəfər valideynlərindən birini itirdi. Faciə baş verən gecə 1275 nəfər dinc sakin girov götürüldü, onların 150-nin taleyi indi də məlum deyil. 1000 nəfər müxtəlif yaşılı dinc sakin aldığı gülə yarasından əlil oldu.

Bütün bunlar rus ordusunun bilavasitə iştirakı ilə erməni hərbçiləri tərəfindən xüsusi amansızlıqla və ağlaşığmaz vəhşiliklə həyata keçirilmişdir. Hücumda həmçinin mayor Ohanyan Seyran Muşeqoviçin komandanlığı altında 366-ci alayın 2-ci batalyonu, Yevgeni Nabokixinin komandası altın-da 3-cü batalyon, 1-ci batalyonun qərargah rəisi Çitçyan Valleriy İsayeviç və alayda xidmət edən 50-dən artıq erməni zabiti və praporşiki iştirak etmişdir.

Şəhər əhalisinin bir hissəsi zorakılıqdan qaçıb qurtarmaq

istəyərkən əvvəlcədən düzəldilmiş koridorda pusqlarda qətlə yetirilmişdir. Rusyanın "Memorial" Hüquq-Müdafıə Mərkəzinin məlumatına əsasən, dörd gün ərzində Ağdamda Xocalıda qətlə yetirilmiş 200 azərbaycanının meyiti gətirilmiş, onlarla meyitin təhqirə məruz qalması faktı aşkar edilmişdir. Ağdamda 181 meyit (130 kişi və 51 qadın, o cümlədən 13 uşaq) məhkəmə-tibbi ekspertizasından keçirilmişdir. Ekspertiza zamanı müəyyən edilmişdir ki, 151 nəfərin ölümünə güllə yaraları, 20 nəfərin ölümünə qəlpə yaraları səbəb olmuş, 10 nəfər küt alətlə vurularaq öldürülmüşdür. Hüquq-Müdafıə Mərkəzi diri adamın baş dərisinin soyulması faktını da qeydə almışdır.

Xocalı soyqırımının şahidlərinin danışdıqları epizodlar insanı dəhşətə gətirir. Xocalı sakini Əntiqə xanım erməni hərbçilərinin tələb etdiyi "bu yerlər böyük Ermənistən bir hissəsidir" sözlərini dilinə gətirmədiyinə görə, ermənilər tərəfindən diri-diri yandırılmışdı. Digər Xocalı sakini Səriyyə Talıbovanın sözlərinə görə, 4 məshəti türk və 3 azərbaycanının erməni qəbrinin üzərində başı kəsilmiş, sonra daha 2 azərbaycanının gözləri çıxarılmışdı.

Ermənilər sağ qalmış insanlar üzərində ağlaşığmaz təh-qiredici hərəkətlər həyata keçirmişdilər. Onların başlarının dərisini soymuş, başlarını və bədənlərinin digər orqanlarını kəsmiş, uşaqların gözlərini çıxarmış, hamilə qadınların qarnını yarmışdilar. Hükum zamanı Xocalıda istifadəsi qadağan olunmuş 5,45 kalibrli patronlardan və kimyəvi silahlardan istifadə edilmişdir. Bütün bunlar Ermənistən Cenevrə konvensiyasının protokollarını pozaraq, müharibə qaydalarına zidd olaraq dinc sakinlərə qarşı həyata keçirilən soyqırımı olduğunu təsdiqləyir. Xocalı soyqırımının xüsusi amansızlıqla törədilməsi rus, gürcü, ingilis, fransız, alman, amerikalı və digər ölkələrin vətəndaşı olan jurnalist və publisistləri dəhşətə gətirmişdir.

Dünyada qəbul olunmuş beynəlxalq konvensiyalar, qa-

nunlar Xocalı faciəsi kimi soyqırımları pisləyir, yolverilməz olduğunu bildirirlər. Azərbaycan xalqı 9 dekabr 1948-ci il tərixli "Soyqırım cinayətinin xəbərdarlıq edilməsi və cəzalandırılması" konvensiyasını rəhbər tutaraq, Ermənistən Respublikasına qarşı BMT-nin Beynəlxalq məhkəməsində iddia qaldırmaq üçün bütün hüquqi əsslərlə malikdir. Dünya bilməlidir ki, bu cinayət təkcə Azərbaycan xalqına qarşı deyil, həm də bütün bəşəriyyətə qarşı yönəldilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi fevralın 26-nı Xocalı Soyqırımı Günü elan etmişdir. Hər il fevralın 26-sı axşam saat 5-də Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 25 fevral 1997-ci il Fərmanına əsasən, Azərbaycan xalqı Xocalı qurbanlarının xatirəsini bir dəqiqəlik sükutla yad edir. Bu bir dəqiqəlik sükutla Azərbaycan xalqı tarixi faciəni unutmamağa, bütün vasitələrlə onu dünya ictimaiyyətinə çatdırmağa çalışır. Bu sükut bir millətin haqq səsi, hüquqlarını təminetmə istiqamətindəki tələblərinin ifadəsidir.

Qaçqına çevrilmiş və Azərbaycanın 48 rayonunda müvəqqəti sığınacaq tapmış Xocalı sakinləri Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həllini, Ermənistən Azərbaycana qarşı təcavüzünə son qoyulmasını, respublikamızın ərazi bütövlüyünün bərpa olunmasını gözləyirlər. Onlar bütün dünyada kı insanları, dövlətləri və beynəlxalq təşkilatları haqq və ədaləti qorumağa, Xocalıda həyata keçirilən terrorizm və etnik təmizləmə aktlarını pisləməyə çağırırlar.

Xocalı faciəsinin təşkilatçıları və icraçıları layiq olduqları cəzani almalıdır. Heç bir cinayət cəzasız qalmamalıdır. Bu gün Azərbaycan dövləti demokratik dəyərlərdən yararlanaraq Dağlıq Qarabağda erməni işgalçları tərəfindən zəbt olunan torpaqların sülh yolu ilə geri qaytarılmasına çalışır. Lakin Prezidentimiz İlham Əliyev dəfələrlə vurğulamışdır ki, danışıqlar nəticəsiz qalarsa, biz bütün vasitələrdən istifadə edərək öz torpaqlarımızı geri qaytaracaq. Bu, bizim suveren hüququmuzdur. Müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimdə də buyurulur ki: "Zülmə məruz qaldıqlarına görə, vuruşanlara izn veril-

mişdir. Allah onlara kömək etməyə, əlbəttə, qadirdir! O kəslər ki, haqsız yerə, ancaq "Rəbbimiz Allahdır!" dediklərinə görə yurdlarından çıxarılmışlar..." (Həcc, 39-40).

Məhəmməd Peyğəmbər (s) demişdir: "Ey insanlar! Düşmənlə qarşılaşmağa təmənna etməyin və Allaha dua edin ki, sizi bundan qorusun. Amma elə ki, düşmənlə qarşılaşdırınız, mətanətli olun və bilin ki, Cənnət qılıncların kölgəsi altındadır".

Azərbaycanın əzəli torpaqlarında məskunlaşan mənfur ermənilər oradan mütləq çıxarılmacaqdır. Qurani-Kərimdə də buyurulur: "Onlar sizi çıxardıqları yerdən, siz də onları çıxardin" (Bəqərə, 191). Ümidvarıq ki, Qarabağ torpaqları əzəli olduğu kimi, əbədi də bizim olacaq. Bu torpaqlarda qanları axıdılan minlərlə soydaşımızın qanı yerdə qalmayacaqdır!

Novruz bayramı

Hər bir xalqın tarixində müxtəlif bayramlar və el şənlikləri olur. Onlardan bəziləri xalqa yad olan müəyyən bir ideologiya ilə bağlı olduğundan zaman keçdikcə unudulur, yaddaşlardan silinir. Yalnız o bayramlar əsrlərin süzgəcindən keçir ki, onların əsasında humanist, milli və bəşəri ideyalar durur. Novruz da bu xüsusiyyətləri özündə əks etdirən bayramlarımızdanıdır.

Sovet dövründə Novruz bayramı qeyri-rəsmi şəkildə qeyd olunurdu, çünki mövcud rejimdə bu bayramın qeyd edilməsinə icazə verilmirdi. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, əsrlərdən qalmış ənənələrə sadiq olaraq hər bir azərbaycanlı ailəsi bu bayramı qeyd edirdi.

Təbiətin, həyatın oyanması Novruzdən başlanır. Azərbaycan xalqı bu bayramı təntənəli şəkildə qeyd etməyə vaxtından bir ay əvvəl başlayır. Belə ki, bayrama bir ay qalmış hər həftənin ikinci günləri "Su çərşənbəsi", "Od çərşənbəsi", "Torpaq çərşənbəsi" və sonuncu çərşənbə sayılan "Yel çərşənbəsi" qeyd olunur. Xalq inancına əsasən birinci çərşənbədə su mənbələri təzələnir və hərəkətə gəlir, ikinci

çərşənbə od, üçüncü çərşənbə yer, sonuncu olan yel çərşənbəsində isə, küləyin köməyi ilə ağaclar cücərir və baharın gəlişindən xəbər verir. Xalq arasında elə təsəvvür yaranır ki, külək sudan da, oddan da, yerdən də güclüdür.

Çərşənbələrin içində ən vacibi axırıncı çərşənbə axşamıdır və əsas bayram təmtəraqı onda başlanır. Həmin gün qədim ənənələrlə zəngin olur və bütün həyat tərzini əhatə edən təzə ilə xoş arzular, ailəyə səadət, xoşbəxtlik və bütün bədbəxtlikdən uzaq olmaq arzulanır. Bütün evlərdə bayram süfrəsi açılır. Cürbəcür yeməklər, əsasən, plov, şirniyyatlar: paxlava, şəkərbura, şəkərcörək, şorqoğal, badambura və s. hazırlanır.

Süfrədə bayram xonçasının olması vacibdir. Xonçanın ortasında səməni, hər ailə üzvü üçün şam, boyanmış yumurta qoyulur. Ənənəyə görə, həmin gün hamı öz evində olmalıdır. Ancaq övladlar valideynlərlə bayramlaşmalı və evlərinə qayıtmalıdır.

Həmin gün qədim ənənələrlə, xalq oyunları ilə zəngindir. Bu ənənələrdə şifahi xalq yaradıcılığının bütün janrlarından: nağıllar, hekayələr, dastanlar, lətifələr, məsxərələr və s. istifadə olunur. Ən yayılmış "Xıdır İlyas" (məhsuldarlıq, çiçəklənmə rəmzi), "Kos-kosa" - meydan məzəli oyunu (baharın gəlməsi rəmzi) və falabaxma kimi ənənələrdir.

Su və odla əlaqədar da maraqlı ənənələr var. Azərbaycan Odlar ölkəsi kimi odla bağlı zəngin ənənələrə malikdir və bu, saflaşma, təmizlənmə əlamətidir. Novruzdan əvvəl "axırıncı çərşənbə"də tonqallar qalanır, yaşından və cinsindən asılı olmayaraq, hər kəs ya bir tonqalın üstündən yeddi dəfə, ya da yeddi tonqalın hərəsinin üstündən bir dəfə tullanmalıdır. Tonqalın üstündən tullanarkən bu sözlər deyilir: "Sarılığım sənə, qırmızılığın mənə". Tonqal heç vaxt su ilə söndürülmür. Tonqal özü sənəndən sonra cavan oğlan və qızlar həmin tonqalın külünü yığıb, evdən kənar bir yerə, çölə atırlar. Bu ona işarədir ki, tonqalın üstündən tullanan bütün ailə üzvlərinin bədbəxtçiliyi atılan küllə birlikdə ailədən uzaqlaşdırılır.

Su ilə saflaşma isə, suyun saflığı və aydınlığı ilə əlaqədar-

dır. Bununla əlaqədar olan ənənələr Azərbaycanda təzə illə bağlıdır. Təzə ildə axar suyun üstündən tullanmaqla, keçən ilin günahlarını yumuş olursan. Bundan başqa bütün ailə üzvləri ötən ilin axırıncı gecəsi, yatmadan əvvəl biri-birinin üstünə su çiləyirlər. Deyilənə görə, axırıncı çərşənbə gecəsi bütün axar sular dayanır və hamı ona səcdə edir, hətta ağaclar da yerə əyilir. Əgər təzə il axşamı hər kəs bu sudan içərsə, onlar təzə ildə bütün xəstəliklərdən uzaqlaşarlar.

Novruzun ən yüksək zirvəsi köhnə il öz səlahiyyətlərin təzə ilə verəndə olur. Bu anda köhnə ənənəyə görə, Novruzun şərəfinə top və tüfənglərdən yaylım atəşləri açılır. XIX əsrд N.Dubrovin bu haqda belə yazır: "Azərbaycanda baharın gəlməsini şəhər və kəndlərdə açılan yaylım atəşləri bildirirdi".

Azərbaycanda Novruz bayramı təntənəsinin Şamaxı şəhərində iştirakçısı olan Adam Oleariy hələ 1637-ci ildə yazırıdı: "Münəccim (astroloq) tez-tez astronomik cihaz və günəş saatı vasitəsilə günəşin hündürlüyünü təyin edərək, gündüzlə gecənin bərabərləşdiyi zamanı elan etdi: "Təzə il gəldi" və elə bu anda yaylım atəşləri başlandı, şəhərin qül-lələrindən və divarlardan musiqi sədaları ucaldı. Beləliklə də, Bahar bayramı başlandı".

Azərbaycanlılar Novruz bayramı süfrəsinə ciddi diqqət yetirirlər. Süfrədə yeddi növ xörək olmalıdır ki, adları da "S" hərfi ilə başlayır. Sumax, sirkə, süd, səməni, səbzi və s. bunlara aiddir. Bunlardan başqa, stola güzgü qoyulur və şamlar düzülür, güzgünün üstünə boyanmış yumurtalar qoyulur. Bunların da öz rəmzi mənası var: şam od, işıq deməkdir. İnsanı bədnəzərdən qoruyur. Güzgü isə, aydınlıq rəmzidir. Ənənəyə görə, bayramın ilk günü hamı evdə olmalıdır.

Xalq arasında belə bir deyim var: "Əgər bayram günü evdə olmasan, yeddi il dərbədər olacaqsan". Bir qayda olaraq, çöl kapıları bağlanmır. Təzə ilin birinci günü bütün gecə işıqlar söndürülmür ki, sönmüş od, işıq bədbəxtçilik əlamətidir.

Novruzu qeyd edərkən kəndlilər təzə ilin necə keçəcəyi-

ni: quru və yaxud yağıntılı olacağından asılı olaraq, məhsul-darlığın dərəcəsini təyin edirdilər. Ənənəyə görə, Novruzun birinci gününü-yaz, ikinci-yay, üçüncü-payız, dördüncü gününü isə qış sayırlar. Əgər birinci gün küləksiz və yağmur-suz olarsa, deməli, bu yaz kənd təsərrüfatı işləri üçün əlve-rişli olacaq. Əksinə yağmurlu, küləkli olsa, deməli bütün yaz belə olacaq. Qalan üç günlərdə də yayın, payızın və qışın ne-cə olacağı təyin olunurdu.

Axır çərşənbə gecəsinin səhəri sübh tezdən durub su üstünə getmək, suya salam verib üç dəfə üstündən tullanmaq lazımdır. Deyirlər ki, belə etdiyin zaman ilin xoş gələr, ağrı-acı görməzsən. İlaxır çərşənbədə balta ilə meyvə ağaclarının kötüyünə bir-iki dəfə yüngülçə vurub, deyirlər: "Nə yat-mışan, oyan, bərəkət payını götür". Belə olduqda həmin il ağacın bəhəri bol olar. Axır çərşənbə axşamında bir neçə parça kömürü, bir ovuc duzu, bir-iki dənə qara pulu bir qaba qoyub damdan atırlar. Deyilənə görə, kömür qara günün, duz gözdəymənin, qara pul da yoxsulluğun nişanəsidir. Onları qaba yiğib damdan atmağın niyyəti qara gündən, göz-dəymədən, yoxsulluqdan qurtarmaqla bağlıdır. Bayram ton-qalı yanıb sona yetəndə közün üstünə üzərlik səpib deyirlər: "Odumuza, ocağımıza kəm baxanın gözləri, bax beləcə part-lasın, özü də düşüb çatlasın".

İlin axır çərşənbəsində, ya da Novruz axşamı ürəyində niyyət tutub qaş qaralandan sonra xəlvətcə qonum-qonşunun qapısını pusurlar. Qapı dalında durub ayağın altına açar atıb içəriyə qulaq asırlar. İçəridən eşidilən iki kəlmə niyyətin yerinə yetib-yetməyəcəyinə işaret verir. İki kəlmə xoş sözə, yaxşı bir istəyə bağlırsa, demək niyyət baş tutacaq, yox pis söz, narazılıq, nigarənciliq bildirən kəlmə dilə gəlsə, onda istəyə yetmək çətin işdir. Odur ki, ulular tapşırılmışlar ki, axır çərşənbə gəlib yetişəndə evdə könül açan söhbətlər edilsin. Bu da, ondan ötrüdür ki, birdən qapıya gəlib dilək tutan olar, qoy niyyəti xoş sözə tuş gəlsin.

Novruz bayramının yaranmasıyla bağlı ziddiyyətli fikirlər

mövcuddur. Bəziləri bu bayramı İslamlı əlaqələndirir, dini bayram olduğunu deyir. Hətta, bəzi din xadimləri belə bir fərziyyə uydurmuşlar ki, Novruz bayramı guya IV xəlifə Əlinin hakimiyyətə (656 - 661) gəldiyi günlə əlaqədardır. Halbuki, Həzrəti Əli (r.a) iyul ayında hakimiyyətə gəlmış, Novruz isə yazda bayram edilir. Belə ki, İslam dininin məhiyyəti konservativ təkallahlılıq olduğundan təbiətə, yaxud başqa qüvvələrə sitayışi, onlardan nəsə diləməyi və s. qəti şəkildə rədd və qadağan edir.

Avestaya əsasən, bu gündə turanlı Əfrasiyab tərəfindən öldürülmüş qəhrəman Siyavuş dəfn edilmişdir. Həmçinin, Firdovsinin "Şahnamə"sində də bu barədə söhbət açılır: "Günümüzə gəlib çatan mənbələr göstərir ki, Siyavuşun dəfn günü Novruz adlandırılmışdır. Məlumdur ki, bu bayram özündə animistik (hər şeydə canlı yaxud cansız ruhun olmasına etiqad) elementlər daşıyır. Qədim hindlilər Novruz günü, "fraşavi" adlandırdıqları ölmüş dədə-babalarının ruhuna sitayış edirdilər. Bu adət, sonralar Sasanilərin rəsmi dini olan Zərdüştilikdə (atəşpərəstlik, məcūsilik) özünə yer tapmışdır. Atəşpərəstlərin 7 əsas bayramından biri olan "qışın sonu, yazın başı və əcdadların ruhunun yad edilməsi, (Novruz) gecə-gündüz bərabərliyindən əvvəlki gecəyə təsadüf edirdi".

Britaniya alimi M. Boys qeyd edir ki, bütün bunlardan əlavə, zərdüştilikdə bu bayram onların güc və qüvvə mənbəyi hesab edib sitayış etdikləri odla əlaqəli idi. "Görünür Zərdüşt (atəşpərəstliyin banisi) yaz gecə-gündüz bərabərliyi bayramı elementlərindən istifadə edərək, Aşa -Vaxıştaya və oda həsr etmişdir".

Zərdüştilik adətlərinə əsasən, bununla onlar Pis ruhun məğlub olmasını, işıq və istilik gətirən Raptivnin qələbəsini qeyd edirdilər. Zərdüştiliyin bu adətləri sonrakı dövrlərdə daha geniş yayılmağa başladı. Belə ki, Əhəmənilərin və Sasanilərin zamanında Novruz günü məbədlərdə xüsusi şəkil-

də oda sitayış mərasimləri keçirilərdi. İran hökmdarları məhz həmin gün tabeçiliyində olan ölkələrdən hədiyyələr qəbul edərdilər. Hər yerdə ocaq qalanardı: evlərin damlarında məşəllər, həyətlərdə tonqallardan tutmuş ta ki, süfrələrdə şamlaradək. Hal-hazırda bu adətlərdən bir çoxu hələ də saxlanılıb. Azərbaycanın bir çox rayonlarında Novruz günü həyətlərdə tonqallar qalanır. İnsanlar tonqalların ətrafında duraraq, müxtəlif folklor mahnılar oxuyurlar. Şamlar da Novruz günü süfrələrdən əskik olmur. Analoji ənənələr İranda və Orta Asiyada da saxlanılmışdır. Məsələn, A.N.Neməti yazar ki, Səmərqənd və ətrafindakı ərazilərdə ən təntənəli qeyd olunan bayram fars təqvimi ilə Yeni ildir (Novruz). Gün batandan sonra insanlar həyətlərdə tonqallar qalayır, müxtəlif musiqi alətlərində ifa edir, oxuyub-oynayırlar. Qaval sədası altında insanlar əllərində məşəllər çay kənarına enib bayramı orda davam etdirirlər. Tonqal üzərindən hoppanıb çayda çimir, beləliklə, ruhən və cismən təmizləndiklərinə inanırlar. Tonqal üzərindən atlayan taciklər təbiətdən bol məhsul, pis ruhlardan qorunmağı diləyirlər. Hətta, qadınlar da bu mərasimdə öz südəmər körpələri ilə iştirak edir və il boyu qada-bəlaların onlardan uzaq olacağını və ruzi-bərəkətin artacağını düşünürlər.

Zərdüştlərin bir çox başqa adətləri də günümüzə qədər saxlanılmışdır. Məsələn, onlar qabları müxtəlif arpa və buğda toxumları ilə doldurub, üstünə su tökərək, cücərdər, sonra isə evin ən xüsusi yerinə qoyardılar. Günümüzdə də eyni adəti Azərbaycanda, İranda və Orta Asiyada tətbiq edirlər. Bayram günü atəşpərəstlərin süfrələrinə qoyduqları xüsusi şirnilər və yaranış simvolu olan yumurta adəti indi də var.

Əbu Reyhan Əl-Biruni (XI əsr) Novruz bayramı haqqında müxtəlif rəvayətlərdən, onun yaranması səbəblərindən, bu bayram münasibətilə xalq arasında yayılmış adət-ənənələrdən bəhs etmiş, Novruz bayramının təbiətin oyanması, əkinçilik təsərrüfatının başlanması ilə bağlı əsl dünyəvi bayram olduğunu qeyd etmişdir. Nizamül Mülk (XI əsr) "Siyasətnamə" əsərində Novruz bayramından yazın gəlişi ilə əlaqədar

keçirilən kütləvi xalq bayramı kimi bəhs etmişdir. Novruzun gəlişi klassik Şərq, o cümlədən, Azərbaycan poeziyasında geniş yayılmış "bahariyyə" adlı lirik şeirlərdə də təsvir və tərənnüm edilir.

Azərbaycanlıların soyqırımı günü

Bu gün gündəmi zəbt edən "erməni soyqırımı" iddiaları artıq öz arealını dəyişərək daha absurd həddə çatıb. Lakin tarix və Allah şahiddir ki, irəli sürünlən kor iddialardan başqa bir şey olmayan "erməni soyqırımı" uydurması tarixi həqiqətləri saxtalaşdırmaqla gündəmdə qalmaqdan başqa bir şey deyildir. Əsl tarixi həqiqət isə bu yalanların fonunda kölgələnmişdir. Nədənsə, bu iftira dolu məsələni əlində bayraq edənlər hadisənin əsl mahiyyətini və tarixin müxtəlif vaxtlarında azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən soyqırım faktlarını qəbul etmək istəmirlər. Lakin insan unutqan olsa da, gerçek tarix unutqan olmur. Çünkü tarixi həqiqətlər bəzən su kimi buxarlansa da, bir gün yenidən maye halına qayıda bilir...

Bu tarixi gerçəklilərdən biri də 1918-ci ilin mart-aprel ayında Bakıda, Qubada, Şamaxıda, Lənkəranda, Qarabağda, Zəngəzurda və digər bölgələrimizdə ermənilərin törətdikləri qanlı hadisələrin tariximizə soyqırım kimi düşməsidir.

I Dünya müharibəsindən sonra Rusiyada yaranmış vəziyyətdən istifadə edən ermənilər 1917-ci ildə baş vermiş fevral və oktyabr çevrilişlərindən sonra öz istədiklərinə bolşevizm bayrağı altında nail olmağa çalışırdılar. Bakı Kommunası əks-inqilabi qüvvələrlə mübarizə şüarı altında 1918-ci ilin martından başlayaraq bütün Bakı quberniyasında yaşayan azərbaycanlıların çıxarılması məqsədini güdən cinayətkar planın reallaşdırılmasına başlayır. Üç gün içində törədilən qətlialar qabaqcadan düşünülmüş, ən incə nöqtələrinə qədər hesablanmışdı. Arxiv materialları təsdiqləyir ki, ermənilər mart qətliamından qabaq Ərzurum yaxınlığında - Taşıl-

yaylada 3 min türkü qətlə yetirmişlər. Erməni siyasi partiyaları guya "Böyük Azərbaycan" və ya "Böyük müsəlman dövləti" ideyasını elə beşikdəcə boğmaq üçün təxminən 7 min erməni əsgərini müxtəlif cəbhələrdən Bakıya gətirmişdilər. Bundan başqa "Qırmızı qvardiya" adı altında yaradılan 10-12 minlik ordunun da 70%-i ermənilərdən ibarət idi.

Əslində, daşnak fraksiyası və erməni şovinistləri soyqırımı hadisələrindən xeyli əvvəl gizlicə silahlanmış, İrandan və Krasnovodskdan Sovet hökuməti adına gələn hərbi ləvazimatları ələ keçirmiş və onları erməni Mantaşovun zavodunda və başqa yerlərdə gizlətmüşdilər. Sosialist bayraqı altında Bakı sovetində fəaliyyət göstərən Şaumyan, Saakyan və Arakelyan azərbaycanlı fəhlələri müxtəlif bəhanələrlə sovetdən uzaqlaşdırır, mədən və zavodlarda "Qırmızı qvardiya"ya yalnız erməni və rusları qəbul edirdilər. Nəticədə sovetin təşkil etdiyi qvardiya ancaq ermənilərdən ibarət idi.

Həmin vaxt qəzalarda azərbaycanlıların üzərinə mütəşəkkil silahlı qüvvələrin hücumları təşkil edilirdi. Martin əvvəllerində kiçik üsyani yatırmaq bəhanəsi ilə Şamaxıya hərbi hissələr göndərilmişdi. Bundan əvvəl Hacıqabuldan Salyana və oradan Muğana ermənilərdən ibarət qoşun yeridilmişdi. Xəzər dənizi sahilində Lənkəran ilə Qızılıağac arasındaki müsəlman kəndləri "Aleksandr Candar" gəmisindən top atəşinə tutulmuşdu. 1918-ci ilin yanvar ayından başlayaraq mart hadisələrinə kimi bu vəziyyət davam etdi.

1918-ci il martin 9-da Hacı Zeynalabdin Tağıyevin oğlu Məhəmməd Tağıyevin dəfn mərasimində iştirak etmək üçün general Talışinskiinin başçılıq etdiyi Azərbaycan alayı Bakıya gəlmışdi. Məhəmməd Tağıyev Lənkəran şəhərində baş verən ixtilafda Rus-Erməni silahlı dəstələri tərəfindən qətlə yetirilmişdi və onun dəfn mərasimi 27 mart gününə təyin edilmişdi. General Talışinski Bakıya gəlmədən bir neçə gün əvvəl, Lenin Bakı Sovetinin başçısı Stepan Şaumyanaya aşağıdakı məzmunda telegram yollamışdı: "Hörmətli yoldaş Şaumyan. Məktubunuz üçün təşəkkür edirəm. Sizin düşünülmüş siyasetiniz bi-

zə çox xoşdur və yaranmış vəziyyətdə siyasetinizin daha dərin və ehtiyatlı diplomatiya ilə birgə tətbiq edilməsini məqsədə uyğun sayır və nəticədə qələbə ələmətələrə əmənik.

Çətinliklər gözlənilməzdirdir və indiyədək biz yalnızca imperialistlər arasında narazılıqlar və münaqişələr nəticəsinində irəli getmişik. Bu konfliktləri işlətməyi öyrənin, hal-hazırda diplomatiya öyrənmək vacibdir. Bütün dostlara xoş arzular və salamlar. V. Ulyanov (Lenin)"

Leninin Şaumyana etdiyi bu müraciətə baxmayaraq, 1918-ci il martın 29-da Lənkərana getmək istəyən gəminin saxlanılması və gəmidə olan "Vəhşi diviziya"nın 38 üzvünün tərksilah edilməsi, eləcə də general Talışınskinin həbsi azərbaycanlıların qəzəblərinin artmasına səbəb olaraq onların küçələrə çıxmasına zəmin yaratdı.

Bu da milli soyqırımın başlanması üçün bəhanə oldu.

30 mart axşam saat 5:00 da Bakıda ilk atəş səsləri eşildi. Əvvəldən planlaşdırılmış şəkildə təkcə erməni əsgərləri deyil, Bakıdakı ermənipərəstlər də bu savaşa qoşuldular. Yaxşı silahlılaşmış və hazırlıqlı erməni əsgərləri müsəlmanların evlərinə basqınlar edərək onları öldürür, 3-4 günlük körpələri xəncərlə qətlə yetirir, uşaqları alovlar içini atırlılar. Qadınlar daha ağır şəkildə qətlə yetirilirdi. Arxiv materiallarına görə, qulaqları, burunları kəsilən, orqanları parça-parça edilmiş 37 qadının meyiti tapılmışdı.

Ötən əsrin ortalarında Cənubi Azərbaycanda qurulmuş Milli hökumətin lideri Seyid Cəfər Pişəvəri öz xatirələrində yazır: "Mən 1918-ci ilin martında erməni daşnaqlarının vəhşiliklərini, günahsız adamların öldürülüb, meyitlərin yandırılmasını öz gözlərimlə gördüm. Bu çox nifrət ediləcək bir hərəkətdir".

Nəriman Nərimanov erməni vəhşilərinin törətdikləri qətlialmlar haqqında yazır: "Bolşevik olan bir müsəlməna belə aman verilmədi. Daşnaqlar "bolşevikliyinizi tanımirinq. Bir halda ki, müsəlmənsiniz, bu yetər" deyirdilər.

Bolşevik adı altında müsəlmanlara hər cür cinayəti etdilər. Nəinki kişilər, hətta hamilə qadınlar bunlardan canlarını qurtara bilmədilər".

1919-cu ilin fevralında N.Nərimanov baş vermiş hadisələrə əsl siyasi qiymət verərək onun xarakterini müəyyən etmişdir. O, bu hadisəni dörd gün davam edən "qanlı qəssabxana" adlandırmışdır. Nərimanov bu barədə yazırıdı: "Erməni silahlı dəstələri tərəfindən müsəlman əhalinin vəhşicəsinə məhv edilməsini kim vətəndaş müharibəsi adlandırma bilər? Bu əsl milli qırğın idi".

Bakıda törədilən bu soyqırıma "vətəndaş müharibəsi" adının verilməsi, qətlə yetirilənlərin sayının azaldılması üçün səylə çalışıan S.Şaumyan 13 aprel də Moskvaya göndərdiyi məktubda yazır: "Üç gün içində, yəni 30-31 mart və 1 aprel də Bakıda şiddətli bir savaş oldu. Sovet ordusu - bizim yaratdığınız Beynəlxalq Qızıl Ordu və erməni milli ordusu Müsavat Partiyasının liderliyindəki müsəlman "Vəhşi Diviziya"-sı və silahlı müsəlman quldurları ilə savaşdılar. Bu savaşda yüksək nəticələr əldə etdik. Düşmən tamamilə yox edildi. Hər iki tərəfdən öldürülənlərin sayı 3 min nəfərdən çoxdur. Əgər müsəlman türklər qalib gəlsəydi, Bakı Azərbaycanın paytaxtı elan ediləcək, Qafqaz Rusiya üçün itirilmiş olacaq, bütün qeyri-müsəlmanlar isə qətliama məruz qalacaqdılar".

Bu da S.Şaumyanın sanki soyqırımı ilə heç bir əlaqəsi olmayıbmış kimi Moskvaya göndərdiyi məktub. Mart soyqırımından bir il sonra ermənilər bu hadisələri "bolşeviklərlə müsəlmanlar arasında cərəyan edən hakimiyyət mübarizəsi" kimi mətbuatda yaydılar. 1919-cu ilin yayında ABŞ tərəfin-dən Bakıya göndərilən general Harborda təqdim edilən sə-nəddə erməni yepiskopu Baqrat ermənilərin mart hadisələrində iştirakını inkar edir. S. Şaumyandan da qabağa gedə-rək Baqrat Bakıda mart hadisələri sırasında öldürülən 1000 nəfərdən 300-nün erməni və rus, 700-nün müsəlman olduğunu iddia edirdi.

Bu soyqırımı təkcə Bakını əhatə etmirdi. Aprel ayının ilk on

günlüyündən etibarən Bakıda törədilən bu qətlamlar eynilə Şamaxı, Quba-Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Salyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər bölgələrdə də törədildi.

Ermənilərin 1918-ci il mart və aprel aylarında Şamaxı və ona qonşu kəndlərdə törətdikləri qətlamları təsdiqləyən çoxlu sayıda arxiv materialı var. Bu materiallar arasında 22 noyabr 1918-ci ildə Təcili Araşdırma Komissiyasının başçısı A.Xasməmmədovun Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinə Şamaxı şəhəri və ona qonşu kəndlərin dağıdılması və müsəlman əhali üzərində ermənilərin işgəncələri və cinayətləri haqqında məlumatını, həmin komissiyanın üzvü A. Novatskinin bu məsələ ilə bağlı komissiya başçısına verdiyi məlumatı, bu işlərdə cinayətkar şəxslərlə bağlı məhkəmə işinin başladılması haqqında Təcili Araşdırma Komissiyasının 12 iyul 1919-cu il tarixli qərarını göstərmək olar.

Şamaxı şəhəri və qonşu kəndlərdə ermənilərin törədikləri soyqırımı hadisələri haqqında 7 cild, 925 səhifədən ibarət araşdırma materiallarında toplanmış məlumatlar ermənilərin cinayət və qətlamlar etdiklərini bir daha göstərir. Onu da deyək ki, qeyd etdiyimiz Araşdırma Komissiyası tərəfindən hazırlanan sənədə görə, hələ yanvar ayında Bakı Soveti tərəfindən 15 maşın, mart ayının ortalarında isə 60 maşın dolusu silah və 2 min erməni əsgəri Şamaxıya göndərilmişdi. Şamaxıda üstünlüyü ələ keçirən ermənilər buranı Azərbaycan türklərindən "təmizləmə"yə başladılar. Erməni işgalçi ordusunun komandalığına S. Şaumyanın köməkçiləri və bilavasitə ondan təlimat alan S.Lalayan rəhbərlik edirdi. Qoşunu ilə Şamaxıya gələn S.Lalayan ilk olaraq yaşlıların, qadın və uşaqların gizləndiyi məscidi mühəsirəyə almayı, sonra isə yandırmağı əmr etdi. Arxivlərdə göstərilir: "...Uşaq və qadınların böyük bir hissəsi məsciddə gizləndi. Tanınmış axund Molla Cəfərqulu öldürüldü. Hər kəs axunda bir şey edilməyəcəyini, ona əl qaldırılmayacağını fikirləşirdi. Amma ermənilər məscidə girərək axundu tapdılar.

Onun gözlərini çıxarıb, dilini, burnunu və qulaqlarını kəsdi-lər. Məsciddəki bütün qadınlar öldürüldü".

Təkcə mart ayında Şamaxının 58 kəndi Bakı Sovetinə bağlı erməni ordusu tərəfindən dağıdıldı. Təxminən 8 minə yaxın insan öldürüldü ki, bunun da 1653 nəfəri qadın, 965-i isə uşaq idi. 1918-ci ildə 15 min əhalisi olan Şamaxının 1921-ci ildə əhalisi təxminən 1701 nəfərə enmişdi.

Bu soyqırımı Azərbaycanın demək olar ki, bütün bölgələrində həyata keçirilmişdi. Quba qəzasına göndərilən erməni silahlı birləşmələrinə isə S.Şaumyandan bilavasitə əmr alan Hamazasp rəhbərlik edirdi. Aprel ayında bu bölgənin 122 kəndi dağıdılmış, yüzlərlə azəri türkү və ləzgi qətlə yetirilmişdi. Maraqlıdır ki, ermənilərin yaşamadığı və ya barmaqla sayılacaq qədər erməninin yaşadığı Quba şəhərində bu hadisələr necə baş vermişdir? Bu sualın cavabı ora erməni qoşunlarının sırf soyqırımı məqsədilə göndərildiyini təsdiqləyir. Ermənilərin Qubada törətdikləri qətlialmlar haqqında həmin dövrdə şəhərin rəisi olmuş A.Əlibəyov yazır: "Ermənilər şəhəri tərk etdikdən sonra mən şəhərə dəyən maddi zərəri dəyərləndirdim və eyni zamanda bir neçəsi uşaq və qadın olmaq üzrə 2 mindən çox müsəlman türkünün qətlə yetirildiyini araşdırıldım".

Quba şəhəri və ona qonşu kəndlərdə etdikləri cinayət və qətlialmlara görə Təcili Araşdırma Komissiyası tərəfindən Hamazasp, onun köməkçisi Nikolay, polis Venuntsa, Hartun Hayrapetov, Avakov və Erircanyan məhkəməyə verilmişdi. Lakin 27 Aprel 1920-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra onun qəbul etdiyi bütün qərarlar 10 oktyabr 1920-ci ildə hakimiyyəti ələ keçirən bolşevik hökuməti tərəfindən qüvvədən salındı.

Ermənilər Azərbaycanda mart-aprel aylarında qətlialmlar törətməklə Bakı quberniyasında istəklərini həyata keçirdikdən sonra Gəncəyə hücum edərək bütün Azərbaycanı işgal etməyə cəhd göstərdilər. Bakı, Şamaxı, Kürdəmir, Salyan, Quba və Lənkəranın işgalindən sonra hədəf Gəncə idi. Onlar

bu dəfə Qarabağda yaşayan ermənilərlə birləşib Gəncəyə hücuma hazırlaşırıldılar. Bunu S.Şaumyan Xalq Komissarları Sovetinə göndərdiyi məktubunda da etiraf edirdi. Onun planına görə, Sovet ordusu Yevlax körpüsünü ələ keçirib, Kür çayı boyunca müdafiə xətti quracaq, sonra bu ordu Gəncəyə yeridiləcək və sonda digər bölgələrdəki ermənilərlə birləşəcəkdir. Amma 1918-ci ilin mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda ölüm-dirim mübarizəsinin başlanması işgalçıların bütün planlarını pozdu.

Mahiyət etibarı ilə bu soyqırımı ermənilərin müsəlmanlara qarşı törətdikləri kütləvi qırğın idi. Bu qırğınlardan zamanı öldürülənlərin böyük əksəriyyəti müsəlman idi. Bəzən bu qətlamları xristian-müsəlman mühəribəsi kimi də qələmə vermək isteyirlər. Lakin faktlar sübut edir ki, ermənilərin qətlə yetirdikləri arasında təkcə müsəlmanlar deyil, eləcə də, xristian və yəhudü dininə mənsub olanlar olmuşdur. Ümumiyyətlə isə, heç bir ilahi din insanların kütləvi şəkildə qırğınlına haqq qazandırmır. Bolşeviklərin ateist ruhlu insanlar olduğunu nəzərə alanda isə, törədilmiş qırğının məhz ermənilərin Azərbaycanda mübariz ruhlu insanları yox etməklə burada hakimiyyət qurmaq niyyətlərini öz xislətləri ilə birləşdirən tipik metodunu görmək mümkündür.

1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı, Şamaxı, Quba, Lənkəran və digər ərazilərdə erməni qəddarları 50 min azərbaycanlısı qətlə yetirmiş, 10 minlərlə insanı öz torpaqlarından qovmuşlar. Təkcə Bakıda 14 min, Zəngəzur qəzasında 3257 kişi, 2276 qadın 2196 uşaq öldürülmüşdür. 1061 kişi, 799 qadın, 485 uşaq yaralanmışdır. Ümumi yaralananların sayı 10068 nəfərə çatmışdır.

1918-ci il 28 mayda İslam aləmində ilk Demokratik Respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan olunmasından bir neçə ay keçməmiş, avqust ayında Azərbaycan hökumətinin ermənilərin müsəlman əhalisinə qarşı

Gəncə və Bakı quberniyalarında törətdikləri qətlialmları aşdırmaq üçün istintaq komissiyası yaratması zərurəti yaranmışdı. Nazirlər Şurası 1918-ci il iyulun 15-də bu faciənin tədqiqi məqsədilə fövqəladə istintaq komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etmişdir. Komissiya mart soyqırımıni, ilkin mərhələdə Şamaxıdakı vəhşilikləri, İrəvan Quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri ağır cinayətləri araşdırmış, dünya ictimaiyyətinə bu həqiqətləri çatdırmaq üçün Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində xüsusi qurum yaradılmış, 1919 və 1920-ci illərdə 31 mart Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərəfindən ümummilli matəm günü kimi qeyd edilmişdir. Əslində, bu, azərbaycanlılara qarşı yürüdülən soyqırımı siyasetinə və bir əsrdən artıq davam edən torpaqlarımızın işgali proseslərinə tarixdə ilk dəfə siyasi qiymət vermək cəhdi idi. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu bu işin başa çatmasına imkan vermədi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti istila edildikdən sonra 1918-ci il 31 mart soyqırımına uzun müddət həqiqi qiymət verilməmiş, vətəndaş müharibəsi kimi qeyd edilmiş, milli qırğına çevrilməsi örtbasdır edilmişdir.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa edib dövlətçilik ənənələrinə yenidən qayıtdıqdan sonra öz tarixi keçmişinə siyasi qiymət vermək istiqamətində də bir sıra addımlar atmışdır. Bu sahədə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur. 1998-ci il 26 mart tarixli "31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı haqqında" fərmanı azərbaycanlılara qarşı 1918-ci il mart hadisələri zamanı törədilmiş vəhşiliklərin üzə çıxarılmasında mühüm rol oynamışdır. Eyni zamanda, bu fərman baş vermiş hadisələrə həqiqi qiymətin verilməsində mühüm siyasi, hüquqi və tarixi sənəddir. Bu sənədlə ilk dəfə olaraq XX əsrə mərhələlərlə 1905-1907, 1918-1920, 1948-1953, 1988-1993-cü illərdə azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilmiş qırğınların rəsmi olaraq xronikası qeyd edilir və bütün Cənubi Qafqazda azərbaycanlı əhaliyə qarşı etnik düşməncilik siyasetinin kökləri açılır.

Bu qərarın verilməsi ilə 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı günü kimi qeyd edilməyə başlamışdır. Qərar qüvvəyə mindiyi gündən etibarən Azərbaycan xalqının başına getirilmiş bu tarixi faciənin dünya ictimaiyyətinə çatdırılma-sı istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Son illərdə Azərbaycanın müxtəlif yerlərində - Qubada, Neftçalada və başqa bölgələrdə aşkarlanmış kütləvi məzarlıqlar erməni terrorunun maddi sübutlarıdır. Bu məzarlıqlardakı sümüklərin tədqiqi burada basdırılmış insanların xüsusi vəhşiliklə qətlə yetirildiyini göstərir ki, bu da ermənilərin və havadarlarının törətdikləri vandalizmin tarixi mahiyyətinin təsdiqlənməsində əvəzsiz maddi sübutlardır. Aşkarlanmış məzarlıqlarda tədqiqatlar davam etməklə yanaşı, bu gün ölkəmizə təşrif buyuran ictimaiyyət və siyaset nümayəndələri ermənilərin 1918-ci ilin martında törətdikləri vəhşiliklərin canlı şahidi olurlar.

Erməni vandalizminin bu bariz nümunələri bütün dünyaya ictimaiyyətinə, Osmanlı türklərinə qarşı irəli sürülen bütün iddialara layiqli və tutarlı cavabdır. Vicdanına sarılan hər bir şəxs nəticə çıxarmaq meyarlarını, soyqırımın nə olduğunu, erməni xislətinin həqiqi simasının nədən ibarət olmasını qoy özü müəyyənləşdirsin...

Xocalı faciəsinin təşkilatçıları və icraçıları layiq olduqları cəzanı almalıdır. Heç bir cinayət cəzasız qalmamalıdır. XX əsr soyqırım və etnik təmizləmənin, tarixə yazılmış çoxlu sayda qanlı səhifənin şahidi olmuşdur. Xocalı faciəsi bunların ən dəhşətlilərindən biridir. Bu dəhşətli cinayətdə əli olan hər bir kəs, hər şeydən əvvəl öz vicdanı qarşısında məsuliyyət daşıyır. Lakin gün gələcək onlar tarix məhkəməsi qarşısında cavab verəcəklər.

Faşizm üzərində Qələbə günü

İslam sülh, vəhdət və mərhəmət dinidir. Ona görə də dinimiz müharibəyə ən son addım kimi icazə verir. İslamda

bir nəfəri xilas etmək bütün bəşəriyyəti xilas etmək, bir nəfəri öldürmək isə, bütün bəşəriyyəti öldürmək kimi qiymətləndirilir. Lakin dinimiz təcavüzə, istilaya və zülmə qarşı son addım kimi müharibə etməyə haqq qazandırır. Belə ki, müqəddəs kitabımız Qurani-Kərimdə - "Sizinlə vuruşanlarla siz də vuruşun!" buyurulur. Ayədən də göründüyü kimi, icazə verilən müharibə təcavüzkar müharibə deyil, müdafiə məqsədilə aparılan müharibədir.

Ayənin nazil olma səbəblərində deyilir ki, İslam dininin ilk dövrlərində Məkkə müşrikləri Mədinə müsəlmanlarına qarşı təcavüzə yol verir, İslami qəbul edənləri öldürür və ya əzabəziyyətlərə düşcar edir, müsəlmanların karvanlarına hücum edir və talayırdılar. Bütün bunlardan təngə gələn müsəlmanlar onlarla savaşmaq istədiyi halda Məhəmməd Peyğəmbər (s) buna icazə vermirdi. Lakin təcavüz həddini aşanda Allah-Təala bu ayəni nazil etdi. Bu ayənin enməsi ilə müharibəyə icazə verildi. İslamın ilk vuruşmalarından hesab olunan Bədr savaşında Məhəmməd Peyğəmbərin (s) söylədiyi xütbə isə, bəşəriyyət tarixinə müharibə mədəniyyətinin və bu sahədə imzalanan müxtəlif müasir konvensiyaların təməl müddəaları idi. Məhəmməd əleyhissalam savaş başlanılmazdan əvvəl buyurmuşdu ki, döyük əsnasında qadınlara, əsirlərə toxunulmasın, yaralılar öldürülməsin, onlara yardım edilsin, əsirlərlə yaxşı davranışlsın və s.

Əfsuslar olsun ki, bəşər övladı müxtəlif dövrlərdə baş verən müharibələr zamanı insanlığını unutmuş, mərhəmət duyğularından uzaqlaşaraq vəhşiliklər törətmışdır. Bu vəhşiliklərin törədilməsində isə müxtəlif dövrlərdə mövcud olmuş ideologiyaların xüsusi rolu olmuşdur. Faşizm də məhz belə ideologiyalardan biridir.

1939-1945-ci illər ərzində baş verən İkinci Dünya müharibəsi tarixin qara yazılmış ləkəsidir. İkinci Dünya müharibəsi illəri bəşəriyyət üçün ən ağır və dəhşətli dövr olmuşdur. Almaniyada və İtaliyada yaranmış faşizm nəinki bu ölkələrin özünü, hətta bütün bəşəriyyəti təhlükə altına almış, milyon-

larla insanın ölümünə, onlarla ölkələrin yerlə yeksan olmasına səbəb olmuşdur.

Faşist Almaniyasının 1941-ci ildə SSRİ-yə hücum etdiyi vaxt Azərbaycan bütün potensialı ilə bu müharibənin aparılmasına cəlb olunmuşdu. İqtisadiyyat yenidən qurulmuş, mənəvi dəyərlər yeni məzmun kəsb etmişdi. Siyasi-ideoloji iş bütün əhalinin müharibəyə səfərbər olunmasına yönəldilmiş, hərbi-təşkilati iş konkret düşmənə-Avropanı bürümüş faşizmə qarşı mübarizəyə istiqamətləndirilmişdi.

Azərbaycan rəhbərliyinin hərbi-siyasi təşkilatlıq fəaliyyəti nəticəsində "Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün" şüarı bütün əhalinin yaşayış normasına çevrildi. Xalq müharibəyə səfərbər olaraq, əmək cəbhəsində fədakarlıq göstərərək və faşizmin kökünün kəsilməsi üçün aparılan ölüm-dirim mübarizəsində Azərbaycanın adına şərəfli səhifələr yazdı.

Müharibənin başlanması ilə Zaqafqaziya hərbi dairəsinin əhatə etdiyi bölgədə də ümumi hərbi səfərbərlik elan edildi. Büyük sayda alman qoşunlarının sürətlə ölkənin içərilərinə doğru irəliləməsinin qarşısının alınması üçün yeni-yeni birləşmələrin təşkil edilib cəbhəyə göndərilməsi zərurəti yaranmışdı. Azərbaycan da bu kütləvi səfərbərlikdən kənarda qalmadı. Respublika yeni-yeni birləşmələrin təşkil edildiyi poliqona çevrildi. Müharibənin elə ilk aylarında respublika ərazisində 223, 271, 396, 400, 402, 404 və 416-ci atıcı diviziyaları formalaşdırılmağa başlandı. Bu diviziyalar, əsasən, Azərbaycandan çağırışa və səfərbərliyə alınanlar hesabına komplektləşdirildi və onların sıralarında azərbaycanlıların sayı çox idi. 223, 402 və 416-ci diviziyalarda, habelə əvvəldən mövcud olan 77-ci diviziyyada azərbaycanlılar əksəriyyət təşkil edirdi. Bu diviziyalar indi də Azərbaycan milli diviziyaları kimi tanınır.

İkinci Dünya müharibəsi illərində Azərbaycan xalqı həm ön cəbhədə, həm də arxa cəbhədə böyük qəhrəmanlıq və

igidlik nümunələri göstərmişdir. Qısa bir müddətdə respublikada 87 qırıcı təyyarə batalyonu və 1124 özünü müdafiə dəstələri təşkil olunmuşdur. 1941-1945-ci illərdə 600 mindən çox Azərbaycan oğlan və qızları cəbhəyə yollanmışdır. Azərbaycan diviziyaları Qafqazdan Berlinəcən mübariz yol keçmiş, 130-a yaxın həmyerlilərimiz Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüş, 30 nəfəri Şərəf ordeni ilə təltif olunmuşlar. 170 min Azərbaycan əsgər və zabiti SSRİ-nin müxtəlif orden və medalları ilə təltif edilmişdir. İki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Həzi Aslanov, Sovet İttifaqı qəhrəmanları İsrafil Məmmədov, Ruslan Vəzirov, Adil Quliyev, Ziya Bünyadov, Gəray Əsədov, Məlik Məhərrəmov, Mehdi Hüseynzadə, generallar Mahmud Əbilov, Akim Abbasov, Tərlan Əliyarbəyov, Hacıbaba Zeynalov və bir çox başqaları öz qəhrəmanlığı ilə bizim xalqın şərəfli tarixinə yeni sətirlər yazmışlar.

Respublika iqtisadiyyatının cəbhə yoluna keçirilməsi məqsədilə böyük işlər görülmüş, yüngül və yeyinti sənayeləri cəbhə üçün işləməyə başlamış, az vaxtda Bakı döyüşən ordunun ən mühüm cəbbəxanasına (arsenalına) çevrilmişdi. Böyük çətinliklərə baxmayaraq, neftçilərimiz fədakarlıqla çalışaraq cəbhəni və sənayemizi yanacaqla təmin edirdilər.

Akademik Yusif Məmmədəliyevin rəhbərliyi ilə hava flotu (aviasiya) benzini almaq üçün yeni texnologiya yaradılmışdı. 1941-ci ildə neftçilərimizin fədakar əməyi nəticəsində Azərbaycanın tarixində ən çox 23,5 milyon ton neft istehsal olundu ki, bu da SSRİ-də istehsal olunan neftin 71.4%-ni təşkil edirdi. Ümumiyyətlə, müharibə illərində Azərbaycan neftçiləri ölkəyə 75 milyon ton neft, 22 milyon ton benzin və başqa neft məhsulları vermişlər. Qətiyyətlə demək olar ki, faşizm üzərində qələbənin qazanmasında Bakı nefti əsas amillərdən biri olmuşdur. Bunu demək kifayətdir ki, hər beş təyyarənin, hər beş tankın, hər beş avtomobilin - dördü Bakı benzini ilə işləyirdi. İkinci Dünya müharibəsi Azərbaycan xalqının fədakar, qəhrəman, cəsarətli olmasını bir daha sübut etdi.

Azərbaycan döyüşçülərinin Böyük Vətən müharibəsində

faşizmə qarşı mübarizəsi Sovet İttifaqının ərazisi ilə məhdudlaşmırıldı. Bu mübarizə Polşa, Almaniya və Fransadakı əsir düşərgələrində, İtaliya, Çexoslovakiya və Yuqoslaviya torpaqlarında davam etdirilirdi. 1942-1944-cü illərdə azərbaycanlı hərbi əsirlər Polşanın Edlin, Almaniyanın Noyhammer-Ştranse, Fransanın Rodez, İtaliyanın Udine, Triyestin Opçina, Çexoslovakıyanın Brno və Bistritsa rayonlarında gizli antifaşist təşkilatları yarada bilmisdilər.

Azərbaycanın qəhrəman oğullarından Ə.Əliyev, İ.Qiyasbəyov, B.Hacıyev, H.Novruzov, H.Zeynalov və başqaları Polşada, H.Namazov, Ə.Hacıbəyov Çexoslovakiyada, M.Hüseynzadə, M.Seyidov, R.Orucov, Ə.Məmmədov, T.Əliyev, M.Qulubəyov, Ə.Babayev Yuqoslaviyada, Ə.Babayev, Ş.Məcidov, V.Hüseynov, M.Nəcəfov, Ə.Mirzəyev İtaliyada, Ə.Cəbrayılov, M.Məmmədov, D.Abdullayev, X.Hacıyev Fransada müqavimət və partizan hərəkatlarında misilsiz igidliklər göstərmişlər. Təkcə Fransanın cənubunda gedən partizan hərəkatında 1000 nəfərdən çox, Yuqoslaviyadakı partizanların zərbə briqadasında 600 nəfərdən çox azərbaycanlı vuruşmuşdu.

Əhmədiyyə Mikayıł oğlu Cəbrayılov 1942-ci ilin mayında Donbas uğrunda döyüslərdə ağır yaralanmış və əsir alınmış, Daxau və Elzas-Lotaringiya ölüm düşərgələrinə göndərilmişdi. 1942-ci ilin noyabrında Fransada əsirlikdən qaçmış və partizanlara qoşulmuşdu. "Armed Mişel", "Ryus Armed" və başqa adlarla Fransanın azadlığı uğrunda vuruşmalarda iştirak etmişdir. "Oktyabr inqilabi", "Qırmızı bayraq" ordenləri və medallarla, habelə Fransanın orden və medalları ilə, o cümlədən, şəxsi igidliyə görə verilən ən yüksək "Hərbi medal"la (bu mükafat hərbi paradda sıravi əsgərə generallardan irəlidə addımlamaq hüququ verir) təltif edilmişdir.

Dünya xalqlarının faşizm taunundan xilas olmasında Azərbaycan oğulları misilsiz hünər göstərmiş və onların adı

müharibə tarixinə qızıl hərflərlə yazılmışdır. Təsadüfi deyildi ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyev veteranlarla görüş zamanı demişdir: "Əziz veteranlar... sizin böyük xidmətləriniz var. Sizə dövlətimiz adından və şəxsən öz adımdan hörmət və təşəkkürümüz bildirirəm. ...Azərbaycanın bütün ictimaiyyəti, bütün Azərbaycan xalqı bilməlidir ki, İkinci Dünya müharibəsinin, Böyük Vətən müharibəsinin veteranları bizim ən əziz, ən mötəbər insanlarımızdır. Onlara qayğı göstərmək, hörmət etmək, onların bütün problemlərini həll etmək bizim dövlətin və hər bir dövlət orqanının, hər bir namuslu Azərbaycan vətəndaşının borcudur.

Müharibə, əmək veteranlarına hər bir gənc hörmət və eh tiramlı yanaşmalıdır. Hər bir gənc, gənc nəslimiz veteranlarımızın qəhrəmanlıq nümunələrindən, əmək fədakarlığından özü üçün nümunə götürməlidir. O qəhrəmanlıq nümunələri bugünkü nəslimiz, gələcək nəsillər üçün örnek, məktəb, təcrübə mənbəyi olmalıdır".

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin söylədiyi bu nitq yalnız sözlərdə qalmamışdır. Dövlətimiz hər zaman veteranlara böyük qayğı ilə yanaşmışdır, xalqımız həmişə faşizmə qarşı döyüşlərdə həlak olmuş həmvətənlərimizi yad etmişdir. Çünkü Azərbaycan xalqı faşizm üzərində tarixi qələbəyə sanballı töhfə vermişdir. Faşizm üzərində qələbənin əldə olunmasında, SSRİ-nin bu müharibədə qazandığı tarixi qələbədə çox böyük payı olan Azərbaycan xalqı özünün 600 min oğul və qızını cəbhəyə yola salmışdı. Onların təxminən yarısı döyüşlərdə həlak olmuşdur. Həmin müharibə zamanı göstərdikləri igidliyə görə ölkəmizin 130-dan çox vətəndaşı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüş, 170 mindən çox əsgər və zabitimiz müxtəlif orden və medallarla təltif edilmişdir. Azərbaycan diviziyaları Qafqazdan Berlinədək şanlı döyüş yolu keçmiş, yüzlərlə həmyerlimiz isə partizan dəstələrinin tərkibində vuruşmuşdur. İkinci dünya müharibəsində şərəfli döyüş yolu keçmiş Azərbaycan övladlarının tarixi şücaətləri heç vaxt yaddaşlardan silinməyəcək, gənc nəslə vətən-

pərvərlik nümunəsi olacaqdır.

Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra da Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçıları diqqətdən kənar qalmamış, hər il ölkəmizdə 9 may Faşizm üzərində Qələbə günü kimi qeyd edilmişdir. Ümummilli Lider Heydər Əliyev daim veteranların qayğıları ilə maraqlanmış onların həllinə çalışmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də ölkə başçısı kimi fədakar veteranların qayğıları ilə maraqlanmış, onların dövlət səviyyəsində həll olunması istiqamətində müvafiq addımlar atmışdır. 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev 1941-1945-ci illərdə Böyük Vətən müharibəsinin Azərbaycandan olan iştirakçılarının faşizmə qarşı göstərdikləri qəhrəmanlıq və şücaətinə görə, faşizm üzərində qələbənin 60 illiyi ilə əla-qədar "1941-1945-ci illər Böyük Vətən müharibəsində Qələbənin 60 illiyi" yubiley medalının təsis edilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır. Bu sərəncama əsasən ağır müharibə dövründə döyüşlərdə iştirak etmiş yüzlərlə soydaşımız yubiley medalı ilə təltif olunmuşdur.

28 May - Respublika günü

İslam inancına görə, insan yer üzünün xəlifəsidir və böyük bir əmanətə məsuliyyət daşıyır. Dünya həyatı Allaha qulluq üçün yaradılmış və insanlar bütün əməllərinin qarşılığını axırətdə tapacaqlar. Həyatı bu minvalla yaşamağa mane olan bütün əngəllər insanı qaranlığa, zülmə və istibdada aparır.

Müsəlman öz inancına uyğun yaşamaqla yanaşı, bu əngəlləri dəf etməyi və fitnəni aradan qaldırmaq uğrunda mübarizəni həyat yolunun qayəsi kimi qəbul etməlidir. Müsəlmanların "la ilahə illəllah" şüarında öz ifadəsini tapan bu həyat düsturu sayəsində nail olduqları səviyyə müstəqillikdir.

Azadlıq bəndəyə qulluqdan, saxta tanrılardan, boş və dəyərsiz asılılıqlardan, zalimlərin və işgalçılardan istibdadın-

dan qurtulmaqla əldə edilən bir uğurdur.

Hürriyət, azad olmaq, bu məqsəd uğrunda mübarizə aparmaq İslamın müsəlmanlar qarşısında qoyduğu şərtlərdən biridir. Azad olmayan müsəlman, ümumiyyətlə, müsəlman cəmiyyətləri dinlərinə uyğun həyat sürə bilməzlər.

Yalnız azad müsəlman yer üzünүн xəlifəsi olmaq şüuru ilə haqq və ədalətin carçısına çevrilir, şəri, zülmü, haqsızlıqları və küfrü ortadan qaldırmağa çalışır. Hər kəsin Allah-Təalanın nəzərində bərabər olduğunu, üstünlüğün yalnız Allaha bağlılıq və itaət dərəcəsi ilə ölçüldüyünü dərk edir. Bu barədə Həzrət Əli (s) buyurur: "Heç kimə qul olma. Çünkü Allah səni azad yaradıb. Bu baxımdan azadlığı uğrunda qurban gedənlər şəhidlik zirvəsinə yüksəlirlər".

Hər bir xalqın tarixində azadlığa gedən yol və bu yolun uğurla başa çatdığı bir gün var. Azərbaycan xalqının tarixində bu silinməz gün 28 maydır.

Yüz illik müstəmləkə zülmünün acısını dadmış Azərbaycan xalqı 1917-ci ilin fevral burjua-demokratik inqilabını digər məzlam xalqlar və imperiyanın bütün demokratik qüvvələri ilə birlikdə böyük ümidiylərə qarşıladı. 1918-ci il may ayının 26-da gürcü nümayəndələrinin Zaqafqaziya seymini tərk edərək müstəqil Gürcüstan Demokratik Respublikası elan etməsindən azərbaycanlı deputatlar məharətlə istifadə etdilər. Belə ki, onlar mayın 27-də istiqlaliyyət yolunda ilk və ən böyük addım sayılan Azərbaycan Milli Şurasını yaratdılar. Milli Şuranın sədri Müsavat partiyasının lideri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, müavin vəzifəsinə isə Həsən bəy Ağayev seçildi. Milli Şurada Müsavat, bitərəf Demokratlar qrupu, Müsəlman sosialistlər ittifaqı, Sosial-demokrat "Hümmət" qrupu və İttihad partiyası təmsil olunmuşdu.

Milli Şuranın Tiflisdə toplanmış 28 may tarixli iclasında 24 səslə (2 nəfər əleyhinə) Azərbaycanın müstəqilliyi haqqında "İstiqlal bəyannaməsi" qəbul edildi. İclasda Həsən bəy Ağayev, Mustafa Mahmudov (katib), Fətəli xan Xoyski, Xəlil bəy Xasməmmədov, Nəsib bəy Yusifbəyli, Mir Hidayət Seyi-

dov, Nəriman Nərimanbəyov, Heybətqulu Məmmədbəyov, Mehdi bəy Hacınski, Ələsgər bəy Mahmudbəyov, Aslan bəy Qardaşov, Sultan Məcid Qənizadə, Əkbərağa Şeyxüllislamov, Mehdi bəy Hacıbababəyov, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudatət bəy Məlikaslanov, Rəhim bəy Vəkilov, Həmid bəy Şahtaxtinski, Firudin bəy Köçərli, Cəmo bəy Hacınski, Səfi bəy Rüstəmbəyli, Xosrovpaşa bəy Sultanov, Cəfər Axundov, Molla Axundzadənin iştirakı ilə Azərbaycan Milli Şurası Azərbaycanın istiqlalı haqqında aşağıdakı Bəyannaməni elan etdi:

28 may tarixindən etibarən Şərqi və Cənubi Zaqafqaziyadan ibarət olan Azərbaycan tam müstəqil dövlətdir. Bu gündən Azərbaycan xalqları suveren hüquqlara malikdirlər.

Müstəqil Azərbaycanın siyasi quruluş forması demokratik respublikadır.

Azərbaycan Demokratik Respublikası bütün millətlər, xüsusilə qonşu xalqlar və dövlətlərlə mehriban qonşuluq münasibətləri yaratmağa çalışır.

Azərbaycan Demokratik Respublikası öz sərhədləri daxilində milliyyətindən, dinindən, sosial vəziyyəti və cinsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara vətəndaşlıq və siyasi hüquqlar təmin edir.

Azərbaycan Demokratik Respublikası öz ərazisi daxilində yaşayan bütün millətlərin inkişafı üçün azad və bərabər imkanlar yaradır.

Müəssislər Məclisi çağrılana qədər bütün Azərbaycanın idarəsi başında xalq seçkiləri ilə seçilmiş Milli Şura və Milli Məclis qarşısında məsuliyyət daşıyan Müvəqqəti Hökumət durur.

"İstiqlal bəyannaməsi" bütün türk-müsəlman dünyasında, ümumiyyətlə, bütün Şərqdə, ilk dəfə olaraq Azərbaycanda demokratik idarə üsulunun-parlamentli respublikanın yaradıldığını xəbər verirdi. Beləliklə, I Dünya müharibəsinin gedisində yaranmış çox mürəkkəb bir tarixi şəraitdə Azərbaycanın şि-

mal torpaqlarında dövlətçilik ənənələrimiz yenidən, özü də bu dəfə parlamentli respublika formasında dirçəldi.

Milli Şura bitərəf Fətəli xan Xoyskiyə Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin Müvəqqəti hökumətini təşkil etməyi tapşırdı. F.Xoyski elə həmin gün hökumətin tərkibini bildirdi və Nazirlər Şurasının tərkibi təsdiq edildi.

Mayın 30-da Azərbaycanın öz istiqlalını bəyan etməsi dünyanın əsas siyasi mərkəzlərinə - İstanbul, Berlin, Vyana, Paris, London, Roma, Vaşinqton, Sofiya, Buxarest, Tehran, Madrid, Haaqa, Moskva, Stokholm, Kiyev, Kopenhagen və Tokioya aşağıdakı radioteleqramla bəyan edilir:

"Xarici İşlər nazirinə. Gürcüstanın çıxması və Federativ Zaqafqaziya Respublikasının dağılması ilə Azərbaycan Milli Şurası 1918-ci il mayın 28-də Şərqi və Cənubi Zaqafqaziyadan ibarət olan Azərbaycanın istiqlaliyyətini elan etmiş, müstəqil Azərbaycan Respublikasını yaratmışdır. Deyilənləri nəzərinizə çatdıraraq, zati-alinizdən bu barədə hökumətinizə xəbər vermənizi rica edirəm. Mənim hökumətim müvəqqəti olaraq Yelizavetpol şəhərində yerləşir. İmza. F. Xoyski, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Şurasının sədri".

Beləliklə, Azərbaycanın şimal hissəsində milli dövlətin bərpa edildiyi, burada islam və türk dünyasında ilk demokratik idarə üsulunun bərqərar olunduğu və Azərbaycan türklərinin də öz müqəddəratını sərbəst şəkildə təyin etmək istəkləri dünyaya bildirildi.

Gənc Azərbaycan dövləti son dərəcə mürəkkəb daxili və beynəlxalq şəraitdə doğulmuşdu. Bakıda hakimiyyəti S. Şaumyanın başçılıq etdiyi daşnak-bolşeviklər ələ keçirmiş və Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə qarşı dəhşətli soyqırımı başlamışdı. Rus generalları tərəfindən silahlandırılmış erməni quldur dəstələri Şərqi Anadolunun və Qərbi Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə qarşı dəhşətli soyqırımı davam etdirildilər. Azərbaycan xalqının cəlladları olan Şaumyan və Andronik əlbir fəaliyyət göstərərək, müsəlmanları fiziki cəhətdən məhv etmək siyasetini həyata keçirildilər. Neft

Bakısını ələ keçirməyə çalışan xarici qüvvələr arasında rəqabət son həddə çatmış, bütün Cənubi Qafqaz üçün yeni təhlükə - bolşevik Rusiyasının təcavüzü yaxınlaşmışdı. Azərbaycan xalqı öz tarixinin ağır yolayıcında qalmışdı: ya milli qurtuluş, ya da ki, məhv edilərək Cənubi Qafqazın etnik-siyasi xəritəsindən tamamilə silinmək. Azərbaycanı müstəqil elan etmiş Cümhuriyyət xadimləri məhz belə bir tarixi şəraitdə çəşqin vəziyyətə düşmüş və çıxış yolu tapa bilməyən xalqın önünə keçdilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (AXC) fəaliyyət dövrünü 3 mərhələyə bölmək olar: Tiflis dövrü (1918-ci il 28 may-16 iyun), Gəncə dövrü (1918-ci il 16 iyun-16 sentyabr), Bakı dövrü (1918-ci il 17 sentyabr-1920-ci il 28 aprel). AXC-nin mövcudluğu dövründə beş hökumət kabineti fəaliyyət göstərmişdir ki, bunların üçünə F.Xoyski, ikisində isə N.Yusifbəyli başçılıq etmişdir.

 Bu müddət ərzində dövlət quruculuğunun bütün sahələrində çox mühüm tədbirlər həyata keçirildi. Bu tədbirlərdən ən əhəmiyyətlisi isə Azərbaycan parlamentinin fəaliyyətə başlaması oldu. 1918-ci il dekabrın 7-də saat 13-də H.Z.Tağıyevin Qızlar məktəbinin binasında (hazırda bu binada Füzuli adına Əlyazmalar İnstитutu yerləşir). Azərbaycan parlamentinin təntənəli açılışı oldu. Bu bütün müsəlman Şərqində o dövrün ən demokratik prinsipləri əsasında formalasdırılmış ilk parlament idi. Bitərəf hüquqsunas Ə.Topçubaşov parlamentin sədri, H.Ağayev isə onun müavini seçildi. Bu parlamentin demokratikliyi onda idi ki, Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin və xalqların nümayəndələri, hətta xəyanətkar əməllərinə baxmayaraq, erməni nümayəndələri belə orada təmsil olunurdular.

 Mövcud olduğu dövrdə parlament özünün 145 iclasını keçirdi. Bütün icaslarda parlament "İstiqlal bəyannaməsi"nin müəyyən etdiyi prinsiplərə sadiq qalaraq cəmiyyətin iqtisadi, siyasi və mədəni problemlərinə aid çox mühüm

qanunlar və qərarlar qəbul etdi, çox vacib tədbirlər həyata keçirdi. Bu qanunlar konkret tarixi şəraiti nəzərə alaraq ölkənin ərazi bütövlüyünü təmin etmək və müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, insan haqları və azadlıqlarının dolğun təmin olunduğu ən müasir hüquqi-demokratik dövlət yaratmaq məqsədi daşıyırırdı. Bunlar nəticə etibarilə hakimiyyətin üç qolunun - qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanlarının formalasdırılmasına yönəlmışdı.

Parlamentin istifadə etdiyi dil dövlət dili statusuna malik olan Azərbaycan türkcəsi idi. Qeyri-yerli əhali nümayəndələri çıxışlarının rus dilində olmasını təklif etdikdə parlamentin iclaslarının birində bu məsələ xüsusi müzakirə olunmuş və bu barədə qərar qəbul edilmişdi. Qərara əsasən, parlamentin rəsmi dili Azərbaycan türkcəsi elan olunmuş, digər milletlərin nümayəndələrinin öz çıxışlarını rus dilində etməsi məqbul hesab edilmişdi. Bununla belə, rəsmi sənədlərin hamısı dövlət dilində tərtib edilirdi. Dövlət dilində olmayan sənədlərin üstündə, adətən, parlamentin sədr müavini Həsən bəy Ağayev belə bir məzmunda qeyd qoyurdu: "Ərizə türkcə lisanda olmadığı üçün əncamsız qalır".

ADR iki ildən də az yaşamasına baxmayaraq, Azərbaycan xalqının rifahı və işıqlı gələcəyi istiqamətində çox əhəmiyyətli işlər həyata keçirdi: Daxili siyaset sahəsində əhəmiyyətli addımlar atıldı, süvari, piyada, topçu və s. növdən olan hər cür silaha malik nizami ordu yaradıldı. Kiçik hərbi donanma təşkil edildi. Milli zabit kadrları hazırlamaq üçün hərbi məktəblər yaradıldı. Ordunun formalasdırılması işinin təşkili üçün 399,4 milyon manat həcmində vəsait ayrıldı ki, bu da büdcənin 24 faizinə bərabər idi.

Ölkənin daxilində əmin-amanlıq yaradıldı. Qarabağ ermənilərinin azgınlığına son qoyuldu. Naxçıvanı Ermənistanın işgal etməsinə imkan verilmədi. Ləğv edilmiş dövlət bankı bərpa edildi. Torpaq islahatına uyğun olaraq kəndliləri sələmçilərin əzabından xilas etmək üçün milli kredit bankları yaradıldı. Milli kadrlar hazırlamaq məqsədilə ali

və orta ixtisas məktəbləri fəaliyyətə başladı.

Gəncənin qədim və tarixi adı özünə qaytarıldı, Ağdama şəhər statusu verildi, Karyagin qəzası Cəbrayıl adlandırıldı.

1918-ci il iyunun 27-də Azərbaycan (Türk) dili rəsmi dövlət dili elan edildi.

1918-ci il avqustun 31-də Azərbaycan ərazisində bolşevik bayrağı altında fəaliyyət göstərən erməni silahlı dəstələrinin müsəlmanlara qarşı törətdikləri cinayətləri araşdırmaq məqsədilə Ə.Xasməmmədovun başçılığı ilə fövqəladə istintaq komissiyası yaradıldı.

1918-ci il noyabrın 9-da qırmızı, mavi və yaşıl rənglərdən, ağ aypara və səkkizbucaq ulduzdan ibarət dövlət bayrağı qəbul edildi.

Parlement 1919-cu il avqustun 11-də "Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında" Qanun qəbul etdi. Habelə Müəssisələr Məclisinə seçkilərin əsaslarını hazırlamaq məqsədilə bütün partiyaların nümayəndələrindən ibarət komissiyalar yaradıldı və 4 fəsil, 116 maddədən ibarət Əsasnamə hazırlanı. Həmin Əsasnaməyə əsasən, İslam aləmində ilk dəfə olaraq qadınlara seçmək və seçilmək hüququ verildi.

1919-cu ilin dekabrında Müsavat Partiyasının ikinci qurultayında qəbul edilən programda İslamın şia və sünni məzhəbləri arasında əsrlərdən bəri davam etməkdə olan ziddiyyəti aradan qaldırmaq məqsədilə vahid ruhani idarəsinin yaradılması qərara alındı.

Azərbaycan tarixini, xüsusilə XX əsrдə milli-demokratik hərəkatı araşdırmaq məqsədilə 1919-cu il dekabrın 29-da Bakıda "Müsəlman Şərqini Öyrənən Cəmiyyət" təşkil edildi. Həmçinin, parlamentin özündə "İstiqlal" muzeyi yaradıldı.

Milli-dini ənənələrə uyğun olaraq cümə istirahət günü elan edildi, dini bayram günləri istirahət günü sayıldı.

Dövlət hesabına şəhərlərdə, qəzalarda 35 xəstəxana və 56 feldşer məntəqəsi və dərmanxanalar yaradıldı.

Əkinə yararlı torpaqların 30%-i xəzinəyə, 20%-i iri mül-

kədarlara, 50%-i isə kəndlilərə aid oldu. Mülkiyyətindən asılı olmayaraq, bütün torpaqların altındaki sərvətlər dövlətin mülkü hesab edildi.

1920-ci ilin aprelində dövlət gerbi qəbul edildi.

Sovet Rusiyasının beynəlxalq hüquq normalarını tapdalanı hərbi müdaxiləsi nəticəsində AXC 1920-ci il aprel ayının 28-də süqut etdi. Çox az yaşamasına baxmayaraq, AXC sübut etdi ki, ən qəddar müstəmləkə və repressiya rejimləri belə Azərbaycan xalqının azadlıq ideyalarını və müstəqil dövlətçilik ənənələrini məhv etməyə qadir deyildir.

1991-ci il may ayının 21-də verilmiş xüsusi Fərmanla may ayının 28-i dövlətimiz və xalqımız tərəfindən Respublika günü kimi böyük sevinc və fəxrlə qeyd edilir.

Milli Qurtuluş günü

Azadlıq, müstəqillik hər xalqın əvəzolunmaz, müqəddəs və ən şirin nemətidir. Əsarət altında olan xalqlar bu nemətdən dada bilmək üçün öz tarixi mübarizə salnamələrini yazırlar. Azərbaycan xalqı da öz azadlığını, müstəqilliyini illərlə gözləmiş, bunun uğrunda mübarizə aparmış, bu yolda on minlərlə şəhid vermiş və qanı bahasına onu əldə etmişdir. Azadlığı, müstəqilliyi əldə etmək nə qədər çətindirsə, onu qoruyub saxlamaq bir o qədər mürəkkəb və ağır məsələdir. Qüdrətli və möhkəm dövlət qurmadan azadlıq və müstəqilliyi qoruyub saxlamaq mümkün deyildir.

Tariximizə Milli Qurtuluş günü kimi daxil olmuş 1993-cü ilin 15 iyun günü Azərbaycan xalqı üçün əziddir. Vətənini, xalqını sevən, həmin çətin, ağrılı günlərin dəhşətlərini yaşıyan, hadisələri gözləri ilə görən insanlar üçün 15 iyun əsl qurtuluş tarixidir. Bu tarixi yaradan isə Azərbaycanın inkişafında, müstəqilliyində, gələcəyində müstəsna rol oynamış, daim xalqına arxalanan və xalqa arxa olan bir insan - Heydər Əliyevdir.

1993-cü ildə ermənilərin elan olunmamış hərbi təcavüzü-nə məruz qalan Azərbaycanın daxilində qardaş qırğıının

başlaması, vətəndaş müharibəsinə zəmin yaranması, ayrı-ayrı bölgələrdə isə separatçılıq və parçalanma meyillərinin baş qaldırması, Azərbaycanın bir dövlət kimi varlığına son qoyulması planının tərkib hissəsi olaraq buna xidmət edirdi. İki illik müstəqillik tarixinə baxmayaraq, ölkə xoasdən çıxıb siyasi sabitliyə nail ola bilmirdi. Qarabağ cəbhəsində baş verənlər ölkənin siyasi həyatına kəskin şəkildə mənfi təsir göstərir, ölkədaxili bəzi qüvvələrin fəallaşmasına, xoas və mərkəzdənqaçmanın yaranmasına gətirib çıxarırdı.

Yeni xoas dalğası bir sıra silahlı qruplaşmaların meydanına gəlməsinə və hakimiyyət uğrunda mübarizə aparmasına gətirib çıxardı. 1993-cü il iyun ayında hökumətə tabe olmayan bir qrup zabitin "hərbi birlik" yaradaraq Gəncədə qiyama qalxması isə hadisələrin pik həddi kimi vəziyyəti daha da ağırlaşdırıldı. Qiyamçılara Müdafiə Nazirliyinə tabe olmayan 709 sayılı hərbi hissənin komandiri polkovnik Surət Hüseynov rəhbərlik edirdi. Yaranmış vəziyyəti nəzarət altına almaq üçün hakimiyyətin atdığı tələsik addımlar vəziyyəti düzəltmədi, əksinə, Gəncəyə yola düşən dövlət nümayəndələri girov götürüldü. Mövcud iqtidarın hərbi müxalifətin öhdəsindən gələ bilməməsi Azərbaycanı vətəndaş müharibəsi ilə üz-üzə qoymuşdu.

Iyunun 4-də səhər hərbi qiyamı yatırmaq üçün Gəncəyə 3 minədək canlı qüvvə, güclü hərbi texnika yerildildi. 709 sayılı hərbi hissənin kazarmaları dağıdıldı, hərbi təyyarələr havaya qalxıb, hava limanını bombaladı. Lakin qiyamçılar daha fəal hərəkət edərək vətəndaş müharibəsinin başladılmasını və qan tökməyi istəməyən qvardiyaçıları şəhərdən çıxarmaq adı altında avtobusa doldurub güllələdilər. Bu döyüşlər zamanı hökumət qüvvələri məğlub edildi.

Qiyamçı hərbi hissələr ilk oncə Baş nazir və Milli Məclisin sədrinin, daha sonra isə Prezidentin istefasını tələb etməyə başladı. Vəziyyət nəzarətdən çıxırdı. Gəncəbasar və ətraf bölgələrin rayonlarının icra başçıları zorla dəyiş-

dirilirdi. Surət Hüseynovun qiyam halqası artıq Gəncə ətrafından çıxaraq üzü Bakıya tərəf geniş miqyas alırdı. Artıq vətəndaş müharibəsi rəsmən başlamış və ağır nəticələri ki-mi olən və yaralananlar var idi. Bakıya doğru hərəkət edən qiyamçı dəstənin birləşmələri müqavimətə rast gəlmədən paytaxta yaxınlaşdırılar.

İyunun 14-də Nəvahi yaxınlığında ordular üz-üzə dayandı. Danışıqlar nəticəsində qiyamçıları Lökbatan yaxınlığında və Şamaxı yolunun 75 kilometrliyində saxlamaq mümkün oldu. Yaranmış vəziyyətlə əlaqədar parlamentin sədri, baş nazir, üç güc nazirliyinin rəhbərləri istefaya getməyə məcbur oldular. Ölkənin qabaqcıl adamları, ziyalılar, sadə əməkçilər böyük fəlakətin yaxınlaşdığını hiss edirdilər.

Bununla yanaşı, xalqın sağlam qüvvələrinə arxalanan qurtuluş hərəkatı meydana gəlir və sürətlə genişlənirdi. Bu hərəkat zamanın böyük siyasetçisi Heydər Əliyevin ətrafında toplaşırıdı. Ziyalı insanlar dəfələrlə Naxçıvana gedib, ondan yenidən böyük siyasetə qayıtmasını xahiş etmişdilər.

Hələ 16 oktyabr 1992-ci ildə Azərbaycanın 91 nəfər nüfuzlu ziyalısı - alımlər, müəllimlər, jurnalistlər, hüquqşünaslar, həkimlər Bakıda fəaliyyət göstərən qəzetlərdən birinin vasitəsilə Heydər Əliyevə Qurtuluş hərəkatına rəhbərlik etməsi barədə rəsmi müraciət etmişdi. Bu anlarda ölkənin hər bir yerində yeni Azərbaycan uğrunda siyasi hərəkat genişlənirdi. Bunun məntiqi nəticəsi idi ki, Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 21 noyabr 1992-ci ildə Naxçıvanda Yeni Azərbaycan Partiyası yaradılmışdı.

Başlanmış bu təhlükəli proseslərin qarşısını ala bilmədiyi dərk edən iqtidar son anda kömək üçün Heydər Əliyevə müraciət etdi. Azərbaycanın görkəmli oğlu, böyük vətənpərvər Heydər Əliyev xalqın ağır günündə, şübhəsiz, kənarda qala bilməzdi. O, xalqın və respublikanın hakim dairələrinin təkidli dəvətini qəbul edib 9 iyun 1993-cü ildə Bakıya gəldi. Bununla da daxili və xarici düşmənlərimizin bütün planları iflasa uğradı.

Xilaskarlıq missiyasını öz üzərinə götürən bu nəhəng şəxsiyyət həyatını təhlükə altında qoyaraq Gəncəyə getdi. Hadisələrin daha faciəli nəticələrə gətirib çıxarmaması üçün öz sözünü dedi. İndi inamlı söyləyə bilərik ki, Heydər Əliyevin Gəncəyə səfəri vətəndaş qarşılurmaşının genişlənməsinin qarşısını aldı. Heydər Əliyev Gəncədən qayıtdıqdan sonra Milli Məclisin iclasında Gəncədə baş verən hadisələrə münasibət bildirərkən demişdi: "Hadisələr dəhşətlidir. Qan tökülüb, cinayət edilib. Bunlar araşdırılmalıdır və qanunu pozmuş bütün adamlar, cinayətdə iştirak etmiş adamlar, cinayəti təşkil etmiş, hansı tərəfdən asılı olmasına baxmayaraq, qanun qarşısında məsuliyyət daşımalıdır".

Bütün Azərbaycan xalqı bu gəlişi böyük ümid və sevincə qarşılıdı.

15 iyun 1993-cü ildə Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçildi. Bu gün tariximizə Milli Qurtuluş günü kimi daxil oldu. Xalqın tələbi ilə Milli Məclis 1997-ci ilin iyununda bu günü bayram elan etdi. Xalqımız hər il bu günü Ümummilli Lider Heydər Əliyevin məzarını ziyarət etməklə yad edir.

Məhz Heydər Əliyevin Azərbaycanın siyasi arenasına yenidən qayıtdığı günlərdən başlayaraq, Azərbaycanda dövlətçilik ənənələrinin daha da möhkəmlənməsi, sabit siyasi xəttin müəyyənləşməsi, xalq və dövlətin vəhdətinin formalasdırılması istiqamətində mühüm addımlar atıldı. Xalq seçimi ilə öz tarixinin çiçəklənən dövrünü yaratmağa başladı. Dövləti olmayan xalq ölümə məhkumdur - deyirlər. Məhz bu baxımdan dövlətçilik xalqın "ölüm ya olum" məsələsidir. Azərbaycan xalqı bu ölüm-dirim savaşından öz dahi Liderinin səyi ilə məharətlə çıxmağı bacardı.

Heydər Əliyevin xalqımızın və tariximizin qarşısında ən ümdə xidmətlərindən biri məhz kəskin geosiyasi ziddiyyətlərin mövcud olduğu şəraitdə Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etməsi və Azərbaycan varlığını parçalanıb yox olmaq

təhlükəsindən qurtarmaq olmuşdur. Dövlətimizin qorunub saxlanılması isə azadlığımızın, müstəqilliyimizin qorunub saxlanılması deməkdir, qurtuluş deməkdir!

Azərbaycan dövlətçiliyi ona qarşı yönəlmış qəsdlərdən uğurla çıxdı. Ümummilli Liderin qətiyyəti xalqa ruh yüksəkliyi gətirdi, inamımızı özümüzə qaytardı, sabitlik və əmin-amanlıq yaratdı.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə millimənəvi dəyərlərimiz bərpa edilmiş, onun qətiyyəti, apardığı uğurlu daxili və xarici siyaset sayəsində ölkəmiz xaosdan xilas olmuş, sivil demokratik inkişaf yolu ilə inamla irəliləyərək böyük nailiyyətlər qazanmışdır. Heydər Əliyev öz gücünə, təcrübəsinə güvənən dahi siyasetçi kimi dəfələrlə söylədiyi məşhur kəlamına sadıq qaldığını sübut etdi ki, "Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədidir, sarsılmazdır, dönməzdür".

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələr günü

Hər bir müsəlman üçün vətən nə qədər əzizdir, onu qorumaq o qədər də şərəflidir. Bu şərəf hər kəsə nəsib olmur, yalnız qəlbində vətən sevgisi gəzdirənlər və bunu əməli ilə sübut edənlər, başqa sözlə, vətəni sevən və özünü vətənin bir parçası hesab edənlər bu şərəfə nail ola bilərlər.

Vətən sevgisi insanın daxilindən gələn yüksək və ülvi hissdir. Qəlbində vətən sevgisi gəzdirən hər kəs bu hissi yalnız ürəyində yaşatmamalı, əməli ilə də sübut etməlidir. Əməldə sübut etməyin yolu vətəni qorumaqdan keçir. Belə ki, sevimli Peygəmbərimiz (s) əsgərlikdə növbə gözləməyin fəziləti haqqında buyurur: "*İki göz var ki, onlara Cəhənnəm atəsi toxunmayacaq. Biri Allah qorxusundan ağlayan göz, digəri Allah rızası üçün gecə növbə çəkən göz*".

Dinimizə görə, "bir gün bir gecə sərhəd boyunca növbə gözləmək gündüzləri orucla, gecələri ibadətlə keçirilən bir aydan daha xeyirlidir. Əgər növbə gözləyən şəxs vəzifə başında vəfat edərsə, gördüyü işin savabı (şəhidlərdə olduğu kimi) davam edər və qəbir əzabından qurtular".

Allah yolunda, din, vətən və millət uğrunda döyüşərkən olənlərə "şəhid", sağ qalanlara isə "qazi" deyilir. Böyük Allah Qurani-Kərimin "Ənfal" surəsinin 60-cı ayəsində buyurur: "(Ey möminlər!) Allahın düşmənini və öz düşməninizi, onlardan başqa sizin bilmədiyiniz, lakin Allahın bildiyi düşmənləri qorxutmaq üçün kafirlərə qarşı bacardığınız qədər qüvvə və döyüş atları tədarük edin. Allah yolunda nə xərcləsəniz, əvəzi artıqlaması ilə ödənilir və sizə heç bir haqsızlıq edilməz!"

Göründüyü kimi, müsəlman üçün vətən qarşısında mühüm vəzifələrdən biri hərbi xidmət keçməkdir. Hərbi xidmət keçmək və ordu quruculuğunda iştirak etmək həm dini, həm də milli olan müqəddəs vəzifədir.

Təbii ki, daxili və xarici düşmənlərə qarşı vətənimizi ordumuz qorunmalıdır. Ona görə də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk və önəmli vəzifələrindən biri, bəlkə də birinci, güclü və hazırlıqlı milli ordu yaratmaq olmuşdur.

O zaman Gəncədə general-leytenant Əlağa Şıxlinskinin komandır, polkovnik Həbib bəy Səlimovun qərargah rəisi olduğu Müsəlman korpusu fəaliyyət göstərirdi. 1918-ci il iyunun 26-da həmin korpus Əlahiddə Azərbaycan korpusu adlandırıldı. 1918-ci ildə - daxili və xarici düşmənlərin fəal olduğu bir dövrdə Nuru Paşanın və türk təlimatçılarının köməyi ilə hərbi hissələr yaradılmağa başlanıldı. Qısa bir dövr ərzində ölkənin müdafiə qüdrətinin möhkəmləndirilməsi və qanunçuluğun qorunması üçün zəruri sayılan bütün strukturlar təşkil olundu. Ən əsası Nuru Paşanın və digər türk zabitlərinin köməyi ilə Azərbaycanda 40 min nəfərlik milli ordu yaradıldı. Milli ordumuz Azərbaycanın torpaqlarını, xalqın milli varlığını, mənəvi dəyərlərini daxili və xarici düşmənlərdən qoruyub saxladı. Sonralar ölkəmiz yenidən müstəqillik qazandıqda iyunun 26-sı Ulu Öndər Heydər Əliyevin fərmanı ilə Silahlı Qüvvələr günü elan olundu.

Ötən əsrin 90-cı illərində Azərbaycan öz əzəli, əbədi ar-

zusuna qovuşdu. Xalqımız müstəqilliyini bərpa etdi. 1991-ci il oktyabrın 9-da Respublika Ali Soveti tərəfindən Silahlı Qüvvələrin yaradılması haqda qərar qəbul olundu. Ölkədə vəziyyət çox ağır idi. Ayrı-ayrı bölgələrdə bir-birindən xəbərsiz silahlı dəstələr pərakəndə halda fəaliyyət göstərirdi. Yalnız Ulu Öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ictimai-siyasi həyatın hər sahəsində olduğu kimi, ordu quruculuğunda da uğurlu addımlar atıldı.

Uzaqqorən Heydər Əliyev hələ yetmişinci illərin əvvəllərində Azərbaycanda hərbi təhsilin bünövrəsini qoymuş, Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi litsey açmışdı. Müstəqilliyimiz bərpa olunan vaxt artıq xeyli milli kadrimiz var idi.

Azərbaycan xalqı xoşbəxtidir ki, onun ən gərgin, ən mürrəkkəb dövründə Heydər Əliyev kimi yenilməz sərkərdəsi olub. Ümummilli Liderimizin ciddi addımları nəticəsində milli ordumuz dirçəldi, ayağa qalxdı.

Ordu quruculuğunun effektiv nəticələri artıq 1993-cü ilin sonu, 1994-cü ilin əvvəllərində özünü göstərməyə başlamışdı. Əsasını 1993-cü il noyabrın 2-dən Ulu Öndərin xalqa müraciətindən götürən və tarixə ordu quruculuğunun Heydər Əliyev mərhələsi kimi düşən bu dönəmin ilkin çağlarında yeni yaradılan və mərkəzi komandanlıqla tabe olan hərbi birləşmələr, nəinki Ermənistən güclənən hücumlarının qarşısını böyük mətinliklə almış, eləcə də yüksək peşəkarlıqla hərbi əməliyyatlar keçirmiş, çoxsaylı yaşayış məntəqələrini, strateji əhəmiyyət kəsb edən yüksəklikləri düşməndən azad etmişlər. Heydər Əliyevin 1994-cü il yanvarın 24-də cəbhəyə yola düşən yeni hərbi hissənin şəxsi heyətinə xitabən dediyi: "Bilin ki, sizin hər birinizin arxasında böyük Azərbaycan ölkəsi durmuşdur. Bilin ki, hər birimiz öz doğma vətənimizi, anamızı, atamızı, bacımızı, qardaşımızı müdafiə etmək üçün ordu sıralarına gəlmisiniz. Bilin ki, sizin hər bir uğurlu addımınız Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinə və ərazi bütövlüyünə kömək edəcəkdir. Bilin ki, ümumi qələbəmiz sizin hər birinizin fəaliyyətindən, qəhrə-

manlığından asılıdır" sözlerini unutmayan, Ulu Öndərin bu xeyir-duasından ruhlanan hər bir Azərbaycan zabiti, əsgəri, giziri və çavuşu o dövrdə sinələrini düşmən pulemyotunun qarşısına verməklə, əldə qumbara tutaraq düşmən tankının altına atılmaqla əsl qəhrəmanlıq dastanı yaratdılar.

Düşmən Azərbaycan ordusunun gücü ilə hesablaşmaq məcburiyyətində qaldı. Elə buna görə də, 1994-cü il mayın 12-də cəbhədə atəşkəs elan edildi. Atəşkəsdən sonrakı illərdə böyük strateq Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi, uğurlu siyasi xətti ordu quruculuğunun, Silahlı Qüvvələrin bütün strukturlarını əhatə etməsi üçün geniş imkanlar açdı. Tezliklə Azərbaycan ordusunda quru qoşunlarının, hərbi hava və dəniz qüvvələrinin formalasdırılması tam başa çatdırıldı. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulan bütün növ təyinatlı hərbi hissələr yaradıldı.

 Ulu Öndər Heydər Əliyevin yolunu uğurla davam etdirən, Silahlı Qüvvələrimizin Ali Baş Komandanı İlham Əliyev ordumuzun daha güclü, peşəkar olması üçün səmərəli, ardıcıl iş aparır. Bu gərgin zəhmətin bəhrəsi göz qabağındadır.

Hazırda Azərbaycanda ordu quruculuğu yeni mərhələdə davam etdirilir. Bu dönəmdə qarşıya qoyulan əsas məqsəd Silahlı Qüvvələrdə modernləşmənin müasir standartlar səviyyəsinə çatdırılmasıdır. Ulu Öndər Heydər Əliyevin "Artıq Azərbaycanın müasir tələblərə cavab verə biləcək ordusu var. Orduda lazımı nizam-intizam, qanun-qayda var və Azərbaycanın bugünkü ordusu, Silahlı Qüvvələri Azərbaycan torpaqlarını etibarlı müdafiə etməyə qadirdir. Biz bu-na çətin yollardan keçərək nail olmuşuq. Ancaq əldə etdiyimiz nailiyyət bizi arxayınlasdırmamalıdır. Azərbaycanda ordunun inkişaf etməsi, möhkəmlənməsi dövlətimizin və xalqımızın əsas vəzifəsidir" fikrini rəhbər tutan Azərbaycan hakimiyyəti ildən-ilə hərbi məqsədli xərcləri artırmaqla Si-

lahlı Qüvvələrimizi döyüşkən ruhda və yalnız qələbə əzmin-də olan güclü orduya çevirib.

2008-ci il iyunun 26-da Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin 90 illik yubileyi münasibətilə keçirilmiş hərbi parad gözlənil-diyindən də yüksək səviyyədə baş tutdu. Ölkə ictimaiyyəti çoxdan bəri intizarla gözlədiyi bu paradda nümayiş etdirilən hərbi texnika ilə Silahlı Qüvvələrimizin nəyə qadir olduğunu gördü. Düzdür, hərbi parada qədər ayrı-ayrı qoşun növlərinin timsalında ordu quruculuğunun ən son nailiyyətləri, xüsusən modernləşmə istiqamətində görülən işlər məlum idi. Hərbi parad isə bütövlükdə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin nəyə qadir olması ilə bağlı indiyə qədər deyilənlərə əyanılık gətirdi. Baxmayaraq ki, paradda ölkəmizin hərbi potensialının heç də hamısı nümayiş etdirilmədi.

Bu möhtəşəm hərbi parad Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin güc və qüdrətinin nümayishi ilə yanaşı, həm də xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin ideyalarına sədaqət və ehtiramının təntənəsi, gözəl nümunəsidir. Çünkü Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin qüdrətlənməsi və işğal olunmuş ərazilərimizi istənilən an azad etməyə qadir mükəmməl bir orduya çevrilməsi yönündə Prezident İlham Əliyev tərəfindən göstərilən yüksək əzmkarlıq Heydər Əliyev ideyalarının davam etdirilməsi deməkdir. İndi hamı iftخارla deyə bilər: müstəqil Azərbaycanın öz torpaqlarını qorumağa qadir yeyilməz ordusu var!

Dövlət Müstəqilliyi günü

İnsanların inancsız, cəmiyyətin dinsiz yaşaya bilməyəcəyini tarix çoxdan sübut edib. Hələ qədim dövrlərdən yunan filosofları allahların mövcudluğunu zəruri və labüd sayırdılar. Məşhur fransız mütəfəkkiri Volter həqiqətdən meydana gələn bu zərurəti çox gözəl ifadə edir. Onun fikrincə, əgər Allah olmasayı, insanlar onu uydurmaq məcburiyyətində qaldılar. Ancaq bu da reallıqdır ki, müxtəlif tarixi dövrlərdə dinə həqiqətdən meydana çıxan zərurət kimi yox, zərurətdən

hasil olan uydurma kimi baxanlar da olub.

Bu cür düşünən filosofların fikirlərinin, həmin fikirlərə əsaslanan ideologiyalarının populyarlaşlığı, hətta hakim ideologiya kimi təbliğ edildiyi zamanlar olsa da, onlar heç vaxt özünü doğrultmayıb. Yetmiş bir il ateizmin, allahsızlığın təbliğ olunduğu Sovetlər Birliyi buna örnək sayıla biləcək yaxın keçmişimizdir. Altı qitənin altısında da söz sahibi olan bu nəhəng dövlət ateizmə əsaslanan kommunizm ideologiyasını bütün dünyada yayırdı, ancaq özü də fərqinə varmadan ideologiyasının qurbanına çevrildi.

Şübhəsiz, böyük bir imperianın süqutunda din amili yeganə şərt sayıla bilməz, amma bu ideologianın iflasa uğramasının səbəbləri arasında Sovetlər Birliyinin milli və din siyasetini düzgün qurmaması əsas amillərdən biri, bəlkə də birincisidir. Çünkü Allahı, dini inancları inkar etmək min illər boyu formalaşan ehkamlara qarşı çıxməq, bəşərlə yaşışd olan dini dəyərlərdən imtina etmək, başqa sözlə, insanların fitrətini dəyişdirməyə çalışmaq deməkdir. Bu baxımdan 18 oktyabr təkcə bizim müstəqilliyimizi deyil, həm də milli-mənəvi dəyərlərimizi, inanclarımızı bərpa etdiyimiz gündür. Çünkü Sovetlər Birliyi müstəqilliyimizlə bərabər dinimizi də əsarətdə saxlayırdı.

Tarix dəfələrlə sübut edib ki, müstəqilliyi qoruyub saxlamaq onu qazanmaqdən qat-qat çətindir. Gərək sınaqlardan keçəsən, hər bir çətinliyə sinə gərəsən. Tale elə gətirdi ki, Azərbaycan bir əsrdə iki dəfə müstəqillik əldə etdi, öz suveren dövlətini yaratdı. Təəssüf ki, birinci imkan xarici müdaxilə, daxili çəkişmələr nəticəsində itirildi. 1918-ci idə qurulmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 ay yaşadı. İkinci tarixi imkan bir də 71 il sonra yarandı. Sovet imperiyasının dağılması Azərbaycan xalqına öz suverenliyini bərpa etmək imkanını yaratdı. 1991-ci il oktyabr ayının 18-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında "Azərbaycan dövlət müstəqilliyi haqqında Konsti-

tusiya Aktı" qəbul olundu. Bu mühüm tarixi sənədlə xalqımız uzun illərdən bəri həsrətində olduğu azadlığına qovuşdu. Lakin Azərbaycanın ikinci dəfə suverenliyə qovuşması heç də asan başa gəlmədi.

XX əsrin son onilliyində Sovet məkanında "yenidənqurma" adı altında baş vermiş ictimai-siyasi hadisələr SSRİ-nin süqutu ilə tamamlandı. 1991-ci il fevralın 7-də Sovet Azərbaycanı da özünün tam suverenliyini elan etdi. Müstəqillik əldə etmiş digər respublikalardan fərqli olaraq Azərbaycan çox ciddi problemlərlə qarşılaşmışdı. Əvvəla, Ermənistəninin Azərbaycana qarşı silahlı təcavüzü bu müddətdə davam edir və daha geniş vüsət almışdı. İkincisi, bu təcavüzü Rusiya kimi qüdrətli bir dövlət dəstəkləyir, Ermənistana hərbi texnika, silah, sursat verməklə öz mürtəce siyasetini davam etdirirdi. Digər tərəfdən, respublika daxilində də ictimai-siyasi cəhətdən qeyri-sabitlik hökm sürürdü. Əhalinin həyat şəraitinin gündən-günə ağırlaşması, iqtidarla-müxalifət arasında hakimiyyət uğrunda mübarizənin yeni mərhələyə daxil olması kütləvi çəşqinqılıq yaratmışdı.

Dağlıq Qarabağda Ermənistən apardığı işgalçılıq siyasetinə qarşı Bakıda, respublikanın digər bölgələrində etirazlar daha da artmışdı. Lakin hakim strukturların qətiyyətsizliyi və hələ də Moskvaya - Kremlə ümid bəsləməsi Qarabağın erməni silahlı birləşmələri tərəfindən işgalini daha da sürətləndirirdi. Məhz Ermənistən işgalçılıq siyasetinin nəticəsində təkcə 1991-ci il ərzində Ermənistənla sərhəd rayonlarımızda erməni terrorçuları tərəfindən 11 nəfər yandırılmış, 79 nəfər qaçarkən donub ölmüş, 30 nəfərdən çox adam infarkt olmuş, cəmi 216 adam, o cümlədən, 57 qadın, 5 körpə, 18 nəfər müxtəlif yaşılı uşaq erməni terrorçuları tərəfindən gülələnmişdi. Ümumiyyətlə, 1991-ci ildə Azərbaycanla Ermənistən ərazisindəki sərhəd kəndlərinin 8 min kvadrat kilometr sahəsində erməni millətçiləri 172 Azərbaycan kəndini talan etmiş, yandırıb xarabazarlığa çevirmişdi.

1991-ci ildə Bakıda meydanlar kükrəyirdi. Azadlığın yaxın-

laşdığını duyan xalq öz əzəli və əbədi arzusuna qovuşmaq, həmin tarixi anı tezləşdirmək üçün hər şeyə hazır idi. Azərbaycan xalqı artıq meydan hərəkatında bərkimiş, qanlı 20 Yanvarın şahidi olmuşdu. İmperiyanın tankları da artıq azadlığa gedən yolun qarşısını kəsməyə qadir deyildi. Özünün istiqlal mübarizəsində neçə-neçə şəhid və qurbanlar vermiş Azərbaycan addım-addım, inadla müstəqilliyə doğru gedirdi.

Belə bir şəraitdə respublikanın müxtəlif siyasi qüvvələri dövlət quruluşunun hökmən təkmilləşdirilməsini, ali qanunvericilik aparatında struktur dəyişikliyinin labüdlüyünü tələb edirdilər. Bununla əlaqədar, 1991-ci il oktyabrın 8-də "Müvəqqəti Milli Məclis" yaradılması layihəsi Ali Sovetə təqdim edilmişdi. Oktyabrın 9-da respublika Ali Soveti-nin qərarına əsasən, keçmiş Sovet ordusuna məxsus maddi-texniki baza, texniki vasitələr, torpaq sahələri, o cümlədən binalar respublikanın müdafiə nazirliyinin sərəncamına verildi. Oktyabrın 18-də qəbul edilmiş sənədlə Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpa edilməsinə nail olundu. Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetinin buraxılması və dekabr ayından onun Milli Məclis kimi fəaliyyətə başlaması yeni bir tarixi hadisə idi.

Hakimiyyət aliləri ilkin dövrdə elə zənn edirdilər ki, qəbul edilmiş "Konstitusiya Aktı" xalqı sakitləşdirəcək, hakimiyyətin ömrünü uzatmağa əlverişli şərait yaradacaq. Ona görə də, "Konstitusiya Aktı" ilkin mərhələdə yalnız quru kağız olaraq qalır, Azərbaycan yenə də Moskvadan idarə edilir, mövcud rejim hələ də Kremlin dediyi ilə oturub dururdu. Hakim rejimin təmsilçiləri müstəqillik haqqında Konstitusiya Aktından özlərini mühafizə etmək məqsədilə qalxan kimi istifadə edir, işdə isə Azərbaycanı Rusiyadan kənar hesab etmirdilər. Ümumi iqtisadi, siyasi, ərazi, hərbi, gömrük və maliyyə məkanından çıxmaq istiqamətində heç bir əməli addım atılmır, demokratik qüvvələr tərəfin-

dən verilən təkliflər, hazırlanan qanun layihələri müxtəlif vəsitələrlə rədd edilirdi.

Lakin Rusyanın özündə də hadisələr artıq başqa istiqamət-də cərəyan edirdi. Köhnəlmış idarəcilik mexanizminin dağılması, milli ziddiyətlər, Rusiyada demokratik meyillərin inkişafı, Qərblə müqayisədə siyasi, iqtisadi, mədəni geriliyin dərk edilməsi və s. imperiyani diz çökdürmüştü. Kommunist partiyasının ləğv edilməsi müstəmləkə idarəciliyinə ağır zərbə endirmişdi. Belə bir şəraitdə Moskvaya üz tutan yerli rəhbərlik ondan elə bir ümübərəci yardım ala bilmirdi.

Müstəqilliyimizə qarşı mübarizədə köhnə sovet rejimi Azərbaycanın Müstəqil Dövlətlər Birliyinə (MDB) daxil olmasına böyük ümid bəsləyirdi. Kommunist partiyası ləğv edildikdən sonra Moskvaya tabeliyin əlverişli yolu hərbi birlik idi. MDB-nin lap əvvəldən Varşava Müqaviləsi təşkilatına bənzər qurum kimi nəzərdə tutulduğu özünü bürüzə verirdi. Belə bir şəraitdə Azərbaycan rəhbərliyi respublikanı MDB-yə sürükləməklə onu yenidən Rusyanın asılılığına salmaq fikrində idi. İlk dövrlərdə MDB SSRİ-nin digər formada bərpasına xidmət edirdi. Lakin tarixi inkişafın gedişi imperiya sisteminin böhranı ilə müşayiət edildiyindən, Sovet İttifaqının hər hansı bir formada bərpası cəhdi uğursuzluğa düşər olmalı idi. Bu yolla MDB ölü doğulan uşağa bənzəyirdi. Bu reallığı Azərbaycanın demokratik qüvvələri yaxşı başa düşürdü.

Respublikada mühafizəkar qüvvələr MDB-yə daxil olmağa şərait yaratmaqdən ötrü milli ordu quruculuğuna ciddi şəkildə maneçilik törədirdilər. Hökümətə edilən ciddi təzyiqlər nəticəsində Müdafiə Nazirliyi yaradılsa da, bu sırf formal xarakter daşıyır, törədilən müxtəlif təxribatlar vəsi-təsilə xalqda öz gücünə inamsızlıq, təslimçilik əhval-ruhiyyəsi təlqin edilir, əslində milli ordu qurmağın mümkünzsüz-lüyü dolayı yollarla "sübut"a yetirilirdi. Yerlərdə yaradılmış özünü müdafiə dəstələri müxtəlif əməliyyatlarda məqsəd-yönlü şəkildə sıradan çıxarılırdı. Bakı şəhərində və bölgələrdə ayrı-ayrı vəzifəli şəxslər qanunsuz silahlı dəstələr ya-

radır, yaxud könüllü batalyonları özlərinə tabe etdirirdilər. Belə hərc-mərclik şəraitində Azərbaycanda əllərdə külli miqdarda qanunsuz silah toplanmışdı. Bu silahlar yalnız siyasi təkəbbürlərə xidmət etdiyindən, dövlətə və millətə, ümumilikdə isə müstəqillik prosesinə qarşı çevrilmişdi. Azərbaycanda belə xaotik vəziyyətin yaranmasında, şübhəsiz ki, bəzi xarici dövlətlərin də marağı var idi. Bu cür siyaset Azərbaycan üçün ağır nəticələrə səbəb oldu.

Daxili siyasi sabitsizlikdən "məharətlə" istifadə edən ermənilər Qarabağda, Azərbaycan bölgələrində təxribatları, silahlı təcavüzü getdikcə daha da gücləndirirdi. 1991-ci il noyabr ayının 20-də Dağlıq Qarabağa dinc danışçıları bərpa etməyə gedən 10 nəfər Azərbaycanın görkəmli dövlət xadiminin olduğu vertolyot erməni qəsbkarları tərəfindən vuruldu. Dağlıq Qarabağın Qarakənd məntəqəsində baş vermiş bu qanlı terror aktı əvvəlcədən planlaşdırılmışdı. Belə ki, Xankəndi Daxili İşlər şöbəsinə gələn komendant K.Polozkov bir gün əvvəl şöbə rəisi Ə.Məmmədova bildirmişdi ki, 1991-ci il noyabrın 20-də sizin yüksək vəzifəli şəxsləriniz buraya gəlir. Əgər ermənilərin tələbləri ödənilməsə, onların səfəri faciə ilə nəticələnə bilər. Deməli, bu terror hadisəsinin baş verəcəyi məlum idi, hətta onun qarşısını almaq mümkün idi.

1991-ci ilin sonlarında SSRİ-nin rəsmi şəkildə süqut etməsi Ermənistən-Azərbaycan münasibətlərinin iki müstəqil subyekti arasında beynəlxalq gündəliyə çevrilərək yeni keyfiyyət kəsb etməyə başladı.

Dekabrin 29-da Azərbaycanda ümumxalq səsverməsi keçirildi. Referendum bülletenində bir məsələ müzakirəyə verilmişdi: "Siz, Azərbaycan dövlət müstəqilliyi haqqında Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qəbul etdiyi Konstitusiya Aktına tərəfdarsınızmı?" Səsvermə hüququ olanların 95%-indən çoxu bu referendumda iştirak edirdi. Azərbay-

can xalqı yekdilliklə respublikanın dövlət müstəqilliyinə tərəfdar çıxdı.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistən hökuməti tərəfindən törədilən Xocalı faciəsi Azərbaycanda dominantlıq edən yararsız rejimin tam ifası ilə nəticələndi və Mütəllibov hakimiyyəti 1992-ci ilin mart ayında xalqın təzyiqi altında istefa verdi. Bundan sonra ölkədəki mafioz qüvvələrin əsas məqsədi tezliklə prezident seçkiləri keçirib yenidən öz nümayəndələrini dövlət başçısı kürsüsünə gətirmək idi. Bununla da, 1992-ci il iyun ayının 7-si prezident seçkiləri günü təyin edildi.

May ayında Şuşa və Laçının ermənilərə təslim edilməsin-dən sonra münaqişə bölgəsindən mülki əhalinin köçürülməsi kütləvi və mütəşəkkil xarakter aldı. Azərbaycan böyük köç karvanlarını xatırladırıdı. Bu təxribatlarda məqsəd respublika ərazisinin yarısını boşaltmaqla seçkilərin keçirilməsini pozmaq, hökumət böhranını dərinləşdirmək, bütövlükdə isə Azərbaycanda vətəndaş müharibəsi törətməkdən ibarət idi. Bütün variantlarda uduzmuş irticaçı, mafioz rejim çıxış yolunu A.Mütəllibovu yenidən hakimiyyətə gətirməkdə görürdü. Bununla da, mayın 14-də çağrılmış Milli Məclis A.Mütəllibovu seçkisiz hakimiyyətə qaytardı. Lakin irticanın qələbəsi uzun sürmədi. Bir gün sonra ayağa qalxmış xalqın və siyasi qüvvələrin tələbi ilə A.Mütəllibov rus hərbi təyyarəsi ilə Moskvaya qaçdı.

Prezident seçkiləri ərəfəsində siyasi təlatümlərlə müşayiət edilən iqtisadi həyat Azərbaycanda tamamilə bərbad vəziyyətə gətirilmişdi. Korrupsiya, dövlət və xalq əmlakının dağıdılması kütləvi hal almışdı. Azərbaycanın ərzaq anbarı tam boşaldılmış, yanacaq ehtiyatları göyə sovrulmuşdu. Əsas istehsal fondları kütləvi şəkildə dağıdılmışdı. Azərbaycanın iqtisadiyyatı Rusiyadan tam asılı vəziyyətdə olduğundan və respublikanın milli pul vahidinin olmamasından, əmtəə-pul münasibətləri, bütövlükdə maliyyə sistemi pozulmuşdu. Belə bir şəraitdə keçirilən prezident seçkilərində Azərbaycan Xalq

Cəbhəsi qələbə qazandı və Əbülfəz Elçibəy hakimiyyətə gəldi. AXC ölkədə baş verən hərc-mərcliyn, iqtisadi tənəzzülün qarşısını almaq istiqamətində bir sıra ciddi tədbirlər həyat keçirсə də, buna nail ola bilmədi. Ermənistən silahlı qüvvələrinin 1993-cü ilin aprel ayında Kəlbəcər rayonunu işgal etməsi nəticəsində respublikada ictimai-siyasi gərginlik daha da artdı. 1993-cü ilin iyun ayında Rusyanın himayə etdiyi hərbi müxalifət siyasi müxalifətlə birləşərək AXC hakimiyyətinin istefasını tələb etdi. "Milli qəhrəman" polkovnik Surət Hüseynov Gəncədə AXC iqtidarına qarşı qiyam qaldırdı, ölkənin cənub və şimal bölgələrində etnik separatizm baş verdi. Naxçıvanda Ali Məclisin sədri olan Heydər Əliyevin prezident Əbülfəz Elçibəyin təşəbbüsü ilə hakimiyyətə dəvət olunması milli dövlətçiliyimizi məhv olmaq təhlükəsindən xilas etdi.

Lakin 1993-cü ilin iyunundan 1994-cü il may ayına qədər olan dövrdə Ermənistən təcavüzü daha da gücləndi. Ağdam, Füzuli, Cəbrayıł, Zəngilan, Qubadlı rayonlarının da erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işgal olunması respublikanın Qarabağ bölgəsindən bir milyonluq qaçqın ordusunun yaranmasına, bu günədək həll olunmamış yeni problemlərə səbəb oldu. 1994-cü ilin oktyabrında və 1995-ci ilin mart ayında dövlət çəvrilişi cəhdləri sosial-siyasi gərginliyin məntiqi törəməsi olsa da, milli dövlətçiliyimizin sabitləşməsində mühüm rol oynadı.

Heydər Əliyev hakimiyyətinin Rusiya ilə münasibətləri tənzimləməsi, 1994-cü ilin may ayında Ermənistənla atəşkəsə nail olması, bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar iqtisadi islahatlara aid ali qanunvericilik yolu ilə qanunlar qəbul etməsi, 1994-cü ilin sentyabr ayından etibarən xariçi dövlətlərin neft şirkətləri ilə kontraktlar imzalaması, Azərbaycanın neft ehtiyatlarının çıxarılması üçün sərmayələrin qoyulması, regional və beynəlxalq təşkilatlarla ikitərəfli əməkdaşlıq sahəsində addımları dövlət müstəqilliyi-

nin daxili və xarici təminatına çevrildi.

1995-ci ilin noyabrında respublika parlamentinə seçkilərin keçirilməsi, müstəqil dövlətin ilk konstitusiyasının qəbul olunması hüququ dövlət quruculuğu yollarında uğurlu addımlardandır.

Heydər Əliyev siyasi xəttini uğurla davam etdirən İlham Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə müstəqilliyimizin siyasi və iqtisadi sütunları daha da möhkəmləndi. Müstəqilliyin taleyini müəyyənləşdirən əsas amillər getdikcə daha çox inkişaf etdirildi. Azərbaycan iqtisadi artım tempinə görə nəinki regionda, hətta dünyada lider mövqeyə çatdı.

Alternativi olmayan İlham Əliyev siyasi kursunun davam etdirilməsi nəticəsində Qarabağ probleminin tezliklə həll ediləcəyi, bir milyonluq qaçqın ordusunun öz yurd-yuvalarına qayıdacağı gününün heç də uzaqda olmamasına əminlik hissləri gündən-günə daha da artmaqdadır.

Konstitusiya günü

Bütün dünya ölkələrində, o cümlədən respublikamızda Konstitusiya günü tarixi hadisə və bayram kimi dövlət səviyyəsində geniş qeyd olunur.

Latin mənşəli olan "konstitusiya" sözü qurulus mənasına gəlir. Konstitusiya dövlətin siyasi, hüquqi, iqtisadi sistemini möhkəmləndirən, fərdin hüquqi statusunu müəyyən edən, həmçinin ali hüquqi qüvvəyə malik normativ-hüquqi aktdır. Konstitusiya dövlətin siyasi, hüquqi və iqtisadi sistemlərinin əsaslarını təsbit edir.

Konstitusiyalar iki əsas növə bölündür: yazılı və yazılmamış. Yazılı konstitusiyalar ya vahid normativ akt, ya da bir neçə konstitusiya qanununun məcmusudur. Yazılmamış konstitusiyalarda isə ali qanuni normalar, çoxlu sayıda akt, həmçinin, adətlər də təsbit olunur. Bu səbəbdən əminliklə deyə bilərik ki, Konstitusiya - bütün qanunların və normativ aktların anası sayılır.

1877-ci ildə müasir İraq ərazisində aparılmış qazıntılar

nəticəsində dünyada ən erkən hüquqi məcəllə haqqında şəhadətnamə tapılmışdır. Bu məcəllə Laqaş şəhərinin hökmdarı Uruinimgin tərəfindən e.ə. 2300-cü ildə qəbul edilmişdir. Sənədin özü aşkar edilməmiş, lakin məlum olmuşdur ki, bu qanun toplusu şəhər əhalisinə bir sıra hüquqlar verirmiş.

Həmin dövrdən başlayaraq bir çox hakimiyyət xüsusi yazılmış qanun məcəllələri əsasında öz dövlətlərini idarə edirdilər. Hazırda mövcud olan ən qədim sənəd e.ə. 2050-ci ilə aid Ura şəhərinin Ur-Nammu məhkəmə məcəlləsidir.

Dünyada qüvvədə olan ən qədim konstitusiya isə San-Marino şəhərinin əsas qanunudur. Bu konstitusiya 1600-ci ildə qəbul edilmişdir. Eyni zamanda, onu da qeyd etmək lazımdır ki, adı çəkilən qanun 1300-cü ildə qəbul olunmuş şəhər nizamnaməsinə əsaslanırdı.

Qüvvədə olan ilk nominal konstitusiya (yəni özünü konstitusiya kimi elan edən sənəd) isə 1780-ci ildə qəbul edilmiş Massaçuyetsa konstitusiyası hesab olunur. Müasir mənada başa düşdürüümüz konstitusiya 1787-ci ildə Filadelfiyada Konstitusiya Konventində qəbul edilmiş və sonradan o dövrdə mövcud olan on üç Amerika ştatı tərəfindən ratifikasiya edilmiş Amerika Birləşmiş Ştatlarının Konstitusiyası sayılır.

İslam tarixində ilk konstitusiya Məhəmməd peyğəmbərin (s) dövründə, 622-ci ildə tərtib edilmişdir və o, Mədinə şəhər-dövlətinin əsas qanunu mahiyyətində idi. Həzrət Məhəmməd (s) tərəfindən hazırlanan və əlli iki maddədən ibarət olan bu yazılı əsas qanun dövrümüzə qədər tam şəkildə gəlib çıxmışdır. Onun maraqlı tərəflərindən biri odur ki, həzrət Məhəmməd (s) bu hüquqi aktda hökmdar kimi yox, Allahın qulu və rəsulu kimi göstərilmişdir. Bu konstitusiyada rəhbərin və vətəndaşların qarşılıqlı haqq və vəzifələri təsbit edilmiş, məhkəmənin və ədalətin icraatına dair müddəalar daxil olunmuş, müdafiənin əsasları göstəril-

miş, qeyri-müsəlmanlarla necə rəftar ediləcəyinə dair qaydalardan müəyyənləşdirilmiş, qarşılıqlı yardım əsaslarına dayanan sosial mühafizə sistemi və digər bu kimi müxtəlif problemlər qoyulmuş, qısacası, dövrün ehtiyaclarına cavab verən bütün məsələlər bu konstitusiyada tam şəkildə öz əksini tapmışdır.

İslam yarandığı ilk gündən elan etmişdir ki, bütün insanlar, müsəlman və ya qeyri-müsəlman olmasından asılı olmayaraq, bərabər hüquqlara malikdirlər və qanunun pozulması nə liderə, nə peyğəmbərə, nə də onun övladlarına bəraət qazandırır. Beləliklə, İslam dini bu cür sui-istifadələr baş verməsin deyə, hətta rəhbərin və başçının da məhkəməyə cəlb edilə biləcəyini vurgulamışdır. İslamin qanunun aliliyinə verdiyi dəyər məhz belədir. Bu dində nə vəzifə, nə ailə, nə nəsil üstünlüyü var. Həzrət Məhəmmədin (s) hədislərindən birində buyurulur: "Oğurluğu qızım Fatimə eləsə belə, onun əlinin kəsilməsini əmr edərəm".

İstər Quranda, istərsə də hədislərdə dəfələrlə bütün insanların qanun qarşısında bərabər olduğu vurgulanıb.

İslam dininin iki əsas qaynağında - Qurani-Kərim və hədislərdə müsəlmanları qanunlara riayət etməyə çağırın kifayət qədər ayə və hədis tapmaq mümkündür. İslama görə, bütün müsəlmanlar yaşadıqları ölkənin qanunlarına hörmət bəsləməli və onlara tabe olmalıdır. Məhəmməd peyğəmbər Həbəşistana hicrət edən müsəlmanlara dəfələrlə tapşırılmışdır ki, həmin ölkənin qanunlarına riayət etsinlər, oradakı nizam-intizama uysunlar və yad ölkənin qaydalarını pozmasınlar.

Azərbaycan xalqı isə öz Əsas Qanununu qəbul etməkdən ötrü uzun və çətin yol keçmişdir. Cəmi 23 ay mövcud olmuş Azərbaycan Demokratik Respublikasının öz Əsas Qanunu-nu qəbul etməyə ömrü yetmədi. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının konstitusiya quruculuğunun tarixi, əsasən, SSRİ-nin tərkibində olduğu vaxta düşür. İlk Azərbaycan Konstitusiyası 19 may 1921-ci ildə I Ümumazərbaycan Sovetlər qurultayında qəbul edilmişdir. 1921-ci ildə qəbul olunmuş SSRİ-nin Konstitusiyasına uyğun olan Azərbay-

can Respublikası Konstitusiyasının yeni nəşri 14 mart 1925-ci ildə IV Ümumazərbaycan Sovetlər qurultayında qəbul olunmuşdur. 21 aprel 1978-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının son Konstitusiyası əvvəlki Konstitusiyalar kimi, SSRİ Konstitusiyasına uyğun gəlirdi.

Azərbaycan müstəqillik qazanandan sonra yeni Konstitusianın hazırlanmasına ehtiyac yarandı. Bunun üçün Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında xüsusi komissiya yaradıldı və Əsas Qanunun layihəsi ümumxalq səsverməsinə çıxardıldı. Ölkəmizin Konstitusiyası hazırlanan zaman beynəlxalq hüquq normalarının müddəalarından istifadə edilmişdir. Təbii ki, istənilən dövlətin Əsas Qanunu, ilk növbədə, bu dövlətdə yaşayan xalqın iradəsini, mənəviyyatını, milli şürurunu və mədəniyyətini özündə əks etdirir. Bu mənada ölkəmizin Konstitusiyası Azərbaycan xalqının siyasi müdrikliyinin və bu düşüncəsinin təzahürüdür.

12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi ilə müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası qəbul edildi. Beləliklə, 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiya müstəqil Azərbaycanın ilk, ümumilikdə isə respublikanın dördüncü Konstitusiyasıdır. O ki qaldı Konstitusiya gününün təsis edilməsinə dair qərara, Milli Məclis tərəfindən 6 fevral 1996-ci ildə qəbul edilmişdir.

Azərbaycan xalqı öz Konstitusiyasını qəbul edərək, çoxəsrlık dövlətçilik ənənəsini bərpa etdi və Azərbaycan Respublikasını qoruyacağına, demokratik quruluşa təminat verəcəyinə, vətəndaş cəmiyyətinə doğru irəliləyəcəyinə, həmcinin, digər xalqlarla sülh, əmin-amanlıq, dostluq və təhlükəsizlik içində yaşayacağına dair iradəsini ortaya qoydu.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası milli dövlətçiliyimizin hüquqi əsaslarını qoyma, daxili və xarici siyasetin yeni, humanist prinsiplər əsasında yürüdülməsi üçün zəmin yaratdı, ölkədə vətəndaş sülhünün bərqərar olması və dövlətdə siyasi tarazlığın hökm sürməsi üçün əlverişli şərait yaratdı.

Konstitusiyanın qəbul olunması dövlətin və cəmiyyətin həyatında demokratik islahatlara yol açdı, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün lazımi mühit yaratdı, həyatımızda bütün sahələrin inkişafı üçün impuls verdi.

Əsas Qanunun ən mühüm cəhətlərindən biri odur ki, bu qanunda hakimiyyətin yalnız və yalnız Azərbaycan xalqına məxsus olduğu bildirilir, yəni hakimiyyət nə hər hansı şəxsin iradəsinə tabedir, nə də hər hansı partiyaya, və ya hər hansı bir dinə məxsusdur. Dövlət xalqın iradəsini və mənafeyini ifadə edir, dövlət orqanları və səlahiyyətli şəxslər isə cəmiyyət və vətəndaşlar qarşısında məsuliyyət daşıyırlar. Bu barədə Konstitusiyada deyilir: "Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır" (I Fəsil, Maddə 1, bənd I).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyanın ən mühüm cəhətlərindən biri də budur ki, hakimiyyət qəti şəkildə qanunvericilik, məhkəmə və icra hakimiyyətlərinə bölünmiş, ölkəmizdə yaşayan bütün insanlara və vətəndaşlara eyni hüquqlar verilmiş, hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabər olduğu bildirilmişdir.

Konstitusiya dövlətin dünyəvi və sosial xüsusiyyətini, din ilə dövlətin bir-birindən ayrı olduğunu, bütün dinlərin və etiqadların qanun və məhkəmə qarşısında bərabər olduğunu müəyyən edir. Eyni zamanda, insan ləyaqətini alçaldan və insanpərvərlik prinsipinə zidd olan dini etiqadların yayılmasına qadağa qoyur. Beləliklə, ölkəmizin vətəndaşları istədikləri dinə və ya inanca etiqad edib, öz dini ayinlərini və mərasimlərini sərbəst şəkildə həyata keçirə bilərlər.

Konstitusiyada qeyd olunan ən əsas prinsiplərdən biri də Azərbaycan Respublikasında insanların hüquq və azadlıqlarına tam şəkildə təminat verilməsidir. Yaşamaq hüququ, insan ləyaqətinin qorunması, şəxsiyyətin, mülkiyyətin, mənzilin toxunulmazlığı, azad yerdəyişmə hüququ, vicdan azadlığı, ən əsası isə sözdə və fikirdə azadlıq - bütün bunlar ölkəmizdə pozulmaz konstitusiya normalarına çevrilmişdir.

Əsas Qanuna görə, əmək azad elan edilmişdir. Hər kəsin sağlam yaşaması və lazımı tibbi yardım alması, sosial-müdafiə ilə təmin olunması, əlverişli ətraf mühitdə yaşaması üçün Konstitusiya tərəfindən hüquqlar tanınmışdır. Ən əsası isə, demokratik cəmiyyətin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayan və sivil dövlətin başlıca aatributu sayılan kütləvi informasiya vasitələrinin azad şəkildə fəaliyyət göstərməsinə Konstitusiyamızda təminat verilmişdir. Konstitusiyada bu barədə deyilir: "Hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır" (III fəsil, maddə 50, bənd I).

Əsas Qanunuza görə, hər kəsin yaradıcılıq azadlığı var, intellektual mülkiyyət qanunsuz müdaxilələrdən qorunur, hər kəsin istədiyi partiyaya və ya birliyə üzv olmasına icazə verilir. Bütün bu azadlıqlar qanun tərəfindən müdafiə olunur.

Bunlarla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Əsas Qanununda ölkədə konstitusiya quruluşunun əsaslarını zorla dəyişdirmək istəyən və Azərbaycanın bütövlüyünü pozmağa çalışan, dövlətin sabitliyi üçün təhlükə törədən, dini, milli, irqi, sosial ədavət və düşməncilik oyadan ictimai birliklərin fəaliyyəti qadağandır. Konstitusiyaya zidd olan istənilən hərəkətlər, qanuni və normativ aktlar, qeyri-konstitusion əməllər kimi səciyyələndirilir.

Konstitusiya Azərbaycan xalqının ümummilli sərvətidir. Buna görə də, bu hüquqi-normativ akt daima xalqımız tərəfindən qorunmalıdır.

Konstitusiya xalqı sülhə, yaradıcılığa istiqamətləndirən barometrdir. Onun tələblərinə ciddi şəkildə riayət etmək, ona qarşı hörmət göstərmək, onun uğrunda mübarizə aparmaq hər bir azərbaycanının vətəndaşlıq və dini borcudur.

Milli Dirçəlis günü

Tarix boyu bütün toplumlar öz azadlığı uğrunda mübarizə aparmış, bu ülvi arzunu reallaşdırmaq üçün bir çox sınaqlardan keçmişdir. İnsan təbiətində fitrətdən gələn azadlıq istəyi, ədalətsizliyə və köləliyə nifrət hissi həmişə onu öz hürriyyəti naminə savaşmağa sövq etmişdir.

XX əsr Azərbaycan xalqının öz istiqlaliyyəti uğrunda əzmkar mücadiləsinin şahidi olmuşdur. Əsrin əvvəlində müstəqillik əldə olunsa da, bu uzun sürmədi. 70 ildən artıq Sovet imperiyasının tərkibində qalan Azərbaycanda əsrin sonlarında azadlıq mübarizəsi yenidən geniş vüsət tapdı. 1990-ci ilin yanvarında xalqa qarşı silah işlədilməsi və böyük qırğıın törədilməsi millətin azadlıq əzmini qıra bilmədi. Xalqımız əsarət və köləliklə barışmazlığını bir daha nümayiş etdirərək, çətin sınaqlardan sonra müstəqilliyyət qovuşdu.

Həyatda heç nə təsadüfdən baş vermir. Yunan filosoflarından birinin dediyi kimi, təsadüflər zərurətdən doğur. Xalqlar, toplumlar da fərdlər kimidir. Yalnız layiq olduqlarını əldə edirlər. Başqa ifadə ilə desək, kim nəyə qadirdirssə, ona da layiqdir. Müqəddəs kitabımız Quran-Kərimdə deyilir: "...Hər hansı bir qövm (toplum) öz tövrünü (nəfsində olanları) dəyişmədikcə, Allah da onun tövrünü (onda olanları, onun əhvalını) dəyişməz..." (ər-Rəd, 11). Məhz Allah-Təalanın izni və xalqın mübarizəsi nəticəsində millət öz tarixi-mənəvi dəyərlərinə qayıtdı.

17 Noyabr Azərbaycan xalqının tarixində özünəməxsus yer tutur. Uzun illər boyu işgallara məruz qalmış Azərbaycan xalqı öz müstəqil dövlətini qurmaq üçün bəzən açıq döyüşlərə, bəzən də öz varlığını qorumaq və sürdürmək üçün gizli fəaliyyətə üstünlük vermişdir. 1920-ci ildə Sovet Rusiyası tərəfindən işgal olunan Azərbaycan 70 il əsarətdə yaşmış, SSRİ deyilən olkənin tərkib hissəsi kimi onun taleyiinin acı və şirin günlərini onunla bölüşmüştür. Əsarət altın-da olmasına baxmayaraq azərbaycanlılar sinnmamış, öz mil-

li dəyərlərini, adət-ənənələrini itirməmiş, yaşatmış və gələcək nəsillərə miras qoymuşlar.

XX əsrin 80-ci illərindən etibarən, SSRİ-nin sütunları laxlamağa başlamış, müstəqillik qazanmaq üçün xalqımız əlverişli fürsət əldə etmişdi. Əlverişli tarixi şəraitin yetişməsi ilə yanaşı, 80-ci illərin sonu Azərbaycana uzun illər onun inkişafını ləngidəcək problemləri gətirməsi ilə də xarakterik olmuşdur. 1988-ci ilin noyabr ayında Azərbaycan xalqı özünün illərdən bəri ürəyində saxladığı arzuları dilə gətirmiş, 17 noyabrda azadlıq istəyini açıq şəkildə bəyan etmişdir. Meydanlara çıxan xalq ermənilərin və onların havadarlarının Topxana meşəsini qırmasına və orada İrəvan alüminium zavodunun filialının tikilməsinə etirazı ön plana çıxarsa da, insanların arzuları daha böyük idi. Bu arzular bir meşənin hüdudlarına sığmır, bundan qat-qat yüksək amalları özündə ehtiva edirdi. Yüksək amallar və ideyalarla ayağa qalxan xalq özünün haqq səsini qaldırır, öz düşmənlərini qorxuya salırırdı. Düşmənlər də yatmayaraq, hər şeyi diqqətlə nəzərdən keçirib götür-qoy edir, özlərinin köhnə ənənələrindən istifadə edərək bu xalqa qarşı çirkin planlar hazırlayırdılar. Bu planlarda növbəti dəfə erməni xəyanətin-dən istifadə etmək ön sıradə dururdu. Azərbaycan tarixin-də bu millətin oynadığı "rolla" tanış olmaq üçün faktlar yetəri qədərdir.

Hələ qədim zamanlardan Azərbaycanın təbii sərvətlərlə zənginliyi, əlverişli coğrafi mövqeyi daim düşmənlərin diq-qətini özünə cəlb etmiş, onun çoxlu hücumlara, müharibə-lərə məruz qalmاسına səbəb olmuşdur. Tarixi boyu baş vermiş qanlı müharibələr nəticəsində onun sərhədləri gah uzanmış, gah da qısalmışdır. Vətənin istiqlaliyyəti uğrun-da mübarizə aparan Azərbaycan övladları baş vermiş qanlı döyüşlərə, ağrı-acılara mətanətlə sinə gərmiş, onun uğrunda öz canlarını, qanlarını və mallarını heç vaxt əsirgəməmişlər. Yadelli işgalçılar Azərbaycanın müstəqilliyinə

son verib onu müstəmləkəyə çevirmək üçün zaman-zaman planlar qurmuş, öz mənfur niyyətlərini həyata keçirmək üçün dəridən-qabıqdan çıxmışlar. Onlar bəzən Azərbaycan ərazilərini ələ keçirməyə müvəffəq olsalar da, bu vətənin övladları heç vaxt köləliyi qəbul etməmiş, bu ərazilərdəki stabilliyin ancaq onun öz övladlarının qurduğu dövlətin hakimiyyəti altında mümkünlüyünü dəfələrlə sübut etmiş, bunun uğrunda həmişə rəşadətlə mübarizə aparmışlar.

Böyük imperiyaların sərhədlərinin kəsişməsində yerləşən vətənimiz öz istiqlaliyyətini bir neçə dəfə itirmişdir ki, bunun da həm obyektiv, həm də subyektiv səbəbləri var. İşgalçı qüvvələr bu ərazilərə, bu torpaqlarla heç bir bağlılığı olmayan, lazımlı gələndə öz havadarlarının əmrlərini yerinə yetirmək üçün yaşadıǵı, daim xoş münasibət gördüyü yerli xalqlara qarşı xəyanətə hazır olan erməniləri köçürmüsh, onların xidmətindən həm keçmişdə, həm də günümüzdə istifadə etmiş və etməkdədirlər. Azərbaycanın başına gətirilən bəlalarda ermənilər həmişə iştirak etmiş, çörəyini yeyib, suyunu içdikləri bu torpağa xəyanət etməyə hazır olmuşlar.

Tarixə nəzər salsaq görərik ki, ermənilər həmişə azərbaycanlıların xarici təsirlərə məruz qaldığı vaxt fəallaşmışlar. Qafqazı daim əsarətdə saxlamağa çalışan çar Rusiyası burada yaşayan ermənilərlə müntəzəm əlaqə saxlayır, onları təlimatlandırırırdı. Ermənilərin Qafqazda oynadığı rol həmişə təxribatçı xarakter daşımısh və bu gün də daşımaqdadır.

Hələ XVIII əsrin birinci yarısında Rusiya Azərbaycan uğrunda mübarizə aparırdı. Osmanlı türklərini Qafqazdan sıxışdırıb çıxarmaq üçün ermənilərin xidmətindən istifadə olunurdu. Azərbaycan xalqı yadelli işgalçıların zülmündən həmişəlik yaxa qurtarmaq üçün türklərin bu ərazilərdə yaşayan xalqlara köməyinə ümid bağlayırdı. 1723-1725-ci illərdə və sonralar Azərbaycanın şimal-qərb rayonlarının əhalisi türklərlə, çarizmin yerlərdəki nümayəndələri və ermənilər isə ruslarla bilavasitə əlaqə saxlayır, təkidlə kömək istəyirdilər.

1724-cü il mayın 29-da, həmin ilin iyun-avqustunda Gəncə və Qarabağda yaşayan 161 nəfər erməni nümayəndəsi - din xadimləri və yüzbaşalarının Osmanlı türklərinə qarşı mübarizədə I Pyotra və Bakıdakı rus komandanlığına məktubla müraciət edib onları Qafqaza dəvət etməsi onların Rusiyaya meyilini və vassallılıqlarını açıq şəkildə sübut edirdi.

1801-ci ildən çar Rusiyası Qafqazda yeni işgallara başladı. General Sisianovun başçılığı ilə rus qoşunları Car-Balakəni zəbt edib Gəncə xanlığına üz tutdu. Bu vaxt Gəncə xanı Azərbaycanın qəhrəmanı, igid oğlu Cavad xan idi. Lazarevin başçılıq etdiyi rus qoşunlarının Gəncəyə yürüşünü eşidən Cavad xan rus qoşunlarının Şəmsəddildən çıxıb getməsi şərti ilə ruslarla xoş münasibət saxlamaq istədiyiini bildirssə də, çarizmin Qafqazdakı siyasetini zor gücünə həyata keçirən general Sisianov onunla razılaşmadı. Necə olursa-olsun Gəncəni ələ keçirmək üçün məqam axtarmağa başladı. Yenə də, ermənilər köməyə çatdı. Lazarev ermənilərin məktubuna əsaslanaraq 1803-cü ildə general Sisinova yazdırdı: "Bütün Gəncə erməniləri rus ordusunun gəlişini gözləyir".

1804-cü il yanvarın 3-də sübh çəngi Gəncə qalasına hər tərəfdən od yağıdırıldı. Gəncəlilər cəsarətlə müqavimət göstərir, rus qoşunlarının üzərinə dolu kimi güllə, daş və ox yağıdırıldılar. Bu döyüşdə xan, onun oğlu Hüseynqulu ağa və digər döyüşçülər qəhrəmancasına həlak oldular. Şəhər isə çar qoşunları tərəfindən zəbt edilərək inzibati dairəyə çevrildi və çarın arvadının şərəfinə Yelizavetpol adlandırıldı. Gəncə adını çəkənlər cərimə olunmağa başlandı. Gəncənin zəbt olunması Azərbaycanın digər ərazilərinin işgalini asanlaşdırıldı. Bəli, ermənilər öz missiyalarını yerinə yetirmişdilər...

Ermənilərin daim xəyanətə hazır olmaları perspektivdə duran planların həyata keçirilməsi üçün onların yeni-yeni dəstələrinin Azərbaycan ərazisində yerləşdirilməsinə rəvac verirdi. Belə ki, 1804-1813-cü illər, 1826-1828-ci illər Qa-

rabağa çoxlu sayda erməni ailələri köçürüldü. Təkcə iki il ərzində - 1828-1830-cu illərdə 124 mindən çox erməni köçürüldü və onlar Gəncə, İrəvan xanlığında yerləşdirilərək 200 min desyatindən çox xəzinə torpağı ilə təmin olundular.

Belə faktlar olduqca çoxdur: 1905-1918-ci illər hadisələri, həmçinin I Dünya müharibəsində ermənilərin Osmanlı Türkiyəsinə arxadan zərbə vurmaları, II Dünya müharibəsində Azərbaycanın qəhrəman oğlu Həzi Aslanova qarşı təxribatları, 1948, 1953, 1988-ci və digər illərdə azərbaycanlıların öz tarihi torpaqlarından zorla çıxarılması, 1988-ci ildən başlayaraq açıq şəkildə Azərbaycana qarşı torpaq iddiaları, onun ərazilərini işgal etməsi, ermənilərin həmişə sancmaq üçün fürsət gözləyən əqrəb xislətini aydın şəkildə ortaya qoyur.

Bəli, 1988-ci ildə xalq öz hüquqlarını tələb etmək üçün ayağa qalxdı. Amma bu Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərləri tərəfindən dəstəklənmədi. Onlar xalqla bir yerdə olmaq əvəzinə, Mərkəzi hakimiyyətin göstərişləri ilə hərəkət etməyə üstünlük verdilər. Mərkəzi hakimiyyət xalqla eyni cərgədə olanları, onun mənafelərini müdafiə edənləri hakimiyyətdən uzaqlaşdırırdı. Hələ bu hadisələrdən əvvəl Azərbaycanın böyük oğlu Heydər Əliyev Siyasi Bürodan uzaqlaşdırılmış, onun fəaliyyəti məhdudlaşdırılmış və nəzarət altında saxlanılırdı. Çünki Mərkəzi hakimiyyət çox yaxşı bilirdi ki, Heydər Əliyev kimi təcrübəli siyasetçinin Azərbaycana qayıdıb xalqa rəhbərlik etməsi onların planlarının iflası ilə nəticələnəcək. Buna görə onun Azərbaycana qayıtmasına bütün vəchlə əngəl törədirdilər.

Azərbaycanda isə hələ Ermənistana qardaş deyənlər çox idi. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının XIX Ümumittifaq Konfransında Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Ə.X.Vəzirovun çıxışında deyilirdi: "... Hazırda Azərbaycan və erməni xalqlarının, SSRİ-nin başqa xalqlarının əlaqələrini inkişaf etdirmək, çoxdankı əməkdaşlıq ənənələrini bərpa etmək üçün qəti tədbirlər görülür.

Zəhmətkeşlərin beynəlmiləl tərbiyəsini gücləndirmək sahəsində Azərbaycan və Ermənistan kommunist partiyaları mərkəzi komitələrinin birgə tədbirlər planı razılaşdırılmışdır. Azərbaycanda belə bir atalar sözü var: "Dalaşanda barışmağa üz saxla". Biz bu torpaqda birgə yaşamalı, birgə duz-çörək kəsməli, bir-birimizin üzünə xəcalət çəkmədən baxmaliyiq. Yol vermək olmaz ki, indiyədək birləşdirilmiş və həmişə birləşdiriləcək tellər qırılsın! Yeri gəlmişkən, yoldaşlar, mən başa düşə bilmirəm ki, necə olmuşdur ki, iki qardaş qonşu respublikanın rəhbərləri illər uzunu vəziyyətin pisləşdiyini görə-görə birlikdə çıxış yolu axtarmağı nəinki özlərinə rəva görmürdülər, hətta bir-biri ilə salamlaşmındılar. Başqalarına əcəb nümunə göstərmişlər. Bu-na görə də biz Azərbaycan rəhbərliyinin Ermənistan rəhbərliyi ilə şəxsi əlaqələrinin inkişafına xüsusi əhəmiyyət veririk. Siz Artunyan yoldaşla bizim görüşdüyüümüzdən xəbərdarsınız. İndi biz Gürcüstanın, Türkmenistanın, Dağıstanın, ölkənin başqa respublikalarının, diyar və vilayətlərinin rəhbərləri ilə əlaqələri gücləndirmək barədə şərtləşmişik. Çalışacağıq ki, bu əlaqələr bütün səviyyələrdən olan partiya, sovet, təsərrüfat kadrlarını, əmək kollektivlərini əhatə etsin..."

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin iclasında SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədrinin müavini, Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri Q.M.Voskanyan isə hadisələrə öz münasibətini belə ifadə etmişdir: "...Məsələnin tarixi sizə məlumdur. Ermənistanda Sovet hakimiyyətinin qurulmasının ertəsi günü Azərbaycan İnqilab Komitəsi 1920-ci il 1 dekabr tarixli dekreti ilə Dağlıq Qarabağı, Naxçıvanı və Zəngəzuru Sovet Ermənistanının ayrılmaz hissəsi hesab etdi. Bu akt məsələyə əsl beynəlmiləl münasibətin ifadəsi idi, gənc Sovet dövlətinin milli siyasetinin mahiyyətini ifadə edirdi və zəhmətkeşlər tərəfindən böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşılandı. Azərbaycan İnqilab Komitə-

sinin dekretini V.İ.Lenin, Kirov, Orconikidze alqışladılar. Lakin açıq demək lazımdır ki, millətçi əhval-ruhiyyəli şəxslərin təzyiqi altında az sonra Azərbaycan rəhbərliyi Dağlıq Qarabağı Sovet Ermənistanının ayrılmaz hissəsi hesab etmək haqqında özünün qərarını dəyişdirmək məsələsini RK (b) P MK Qafqaz Bürosu qarşısında qaldırdı və bunu Azərbaycanda antisovet qüvvələrin labüd olaraq fəallaşacağı təhlükəsi ilə əsaslandırdı...".

Əlavə şərhə ehtiyac yoxdur. Bu faktlar beynəlmiləlçilik adı altında Azərbaycanın başına gətirilən bələləri, müstəqillik ərəfəsində Vəzirov hakimiyyətinin Ermənistanla müqayisədə öz dövlətinə, xalqına münasibətini ifadə edir.

Təbii ki, Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda bir sıra irəliləyişlər də olmuşdur ki, buna misal kimi əhalinin kütləvi savadlandırılmasını, istehsal sahələrinin yaradılmasını, elm və mədəniyyət sahəsində qazanılan uğurları göstərmək olar. Amma, bu ümumi tendensiyanın tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir. Milli mənəvi dəyərlərə sadıq ziyalılarımızın məruz qaldığı repressiyalar əhalinin savadlandırılmasının Azərbaycanın inkişafı naminə yox, mövcud ideyaların həyata keçirilməsi istiqamətində hesablanmış addımlar olduğunu sübut edir. Məhz Sovet hakimiyyəti illərində bir çox vətənpərvər ziyalılarımız rejimin onlara verdiyi imkan çərçivəsində xalqımıza xidmət etmiş, öz fikir və ideyalarını həm konkret iş fəaliyyətləri, həm də bədii yaradıcılıq nümunələri ilə ifadə etmişlər.

Azadlıq tələbi ilə küçələrə çıxan xalq, müstəqillik yanğısı ilə alışib yanındı. Moskvadan verilən yalançı vədlər xalqı qanı etmir, məqsədindən döndərə bilmirdi. Heç bir müstəqillik qurbansız qazanılmır, bizim müstəqilliyimiz də istisna təşkil etmədi. 20 yanvarda dinc əhaliyə qarşı silah işlədilməsi və böyük qırğın törədilməsi, Qarabağda baş verən hadisələr, torpaqlarımızın işgalı xalqımızın inamını qıra bilmədi. Müəyyən dövr ərzində toparlanan xalqımız öz dövlətini qurdu.

1992-ci ildə 17 noyabr Milli Dirçəliş günü kimi rəsmiləşdirildi.

1994-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Milli Dirçəliş günü münasibətilə dediyi bir neçə cümləni xatırlamaq yerinə düşərdi: "Tarix bizi ağır sınaqlara çəksə də, müstəqilliyə qovuşduğumuz az müddət-də milli demokratik dövlət quruculuğu, ictimai-siyasi və iqtisadi həyatın bir çox sahələrinin yenidən qurulması istiqamətində ciddi addımlar atılmışdır. Xarici siyasetin uğurları, müharibədə atəşkəsin əldə olunması, nüfuzlu neft şirkətləri konsorsiumu ilə "Əsrin müqaviləsinə" imza atılması, ölkədə siyasi sabitliyin bərqərar edilməsi uğurlu dövlət quruculuğunun gələcək perspektivlərindən xəbər verir. Bununla yanaşı, Azərbaycanın müstəqilliyinə qənim kəsilmiş daxili və xarici qüvvələr ardı-arası kəsilməyən təxribatlarla xalqı sarsıtmağa, onun azadlıq əzmini qırmağ'a çalışırlar. Ancaq bu xəyanətkar qüvvələr bilməlidir ki, bütün ağrı-acılara, əzab əziyyətlərə mətanətlə sinə gərən döyüşkən və mübariz xalqımızın iradəsi qarşısında gücsüzdülər. Bunu 3-4 oktyabr dövlət çəvrilişinə cəhd zamanı xalqımızın öz dövlətçiliyini qorumaq naminə hakimiyət ətrafında sıx birləşməsi bir daha sübut etdi. Milli dirçəliş yolu milli həmrəylikdən keçir".

Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik günü

*"Həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki,
mən azərbaycanlıyam. "*

Heydər Əliyev

Vəhdət və həmrəylik insanları bir araya gətirən və onların fəaliyyətini vahid nöqtədə birləşdirən güclü dəyərdir. İslam dininin ilkin dövründə müsəlmanların Məhəmməd Peyğəmbərin ətrafında sıx birləşərək böyük uğurlar əldə etməsinin səbəbi onların vəhdət və həmrəylik nümayiş et-

dirmələridir. İslam tarixinə diqqət yetirşək, görərik ki, Məhəmməd Peyğəmbər (s) Mədinəyə hicrət etdikdən sonra burada gördüyü ilk tədbir iki qəbilə arasındaki düşmənçiliyin qarşısını alaraq onların arasında birlik və həmrəylik yaratmaq olmuşdur. Qurani-Kərimdə müsəlmanları birliyə və həmrəyliyə təşviq edən çoxsaylı ayələrin olması təbiidir.

Həmrəylik günü birləşmək istəyinin simvolik nişanıdır. Bu bayram ayrı-ayrı ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılarla əlaqələr qurmaq, onlar arasında birlik və həmrəylik yaratmaq işində mühüm rol oynayır.

Minilliklər boyu geniş ərazilərdə yaşamış, dünya sivilizasiyasına böyük töhfələr vermiş azərbaycanlılar müharibələr və dünyada gedən müxtəlif ictimai-siyasi proseslər nəticəsində parçalanmış, bir qismi öz yurd-yuvasından didərgin salınmış, deportasiyalara məruz qalmış, bir-birindən ayrı düşmüşdür. Onların sıralarına iş tapmaq, təhsil almaq məqsədilə doğma yurdu tərk edərək başqa ölkələrdə qərar tutub yaşayan azərbaycanlıları da daxil etmək olar. Bu gün həmin azərbaycanlıların həmrəyliyini zəruri edən bir çox səbəblər var. Bu səbəblərdən ən əsası onların eyni dinə, soya və torpağa malik olmasıdır. Qurani-Kərimdə deyildiyi kimi: "**Hamılıqla Allahın ipindən yapışın və dağılmayın!**" (Ali-İmran, 103).

Soydaşlarımız zaman-zaman tarixi torpaqlarımızdan bütün dünyaya yayılmışlar. Hazırda dünyanın müxtəlif ölkələrində məskunlaşmış soydaşlarımız hər il dekabrın 31-ni həmrəylik günü kimi qeyd edirlər.

Qədim tarixə malik Azərbaycan xalqı uzun illərdən bəri yaranmış, qorunub saxlanılmış milli adət-ənənələrinə, mədəniyyətinə, tarixi köklərinə xas olan ən xoş amal və duyuşlarla bu bayramı keçirir. Sevindirici haldir ki, həmrəylik günü ildən-ilə daha geniş vüsət taparaq, ürəyində Vətən eşqi, milli və mənəvi birlik, inkişaf hissəleri bəsləyən hər bir soydaşımızın əziz bayramına çevrilir.

Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik gününün rəsmi şe-

kildə qeyd olunması qısa tarixi zaman kəsiyini əhatə edir. Bu bayramın əsası 1989-cu il dekabrın axırlarında Naxçıvanda sərhədlərin (SSRİ - İran sərhədləri) dağılması zamanı qoyulmuşdur. O zaman Şimali və Cənubi Azərbaycan arasındaki sərhəd dirəklərinin dağıdılması ürəklərdə uzun illərdən bəri qorunan azadlıq və birlik hissələrinin təzahürü idi.

Həmin dövrdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinə sədrlik edən Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 31 dekabrın Dünya Azərbaycanlılarının Milli Həmrəylik günü kimi qeyd olunması ilə bağlı 1991-ci il dekabrın 16-da Naxçıvan Ali Məclisində qəbul edilmiş "Dünya azərbaycanlarının həmrəylik və birlik günü haqqında" Qərar yenicə müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycanın yeni tarixində ilk fundamental və yarandığı gündən tarixilik qazanan sənədlərdən biri oldu. Beləliklə, 31 dekabr - Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik günü bütün azərbaycanlılar üçün bayram gününə çevrildi və həmin gündən etibarən dünyanın 70-dən çox ölkəsində 50 milyona yaxın azərbaycanlı tərəfindən qeyd edildi.

31 dekabrın Həmrəylik günü kimi qeyd olunması milli diasporanın formalaşmasında, Azərbaycan lobbisinin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir, xaricdəki diaspora təşkilatları isə dünya azərbaycanlılarının təşkilatlanmasında və onların fəaliyyətinin koordinasiya edilməsində böyük rol oynayır.

Hazırda azərbaycanlıların dünyanın 30-dan çox ölkəsində 150-dən artıq ictimai, milli-mədəni cəmiyyət və təşkilatları fəaliyyət göstərir. Bu təşkilatların fəaliyyətinin intensivləşməsində, ümummilli qayəmiz ətrafında sıx birliyin yaranmasında, ictimai, mədəni və iqtisadi əlaqələrin güclənməsində Ümummilli Lider Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Ulu Öndərin Almaniyada yaşayan azərbaycanlılarla görüşü zamanı söylədiyi dərin məzmun-

lu nitqində verdiyi tövsiyələrin ən incə məqamlarından biri amal, məqsəd birliyinə nail olmaq idi: "... Mən demirəm ki, 40 milyon azərbaycanının hamısı bir yerə yiğisən, bu heç lazımla deyil. Ancaq hamısının qəlbi, fikri, gələcəyə baxışı və Azərbaycan haqqında fikirləri bir olsa, əlbəttə ki, Respublikamız öz müstəqilliyini bundan sonra da möhkəmləndirər, inkişaf yolunu məharətlə keçə bilər... Mən Azərbaycanın prezidenti kimi, xalqımızın mənə göstərdiyi etimada güvənərək, respublikamıza rəhbərlik edən bir şəxs kimi bu gün deyirəm: Azərbaycanın özündə də bu günümüzün, gələcəyimizin zəmanəti, rəhni birlikdir və bütün dünyada soydaşlarımızın bir olması vacibdir".

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 2001-ci il mayın 23-də Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi haqqında imzaladığı tarixi sərəncam milli həmrəyliyimizə verdiyi dəyərin nəticəsi idi. Bu sərəncam Azərbaycan diasporasının həyatına mühüm canlanma gətirdi. 2001-ci ilin noyabrın 9-10-da Bakıda Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi yeni bir dövrün, yeni bir mərhələnin əsasını qoydu.

Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının ilk dəfə müstəqil Azərbaycan dövlətinin paytaxtı Bakı şəhərində keçirilməsinin həm nəzəri, həm praktiki, həm də əməli cəhətdən böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Qurultaya ABŞ, Almaniya, Avstraliya, Avstriya, Belorus, Böyük Britaniya, Danimarka, Estonia, Gürcüstan, Niderland, İsrail, İsveçrə, Finlandiya, Fransa, Kanada, Qazaxıstan, Latviya, Moldova, Özbəkistan, Rumınıya, Rusiya, Türkiyə, Ukrayna və s. ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar dəvət olunmuşlar. Qurultay müxtəlif ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin müstəqil Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələrinin daha da möhkəmləndirilməsi, dünya azərbaycanlıları arasında birliyin və həmrəyliyin təmin olunması, habelə Azərbaycan icmaları, cəmiyyət və birliklərinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi və əlaqələndirilməsi üçün şərait yaratdı.

Qurultayda Ümummilli Lider Heydər Əliyev soydaşları-
mız arasında milli birliyin və həmrəyliyin təmin edilməsi,
Azərbaycan dövləti ilə dünya azərbaycanlılarının əlaqələri-
nin möhkəmləndirilməsi, qarşıya çıxan problemlərin həl-
lində səylərin birləşdirilməsi zərurəti, eləcə də Azərbaycan
dilinin və milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanılma-
sı və inkişaf etdirilməsi haqqında öz fikirlərini söyləyərək,
azərbaycanlıların böyük, qədim tarixə malik mənliyini və
milliliyini itirməmiş, dünya sivilizasiyasına dəyərli töhfələr
vermiş və zənginləşdirmiş bir xalq olduğunu qeyd etmişdir.
Daha sonra azərbaycançılıq ideyası haqqında söhbət aça-
raq, onun Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən
sonra aparıcı ideyası kimi həm ölkəmizdə, həm də bütün
dünyada yaşayan azərbaycanlılar üçün əsas ideologiya ol-
duğunu bildirmiş, bu ideya ətrafında birləşməyin vacibli-
yini vurğulamışdır.

 Azərbaycançılığın öz milli mənsubiyyətini, milli-mənəvi
dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların
ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, integrasiyasından
bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin edilmə-
si demək olduğunu nəzərə çatdırmışdır.

 Qurultay dünya azərbaycanlılarının əlaqələndirmə şu-
rasını və idarə heyətini təsis etmişdir. Dünyanın bir çox ölkəsində məskunlaşmış bütün soydaşlarımızın təmsil olun-
duğu I qurultay dünya azərbaycanlılarının yekdil həmrəyliyi, səmərəli işgüzarlığı, ruh yüksəkliyi və fəallığı şəraitində keçmiş, uğurla öz işini yekunlaşdırılmışdır. Qurultaydan sonra xaricdə yaşayan soydaşlarımızın təşkilatlanması prosesi sürətlənmiş, ictimai-siyasi həyatda iştirak səviyyəsi yüksəlmişdir. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayından sonra diaspora nümayəndələri bir araya gəlmiş, qarşılıqlı fəaliyyət planları hazırlamışlar. Məhz bu qurultaydan sonra Azərbaycan diaspora fəaliyyəti genişlənmişdi. Bu istiqamətdə dövlət siyasetini sistemli şəkildə həyata keçirmək

vacib idi. Elə buna görə də, qurultaydan təxminən bir il sonra Ümummilli Lider Heydər Əliyev 2002-ci il iyul ayının 2-də Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsininin (indiki Diaspora ilə İş üzrə Dövlət Komitəsi) yaradılması barədə fərman imzaladı. Bundan sonra diaspora quruculuğu və təşkilatlanma sahəsində dövlət siyaseti sistemli xarakter aldı və böyük uğurlar əldə edildi.

Dünya Azərbaycanlılarının qurultayları bütün dünyada yaşayan soydaşlarımız üçün təşkilatlanmaq və təlimatlanmaq məqsədi ilə həyata keçirilən mükəmməl, çevik vasitədir. Bu vasitədən müntəzəm və mütəşəkkil istifadə olunmalıdır ki, qarşıya qoyulan məqsədlərə qısa zamanda və ardıcıl nail olaq. Bu məntiqin nəticəsidir ki, 5 ildən sonra - 2006-cı ilin fevral ayının 8-də prezident İlham Əliyev 2006-cı il mart ayının 16-da "Dünya azərbaycanlılarının II qurultayının keçirilməsi haqqında" sərəncam imzaladı.

Dünya Azərbaycanlılarının II qurultayı da I qurultay qədər əks-səda doğurdu. Ötən beş il ərzində kifayət qədər iş görülmüş, Azərbaycan diasporasının formallaşaraq tarixi vətənləri ətrafında təşkilatlanmaları sahəsində uğurlu tədbirlər həyata keçirilmişdi. Ona görə də Dünya azərbaycanlılarının II qurultayı I qurultayın işlərinə yekun vuraraq yeni vəzifələr müəyyən etdi. Dünya azərbaycanlılarının tarixi vətənləri ətrafında birləşməsində və lobbiçiliyin inkişafında yeni mərhələyə qədəm qoyuldu. Qurultayda dövlət başçısı İlham Əliyev qarşıda duran vəzifələrə toxunaraq demişdir: "Biz çox şadıq ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılar o ölkələrin həyatında, iqtisadiyyatında çox mühüm rol oynayırlar və demək olar ki, artıq çox mövqelərə malikdirlər. Eyni zamanda hesab edirəm ki, yaşadıqları ölkələrin ictimai-siyasi həyatında da çox mühüm rol oynamalıdır. Çünkü buna bütün imkanlar var. Müstəqil Azərbaycan Respublikası bütün ölkələrlə çox işgüzər, səmərəli münasibətlər qurmaqdadır. Belə olan halda, əlbəttə ki, xaricdə yaşa-

yan azərbaycanlılar da bunu öz gündəlik həyatlarında hiss edirlər.

Mənim müxtəlif ölkələrə çoxsaylı səfərlərim çərçivəsində, demək olar ki, həmişə Azərbaycan diasporaları ilə görüşlərim, açıq söhbətlərim olubdur. Mən həmişə qeyd etmişəm, bu gün də demək istəyirəm ki, Azərbaycan dövlətinin möhkəm olması dünyada yaşayan azərbaycanlıların da mövqeyini möhkəmləndirir".

Dünya azərbaycanlılarının təşkilatlanması, həmrəyliyinin güclənməsi məqsədilə təşkil edilmiş qurultaylar hazırda öz səmərəsini verir. Dünya azərbaycanlılarının II qurultayından sonra xaricdə yaşayan soydaşlarımızın fəaliyyəti daha da genişlənib. İndi həmvətənlərimiz diaspora quruculuğu prosesində daha fəal iştirak edirlər. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması və xaricdə yaşayan soydaşlarımızın birliyinin və həmrəylinin möhkəmlənməsi istiqamətində mühüm uğur əldə edilir.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	3
Əxlaqi dəyərlərimiz-mənəvi zənginliyimiz	3

I BÖLÜM

İNSAN VƏ ONUN DAXİLİ ALƏMİ	11
Əxlaq və mahiyyəti	13
Əxlaqın lügəvi mənası	13
Əxlaqın termin mənası	13
Əxlaq elminin mövzusu	15
Əxlaq elminin məqsədi	16
Peyğəmbərimizin əxlaqı	17
İnsan haqları və ona riayət	19
Zaman və ondan səmərəli istifadə	26
Zaman dəyirmanı	29
Zaman israfı	31
Paklıq - onun maddi və mənəvi cəhətləri	38
Təmizliyin növləri	40
İman və həyatda onun yeri	43

II BÖLÜM

DAVRANIŞLARIMIZ.....	49
İnsanlardakı fiziki və mənəvi xəstəliklər	51
İnsanlar arası dialoq - Səmimiyyət	53
Özünü tənqid və dəyərləndirmə	54
Xoşbəxtliyin başlanğıcı - Sevgi	56
Dostluq, qardaşlıq və insanlara kömək.....	57
Sadəlik və təvazökarlıq	59
Doğruluq və dürüstlük	63
Cəsarət və Qorxaqlıq	66

İnsanın dəyərini artırıran və azaldan keyfiyyətlərin bəziləri	66
Kin və Düşməncilik	70
Özündən razılıq və qürur	74

III BÖLÜM

VƏZİFƏLƏRİMİZ	79
Dövlət və bayraq sevgisi	81
Baciya, qardaşa və insanlara sevgi	87
İnsan sevgisi	89
İslamda ailəyə baxış	92
Ailənin təşəkkül tapması	92
İslamda ailə münasibətləri	93
Ailə qurmağa təşviq	94
Ailədə kişi-qadın münasibətləri	95
Ailədə kişi-qadın bərabərliyi	95
Ailədə ictimai məsələlər	96
Ailə səmimiyyəti	97
Uşaq tərbiyəsi	98
İslam dininin əsaslı öyrədilməsi	100
Cəza və mükafat	101
Övladlar arasında ayrı-seçkilik etməmək	103
Oyun və oyuncaqlar	104
Məktəb	105
Ata nəsihəti, ana duası	106
Allah sevgisi	112
Şəhidlik və Qazilik	117
Şəhidliyin fəzilətləri	120
Elm öyrənməklə şəhidlik və ya qazilik arasındaki əlaqə	120
Peygəmbər də şəhid olmaq istəyirdi	121
Xalqımızın şəhidlik salnaməsi	124

IV BÖLÜM

QAN YADDAŞIMIZ	125
Vətən və millət sevgisi	127
Tarixə şəhid qanı ilə yazılmış 20 Yanvar faciəsi.....	135
Xocalı soyqırımı	141
Novruz bayramı	146
Azərbaycanlıların Soyqırımı günü	152
Faşizm üzərində Qələbə günü	160
28 May - Respublika günü	166
Milli Qurtuluş günü	173
Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələr günü	177
Dövlət Müstəqilliyi günü	181
Konstitutsiya günü	189
Milli Dirçəliş günü	195
Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik günü	202

QEYD

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI

İPƏKYOLU NƏŞRİYYATI